

BROTTSTYCKEN

UR DET TIDIGA

HAPARANDA-TORNIO

FISKET SJÖFARTEN OCH HANDELN

1500-1700

PER-OLOF SNELL

Fisket i älven och skärgården

Det rika laxfisket i Torne uppmärksammades av Olaus Magnus - figur 1- vid besöket sommaren 1519. Han beskriver det sålunda: *Knappast någonstädes i hela Europa finner man ett rikare laxfiske än i Bottniska havet upp emot Lappland [...] det är en skön syn att här se laxarna, likt krigare i glimmande vapenskrud, mitt i solgasset gå upp från havet mot strömmen, helst då de följa efter varandra i så stor mängd, att även vattnet högst uppe i bergen får byte till övers för dem, som fiska där [...] Jag har ju sjelv på Bottens kust längst i norr nära Torneå vid tiden för sommarsolståndet sett, hur man fångade och drog upp ur vattnet en så stor mängd lax, att de starkaste nät brusto under tyngden.*

Redan på 1300-talet hade laxfisket i Kemi och Torne älvar lett till en segsliten tvist, mellan biskopen i Åbo och ärkebiskopen i Uppsala, om avkastningen av tiondet. Utslaget i tvisten blev att biskopen i Åbo skulle erhålla tiondet från Kemi älv medan det för Torne älv skulle tillfalla ärkebiskopen. Kyrkoherdarna fick vanligen hälften av tiondet vid andra älvar, men då tiondeavtal gjordes för Kemi och Torne älvar fanns inga ordnade församlingar där. Avtal måste därför ingås med innehavarna av fångstplatserna och biskopens män synes varje år ha varit på plats under högsäsongen för att avhämta sitt tionde. Torne socken som i början av 1400-talet blev prebende åt domprosten i Uppsala lämnade från 1432 och framåt 30 mark i laxränta. I anslutning till reformationen övertog kronan såväl läntagarnas som kyrkans laxfisken men oklarhet råder om ägarförändringar för övriga fisken.

Figur 1. Laxfiske i Torne älv. Ur Olaus Magnus Historia om de nordiska folken.

Äganderätten till fisket

Skriftliga källor för tiden före 1500 är sparsamt förekommande och knapphändiga vilket gör det omöjligt att ange vem eller vilka som ursprungligen innehade fisket i Torne älv. Kammarkollegiet anser dock i sitt utlåtande 1955 att *belägg för att enskilda personer eller kyrkliga subjekt varit ägare till laxfisken i Torneälven under medeltiden saknas. De torde därför ha stått till kronans förfogande. [...] I överensstämmelse med medeltida statsorganisation torde disposition över fisket ha utövats av länsinnehavaren.*¹ Flera källor tyder dock på att fisket var uppdelat på flera händer. John Granlund har

¹ RA, Kungl. Maj:ts och Rikets Kammarkollegium, Diinr 1518/1954.

i sin expose över laxfisket i Tornedalen antytt att det varaktigt var ockuperat österifrån långt före svensk kolonisation i början av 1300-talet. Dessa företagargrupper - möjligen från Satakunda - kan i likhet med vad fallet varit på Storhålsinglands allmänning utgjorts av betydande män.² Möjligen har därefter någon läntagare tagit upp konkurrensen med de tidigare ockupanterna. Fogden Magnus Kase på Tavastehus, och med honom befryndade såsom medlemmar av Magnus Knutssons släkt på Aspenäs i Uppland, uppges av Granlund ha haft egna laxfisken i Torne älv där något ockuperat kronofiske då inte fanns. Magnus Kase på Tavastehus undantog fisket *norr i Bottnen* när han 1390 donerade Kantala gård i Tavastland till Åbo domkyrka. Vilka fisken som avses framgår dock inte. Granlunds uppgift att Aspenäsätten haft laxfisken i Torne socken synes han ha baserat på uppgifter från räfsetinget i Torne den 29 juni 1386 då underlagmannen i Norrbotten Peter Djäken tilldömde Catarina Magnusdotter den *laxforsen som finns uti Torne*.³ Catarinas far var dock inte Aspenäsättens huvudman utan riksrådet Magnus Bengtsson av Malstaätten. Catarinas mor Birgitta Knutsdotter Lejonbjälke hade fått bland annat Göksholm vid arvskitte efter drotsen Asbjörn Sixtensson Sparres hustru som i sitt tidigare gifte med lagmannen Knut Matsson blivit mot till Birgitta. Birgitta var således halvsyster till kung Magnus drots Nils Asbjörn Sparre som fick kungligt brev på området kring Piteälven. Samma familj i högaristokratin hade således intressen i laxfisket i Pite och Torne älvar.

Granlund visar vad som hände individuella laxfisken, vilka tidigast värnades och hävdades av ockupanterna, sedan de kommit in under svensk jurisdiktion, varvid fångstkulturens rörliga grupper förvandlades till mera ortsbundna. Slutfasen blev ett för hela Torne älv och dess skärgård samfällt fiske, kontrollerat av kronan, koncentrerat till ett litet antal platser och bedrivet av stora fiskarlag. Eftersom fisket undantogs när gårdarna på 1540-talet lades under jordetal har Granlund antagit att det inte tillhörde jorden vid koloniseringen i början av 1300-talet. Detta kan ifrågasättas då en rättsakt i mitten av 1500-talet visar att ett laxfiske i Vojakkala var förbundet med tillhörande jord. Vidare angavs vid rannsaking av Kivirantafisket vid tinget den 10-12 april 1673 att gårdarna i Torne socken i forna tider inte hade blivit så mycket skattlagda efter åker och äng, som i de andra socknarna i Västerbotten, utan mer efter sina laxbruk - vilka delvis synes ha tillhört gårdarna - som på den tiden varit ymniga. Nybyggare torde ha anlagt sina gårdar vid älvens mest fiskrika platser. Enligt Hälsingelagen fick de då rätt till fiske om vattnet vid gården inte redan var ockuperat. För att få en andel i gamla individuellt hävdade fisken torde nybyggarna ha varit tvungna att förvärva lotter i dessa. Dessa senare fisken tillhörde inte jorden utan brukades av fiskarlag som innehade lotter i dem.

Strödda räkenskaper för Stockholms stad anger 1470: *Primo haffuer jak Anders Jonsson vpburit v mark aff Hinrek Laxekarl, praefectus habuit partem suam in Tornö*. Vem av dem som innehade fisket i Torne är dock oklart. Möjligen var Henrik laxekarl identisk med Henrik Nilsson i Suensaari som den 25 oktober 1475 omtalas i Stockholms stads tänkebok: då *talade Peter Brun borgare i Wlfsby [Björneborg], till Henrich Nielson i Säwensara om ett widerlagh, swa ath han skulde haffua loffuat for en, som kallas Henric pilth. Tha hade for:ne Henrich Nielsson breff och bewisning och medh honom vitnade Olaff Hinesson, swa ath han war ther fore wordher i Tornö sockn med twa tolffter, swa ath han aldre loffuade ther fore. The sagdes fore retto, ath for:ne Henrich Nielson haffuer negte ath sware honom ther till och will noget tala om sama ärende til honom, tha late koma sin breff fore i Aabo*. Troligen rörde tvisten en andel i Torne som Henrik Nilsson inte ansåg sig behöva redogöra för, då han hade brev på fisket, utan hänvisade eventuella klaganden till rätten i Åbo.

Tänkeboken för Stockholm anger den 4 september 1482 att Erik Nilsson i *Pita*, Mattis Eriksson i *Matteswnda*, Niels Nielsson i *Pedersö* och Östin i *Betzaby* vittnade att Hanis Laurensen i *Biörnsbyn* givit sin hustru Katarina och barnen en halv kolk i Torne vilken han köpt av hustru Dorothea Engleka Frowenlowes för 50 mark pengar. Vidare vittnade Laurens Nilsson i *Anthenäs*, Erik Persson och Martin Nilsson i *Biörnsbyn*, och Olof Hagnonsson i *Raane* att Tydeke Hansson lät kasta hennes fiskeredskap uppå land. Vissa av de övriga inblandade i tvisten, som även behandlas i rätten den 18 augusti 1488 och den 22 maj 1493, synes ha varit birkarlaättlingar från Norrbotten vilka installerat sig som borgare och köpmän - bottnekarlar - i huvudstaden.

² John Granlund, *Laxfiske i Tornedalen*, Norrbottens Museum, Årsbok 1969, s. 155-198.

³ Hans Gillingsstam, *Vem var fru Catherine Magnusdotter 1386?*, Släktforskarnas årsbok 2006, s. 253-256.

Izr Omimdes:

Jff först vna ää they haueit min herre brenningen fisket och
 Lappe marken
 Jff ij bygge ord en liten ää kalles ribal ää och they haueit bön
 den och hehgannd vstidh i Stockholm
 Jff ij skallepste bön ää they tages ingen lagge vthom littedh perlon¹
 Jff they samestades store ääen they haueit min herres nåd lyckel:
 och ord en lappe han vilt bygge henne medh ij sine fisker
 Jff byssta thet same stades they haueit helplingen aff store helplinge
 landh och inge bönder sän they bön
 Jff lista byssta they haueit bevalle på Lappens regne
 Jff pita ää they haueit for christen
 Jff ij mila thet ord lagge fisker tidh heren halffth edebyskoppen til
 och helfften herren
 Jff räen ää thet togge lagge by tidh store bönder
 Jff ij kalig they haueit bönder och tidh ord en floot for sän bäl
 den bengge ten haueit bevalle
 Jff tornd they haueit bönder och they fiske sän kalig borsbyk. tid
 haueit herren

Figur 2. Undervisning angående laxfisket i Västerbotten i början av 1500-talet.

Att såväl bönder som birkarlar, utöver läntagare och kyrkan, innehade laxfisker i Kalix- och Torneälv i början av 1500-talet framgår av en undervisning om floder och laxfisker i Väster- och Österbotten.⁴ Handlingen som upprättades för Christina Nilsdotter Gyllenstierna synes ha tillkommit efter hennes förste makes, Sten Sture d.y., död 1520 och troligen före 1525 då länen underställdes kungen. Även de fisker som innehades av kyrkan indrogs strax därefter i samband med Västerås recess 1527 varigenom kronan kom att överta alla donationsfisker. Avsnittet avseende Västerbotten som avbildas i figur 2 har följande lydelse:

⁴ RA, Strödda Kamerala handlingar 61:3, 6202-24.

Till åminnelse

Item först Uma åå thet haver min herre konungen fisket och lappe marken

Item i bygde är en liten åå kalles rikas åå och then haver bönder och helgand[sh]usedh i Stocholm

Item i skellepfte byn åå ther tages ingen lagx uthan litedh perlor

Item ther samestades store ååen then haver min herret nåd sielpf och ter aer en lappe han vil bygge henne medh sine syner

Item byskå ther samestades then haver helsingar aff ståre helsinge landh och inge bönder sãm ther båå

Item liska byskå then have berkarle påå Lappenes regne

Item pita åå then haver fru Chirstin

Item i Lula ther är lagxe fiske tedh hörer halfsth erkebiskopen til och helpften herren

Item råen åå ther tages lagx och tedh hava bönder

Item i kalis then haver bönder och ter är en stoor fors sãm kalles kengis ten have berkarle

Item tornö then have bönder och eth fiske sååm kalles korpikyle ted haver herren

Laxfisket i Rickleå ägdes av bönder och Helgeandshuset som fått det genom en donation av köpmannen Gudlav Bider i början av 1300-talet. Fru *Chirstin* [Gyllenstierna] innehade laxfisket i Piteälv medan ärkebiskopen och kungen innehade var sin hälft av laxfisket i Luleälv. Råneälv och Kalixälv innehades av bönder medan Lilla Byskeälv och Kengisfors innehades av birkarlar. Torneälv innehades av bönder bortsett från Korpikylä som innehades av kungen. Möjligen avsågs den laxfors – Matkakoski – som Catarina Magnusdotter tilldelats av Peter Djäken 1386. Läntagares och kyrkans andel i Råne-, Kalix- och Torneälv synes enligt denna undervisning ha varit begränsad.

Fisket i Piteälv var i början av 1540-talet i kungens händer. Även birkarlarnas fiske i Kengis övergick enligt ett brev från Gustav Vasa den 6 november 1541 till kronan sedan kungen konstaterat att birkarlarna i och för sig hade brev och bevillningar på fisket men att *de icke i någon tid hava gjort kronan och konungen sådan skatt eller rättighet af konungsådern i samma fiske*.⁵ Från och med nu skulle därför tredjedelen av all lax som togs i forsen enligt kungens direktiv tillfalla kronan och Kengis redovisades härefter som ett kronofiske där i stället för stadga en tredjepartsmetod tillämpades. Fiskelängden 1559 visar att Kengisforsen brukades av Lasse Nilsson och sonen Hans i Grelsbyn samt Nils Andersson i Svartbyn. Fisket med 9 *spångeneth* uppgavs ge en fångst på 8 tunnor. Lasse Nilsson, som var Kalixdalens motsvarighet till den mäktige Henrik Larsson i Vojakkala, hade den i socknen överlägset största gården med fler kor i ladugården än prästen i Kalix.

Att vissa laxfisken i Torne älv var förbundna med jorden framgår av en rättstvist, som den 7 september 1563 av Josep Henriksson från Vojakkala drogs upp i Erik XIV:s nämnd. Det rörde ett *laxfiske med åker och äng därunder i Wojkala* som Joseps far Henrik Larsson förvärvat av birkarlen Lars Olsson i Pörtenäs.⁶ Laxfisket hade tillhört Lars Olssons hustrus föräldrar Lars Larsson och hustru Karin i Uppsala. Karin, som blev änka och 1552 gift sig med en av Stockholms rikaste borgare, rådmannen Lille Jöns Andersson, sålde Lars och Nils Larssons samt en systems del till Lasse Olsson. Efter Henrik Larssons död klandrades köpet av Lasse Olssons svåger kyrkoherden i Piteå Anders Hansson och fogden i Torne Knut Ingesson vars svärfars moster var Lasse Olssons hustru. Andra som hävdade arvsrätt till fisket var underlagmannen Jacob Andersson i Grubbes hustru, borgmästaren Hans Gammal i Stockholm, borgaren i Öregrund Lasse Gammal samt Nindrek Skräddeles hustru vilka som systerbarn hävdade arvsrätt till fisket. Henrik Larssons änka Karin och sonen Josep Hendriksson beskylldes för att på ett bedrägligt sätt ha fått dombrev på *Cullawesi eller kolkewarpen i Tornio sokn* som Henrik Larsson enligt dem aldrig hade köpt utan enbart fått i pant för ett lån till Lasse Olsson.

⁵ RA, Riksregistraturet vol. 7, 1539-1542, film E00478 7/8 fol. 184-186.

⁶ RA, Sandbergiska samlingen KA FF, fol. 24822-24833, *Twist ang. rätten till en laxkolk med jord i Torne år 1563*.

Vess ind gud tilforvare @ Gistner jag ogu tillkänne Morsen Lantzson
 att ing för för i Dyfale fastner för förtt igen sak i mellan Joon Lantzson
 i Lantz offens för i portstads of Jolm Jönnysson i Woytkala / om tiz
 Kollewarer wijf Woytkala / om Jönnyf i Woytkala fads köpt att Lantz
 / offen i portstads / Sa fads för: Joon Lantzson intij of armod bratt eller
 fanns / vssen Ett bratt bratt som Lantz offen fäst fads vss gästner / fter
 midt som drest tiz som aldrix fads fäst til Orvredligg agge / vssen
 xont fäst fäst Kolle / Min för: Jolm Jönnysson fads förtt ett
 bratt tiz Jönnyf dastner i Romer vitner wijf sin of att tiz fäst
 ja tiz fäst mung gästner vss / Ja man tiz Jönnyf of Lantz vss på
 Ett fullkomligt köp of vss part / Som som of i fäst bratt bratt
 tiz ogu olut Jönnyf Nilsson i pissa / tiz som of vss vss vitner
 fter till / fter vss fads för: Jolm Jönnysson vss fäst fäst
 bratt på fäst köp / fter som tiz tiz fäst vss vss / Ja bratt
 tiz i vss fäst vss vss tiz vss vss fäst fäst vss vss
 fter i vss betner / Ja bratt tiz Jönnyf / fter vss i pissa
 of Jacob Andersson i Gribbe / mig Jönnyf fäst bratt till / fter
 vss tiz vss adt fäst Kolle var aldrix fäst til Orvredligg
 agge of vss fäst vss att vss vss eller vss vss vss
 adt ja vss vss vss / Min i tiz bratt tiz Jönnyf fastner
 vss vss mig till tiz Romer som vss vss of vss vss tiz för: Joon
 Lantz offen i portstads fads fäst vss vss fäst til fäst
 Romer i Woytkala / vss tiz att som i fäst på fäst Joon Jönnyf
 tiz mung of vss vss / som vss of tiz för: Lantz offen
 fads vss vss fäst för: fäst Romer eller som som som
 Jolm Jönnysson bratt ogu som Joon of Jönnyf / Ja vss vss
 fter vss of vss of fäst of för: Joon Lantzson för fäst vss adt för Anders i
 fäst vss of vss of olut Nilsson i vss vss / fäst på fäst tiz vss vss
 [...] of vss vss / Woytkala mig för: Lantz offen i portstads / Sa kan ing
 i vss vss fäst vss att intij of armod för vss vss vss fäst vss Lantz
 [...] vss vss / offens vss fastner vss vss / tiz fastner som som fäst
 [...] vss vss / som Joon of fäst vss til ett fullkomligt köp / fäst
 för vss fäst vss som fäst vss fastner vss vss /
 of ja tiz som fäst fastner vss vss vss bratt vss
 vss of om som ogu vss vss vss vss / Ja vss vss
 vss Jönnyf tiz vss vss vss fäst bratt till mig /
 Sa kan ing vss vss vss fäst för ett fäst vss köp

[...] bratt tiz för
 Joon Jönnyf of
 olut Nilsson i vss vss
 fäst vss of vss of
 [...] of vss vss
 i vss vss fäst vss
 [...] vss vss /
 [...] vss vss /
 [...] fäst vss

Figur 3. Avsnitt ur riddare Ture Bielkes brev 1563 angående rätten till kolkvarpen i Vojakkala. För att lösa tvisten seglade Josep Henriksson till Stockholm sensommaren 1563 för att i Erik XIV:s nämnd begära stadfästelsebrev för fiskevarpet. Samtidigt passade han, Nils Oravainen och Jöns

Drucken på att till kronan sälja 12 tunnor lax för 144 mark och 2 skeppund gäddor för 40 mark.⁷ Nämnden fann att Henrik Larssons köp möjligen varit korrekt men hänsköt ärendet till riddaren Ture Bielke i Uppsala som vid denna tid var lagman i Norrland. Josep Henriksson reste sedan till Uppsala för att uppvakta Ture Bielke som fått brev av Lars Olssons hustrus medarvingar : Jacob Andersson, Hans och Lasse Gammal, Anders Hansson och Knut Ingesson vilka brevledes försökte bevisa att något laga köp aldrig skett. Av breven kunde Bielke dock utläsa att de for med osanningar och att Knut Ingesson, Anders Hansson och Lars Olsson hos Henrik Larsson i Vojakkala undertecknat köpehandlingar. I ett brev dagtecknat den 15 september 1563 i Uppsala - avsnitt ur brevet i figur 3 - anger Ture Bielke att han tillsammans med de gode män som med honom suttit för rätten inte kunde något annat tänka eller förnimma än att det rörde sig om ett skäligt köp och laga fång varför fogden i Västerbotten beordras att ge Josep Henriksson brev och bevis på kolkfisket och jorden.

Beskattning av fisket

Från Torne socken lämnade fogden Mickel Ålänning 4 tunnor stadgelax och 9 tunnor tiondelax 1539.⁸ Älvfisket bedrevs då med not av fiskelag boende vid fiskeplatserna, medan fisket i skärgården utövades med nät vid uddar och skär av ett fåtal brukare på varje plats. Beskattningen av fisket i älven ändrades nu och började likna den som tillämpades för skärgårdsfisket efter bestämd fördelning mot stadgeavgift som varierade med fångsten. Utöver stadga erlades även tionde samt en kronoskatt benämnd taxa som utgick oavsett fångstens storlek för fisket i skären. Fisken vilka inte erlade stadga eller avgift beskattades med en tredjepartsmetod innebärande att var tredje lax - lottlax - tillföll kronan. Denna skatt synes främst ha drabbat fiskeinnehavare som inte bodde i socknen.

Location	Item	Value
Torne socken	4 tunnor stadgelax	4 tinnor
	9 tunnor tiondelax	16 1/2 tinnor
	4 tunnor kronoskatt	4 tinnor
Kalix socken	2 tunnor stadgelax	2 tinnor
	13 tunnor tiondelax	16 1/2 tinnor
	4 tunnor kronoskatt	4 tinnor
Lule socken	2 tunnor stadgelax	2 tinnor
	13 tunnor tiondelax	16 1/2 tinnor
	4 tunnor kronoskatt	4 tinnor
Pite socken	2 tunnor stadgelax	2 tinnor
	13 tunnor tiondelax	16 1/2 tinnor
	4 tunnor kronoskatt	4 tinnor

Figur 4. Beskattning av laxfisket i Torne, Kalix, Lule och Pite socknar enligt 1549 års fiskeregister.

1544 års räkenskaper visar att bönderna i Torne socken erlade såväl stadga som tionde vilket indikerar att de uppfattades som ägare av fisket. Kronofisken omnämns inte vilket däremot var fallet i andra älvar. Detta år utgavs till kronan i form av salt lax: 2 tunnor stadgelax, 13 tunnor tiondelax samt prostens taxa om 4 tunnor. 1549 års fiskeregister - figur 4 - illustrerar de skilda beskattningsformerna. Av Torne socken uttogs detta år för fisket i älven en stadga av 2 läster salt lax medan socknen lämnade 16 1/2 tunna i tionde och prostens taxa var 4 tunnor. Kengisforsen lämnade stadga i form av lottlax,

⁷ FRA Fogderäkenskaper, Yleisiä asiakirjoja, Tuksholmassa kruunulle ostetun kalan tilitys, 124, fol. 16.

⁸ RA, Sandbergiska samlingen FF 24628-24956.

medan de av kungen övertagna donationsfiskena och kyrkofiskena i Piteå och Luleå utgav kronolax. Kronans rätt att ta stadga synes inte entydigt innebära, vilket exemplet med Kengisfors visar, att kronan ursprungligen haft äganderätten till fisket.

Vid hertig Karls besök i Torne 1602 klagade sockenmännen över beskattningen av fisket. Hertigens svarsbrev den 28 februari 1602 fastslog dock att sockenmännen: *härefter skola fiska en dag åt sig och den andra HFN och cronan till godo.* 1607 klagade sockenmännen över detta varannandagsfiske, men Karl IX vidhöll i sitt svar den 31 december 1607 att ordningen skulle bestå med motiveringen: *i skole beholle hwadh fisk som Gudh täckts att gifwe den eene dagen och den andra dagen wi. Få i då mycket, så gifwe i oss mycket, få i och lithet, som i klage i hafue giordt i åhr, så gifue i och lithet och kan thet föge ware ider till beswär [...] wore dedh nu så att i skulle gifue oss som i hafue giordt förr i een summa och altidh wår summa vth, anten i då få lithet eller mycket, så måtte thet ware ider beswäriligt.*

Stadgan för fisket i Torne älv ökade från 4 tunnor 1530 till 36 tunnor 1553. När både älvfisket och skärgårdsfisket 1619 uppläts åt allmogen hade den årliga beskattningen ökat till 80 tunnor salt lax. Skatteuttagets korrekthet kan ifrågasättas även om länsmän och laxfogdar övervakade fisket. Det mesta tyder på att en del av fångsten undanhölls såväl av bönderna som av prästerskapet. I samband med en tvist mellan Lars Henriksson i Vojakkala och kyrkoherden Canutus Martini Carelius, som avhandlades vid Svea Hovrätt den 6 oktober 1615, anklagade den gamle lappfogden prosten för att ha förfalskat laxlängden och förseglat den med ett sockensignet han själv låtit tillverka: *förty när the räknat dhe triededels och tiondhe laxar som the utgiordt hadhe, så löper opå Cronones del ett tusend trehundrade laxar, och konungen fick icke mehre än 25 tunnor, och när man räknar 20 laxar i hvar tunna, så felar Konungen 40 tunnor lax.* Lars Hendriksson uppgav således att kronan av fångsten, som detta år synes ha uppgått till 10000 laxar, endast fick 500 medan utfallet borde ha varit 1300 laxar.

1500-talets fiskemetoder

Under 1500-talet bedrevs enligt Lewenhaupt fisket i skärgården med skatanät och i älven uteslutande med dragnet eller kolk.⁹ Det syd- och mellansvenska laxkarets nordgräns har på 1500-talet satts till Ångermanland. Längre norrut har östliga kulturinflytanden ansetts dominera. 1549 års fiskelängd visar att 2 laxgårdar fanns i Skellefteå socken och 15 i Umeå socken. Fiskelängden tio år senare redovisar en laxgård, som brukades med 2 stakanät, vid *Gamblegården* i Kalix, samt en stakagård i Innanbäcken. Troligen avsågs med stakagård i detta fall mockpator. Med tanke på de omfattande kontakter birkarlar i Torne hade med sina skiftesbröder i Österbotten och på Hälsinglands allmänning, samt deras tidiga skeppsfart på Sydfinland och Mellansverige, torde tekniken med laxkar tidigt ha varit känd i Torne socken om den framgångsrikt använts i de sydliga älvarna. Bruket av laxpator torde också tidigt varit känt då åtta laxpator 1557 redovisades i Lautiosaari vid Kemiälv.¹⁰ Enligt Luuko skall både Karinpato och Saavanpato i Kemi ha varit av karsinatyp. Det faktum att vissa pator i Kemiälv brukades med nät och andra med not antyder att strandpator - figur 5 - brukades tidigt. Eskil Andersson, som blev kyrkoherde i Kemi 1557, torde där ha övertagit företrädarens patufiske. Då Herr Eskil 1566 blev kyrkoherde i Torne anlade han också snart en egen strandpata i Torne älv.

Fångstprincipen för karsinapatorna - figur 6 - var att karet byggdes där strömmen var starkast. Då karet avfiskades med ett slags notfiske kan det enligt Granlund inte uteslutas att vissa av de redovisade kolfiskena tidigt var av karsinatyp. Gustav Vasas brev till Jacob Westgöte den 2 april 1525 stöder möjligen denna tanke. Kungen skriver att: *wy förstådt att alle ha laxekar i Norebotn och så velom vi att te med thet första og later oss byggie ther nogre laxekar i hwar ström ther som beste tillfälle är.* Kungen ville således börja tillämpa de av norrbottningarna använda laxkaren och hans intresse för laxfiske återkommer i ett brev den 10 maj 1526 ställt till Torne socken med förbud mot sjönät i skärgården troligen för att havsfisket riskerade att leda till mindre skatteintäkter då laxen *ej kommer upp i kolkar som the skole göre.* Fisket i havet fortsatte dock med *skatanät* och 1530 års undervisning om rikets ränta angav att: *när skatanäten läggas vid Torneå, skola de giva därav 3 tunnor lax.*¹¹

⁹ Sten Lewenhaupt, *Historik rörande det regala laxfisket i Torneå elf*, Stockholm, 1892.

¹⁰ Armas Luuko, *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin keskiaika sekä 1500-luku*, Oulu, 1954, s. 422-23.

¹¹ Skatanät av skata=udde det vill säga nät som drogs ut från land på skären.

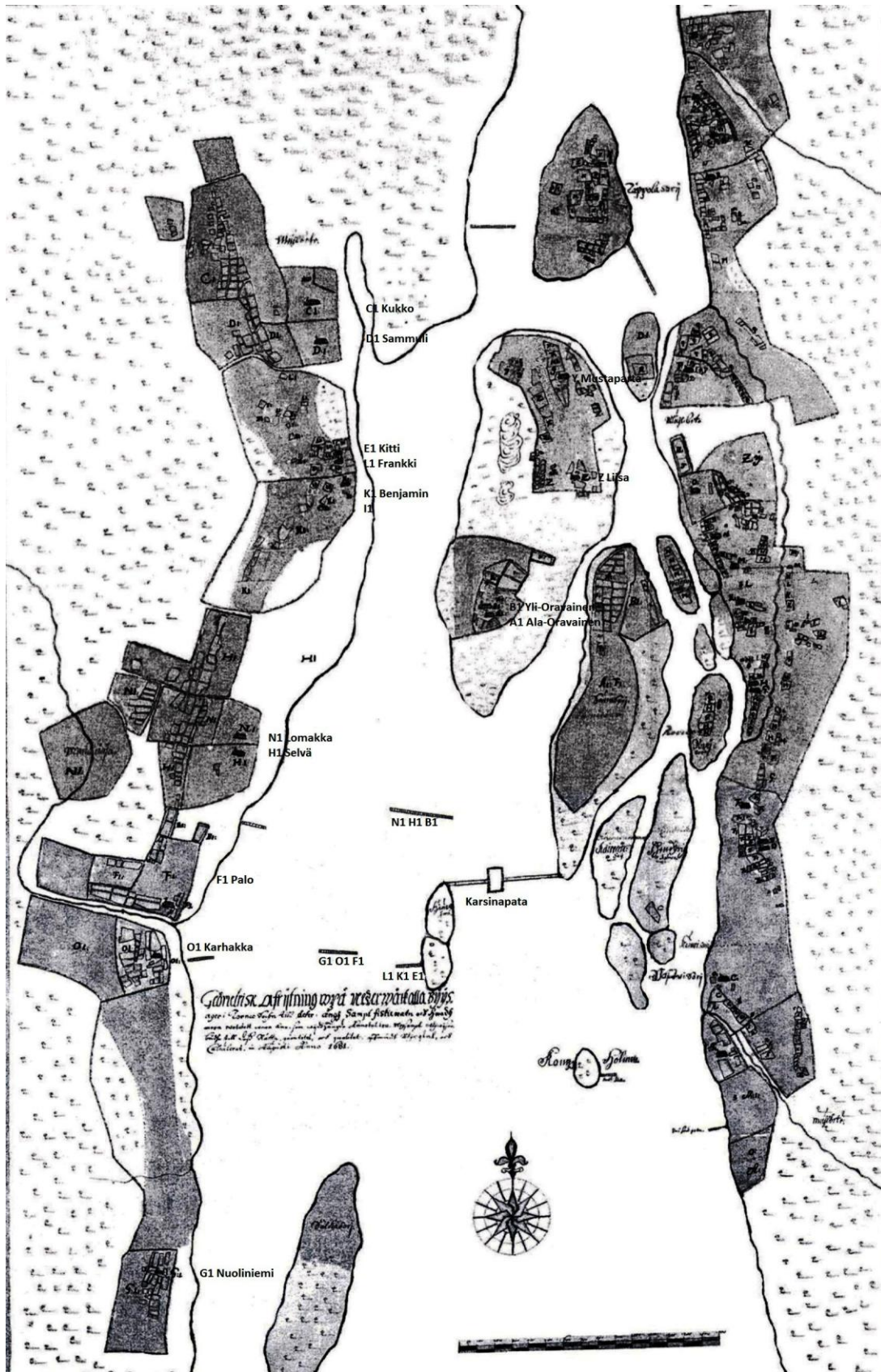

Figur 5. Strandpata i Kemi älv.

Figur 6. Karsinapata i Liedakkala.

Figur 7. Karta över bebyggelsen och patorna i Nedre Vojakkala 1681.

Fogderäkenskaperna för Västerbotten 1530 visar att laxkar alltfört intresserar kungen då fogden utbetalade 6 mark till två laxekarlar, *som vår Nådige Herre förskref från Norbotn at till Stockholm till att bygga laxekar i strömmen ved Stockholm*. Enligt Nordlander skall *laxakar* ha avsett kar för laxens förvaring.¹² Räkenskaperna 1549 omtalar *2 kongens bode i Tornö* där tre *inventarie laxakar* om 10 tunnor vardera fanns. Uppenbarligen kan laxekar ha olika betydelser men det synes dock tveksamt att laxfiskare från Norrbotten skulle sändas till Stockholm för att tillverka förvaringskärl. Det mesta talar därför för att resan syftade till att förmedla karsinatekniken söderut. 1560 års fiskelängd upptar en stakagård i Korpikylä och vid tinget den 21 juli 1561 dömdes Nils Larsson [Haapea] och Olof Anundsson [Saukkola] till 40 mark i böter för att ha *byggt en laxe gårdh i förbud*. 1649 års patulängd nämner en karsinapata i Korpikylä, ovanför Kiviniemi vid Alanen korva, en obrukbar karsinapata i Karungi, som ersätts med en pata vid Kujakivi eller Tukenranta mitt för Kankaanranta på den östra älvstranden, och en gammal karsinapata i Vojakkala. Detta antyder att karsinatekniken länge varit använd. Detta framgår också av en rättsprocess 1681 som antyder att karsinapatan mellan Haukisaari och Sumisaari i Vojakkala hade brukats redan på 1500-talet.

Kiöpings karta - figur 7 - över Nedre Vojakkala - *Geometrisk afritning upå Nederwåikalla bys ägor [...] samt fiskiewatn, augusti 1681* - visar en karsinapata mellan Haukisaari och Sumisaari strax norr om *Kongz holmen*.¹³ Troligen var det den patan som avsågs då bönderna på östra sidan av Vojakkala vid häradstinget den 1-4 juli 1681 uppgav att det på deras förfäders tid brukades två karsinapator, en på samma ställe som den nuvarande, och en på västra sidan om Haukisaari, dock på östra sidan om själva älven och kungsådran.¹⁴ Bönderna hävdade att patorna ursprungligen brukats turvis av invånarna på båda sidor om älven men då Lars Henriksson i Vojakkala var länsman hade han med våld lagt patan väster om Haukisaari under sig vilket också hans efterkommande gjort och hävdade att patan erhållits genom arv.¹⁵ Strandpatan nedanför Haukisaari, som uppenbarligen ersatt den gamla karsinan, brukades 1681 av innehavarna av Benjamin och Kittilä. Bönderna på östra sidan vädjade därför till landshövdingen att karsinapatan skulle läggas under byn och brukas kommund. Borgaren Nils Oravainen protesterade mot detta i en vidlyftig förklaring som upplästes för rätten. Där angavs att karsinapatan hade tillhört hans far och farfars arvhemman och således synes ha varit uppförd tidigt på 1500-talet. Karsinapatan hade också under landshövding Crusebjörns tid blivit *maintenerad* liksom Selväläpatan vari Oravainen innehaft en tredjedel med brorsbarnen [Henrik Nilssons söner borgaren Lars i Torneå, Hans på Karakka och Nils på Nuloiniemi] och för vilka pator han erlagt taxan. Det ansågs därför skäligt att Oravainens arvingar skulle få hävda och bruka karsinapatan okvalt.

Kolkfiske i Suensaari

Prästbordet i Torne uppgavs 1553 ränta all tiondelax som faller före Eskilmäss, en hel kolk i *Svensare*, 1 läst lax och en hel not som prästen brukar år och dag.¹⁶ 1559 års skattelängd visar att fisket i älven bedrevs av 50 notlag vanligen med 4 namngivna män. Fångsten redovisades för varje enskild person medan skatten utgick per notlag. Fisket i älven gav detta år 25 läster 10 tunnor och räntade 2 läster 7 tunnor skattelax samt 2 läster 7 tunnor tionde lax. Vidare hade 4 lulebönder fiskat med en not och utgjort 6 tunnor och 3 fjärdingar lottlax. I Suensaari notlag fiskade då Nils Jönsson på Junkkala i Suensaari och *Pälde Erick* på det blivande Krook i Haparanda med bönder från Mattila, Vuono och Raumo medan *Äskilj kläckare* i Haparanda ingick i ett notlag i Vojakkala.

Rättsprocesser under 1500-talet visar att inte bara kyrkan och sockenborna fiskade i Suensaari utan även ättlingar till tidigare individuella ägare - bland andra birkarlar i Lule och Pite. 1561 års fiskejordebok visar att 68 bönder brukade *7 nötter* och utgav 10 tunnor skattelax och 8 tunnor tiondelax. Av dessa var 9 från Lule och bland dessa ingick troligen Hanis Laurenssons ättlingar som på 1480-talet fiskade i Tornö. Ännu 1601 utgick 1 ½ tunna lottlax från några kolkar som Lulebor

¹² Johan Nordlander, *Norrländska samlingar*, Första serien 1-6, Umeå 1990, s. 302.

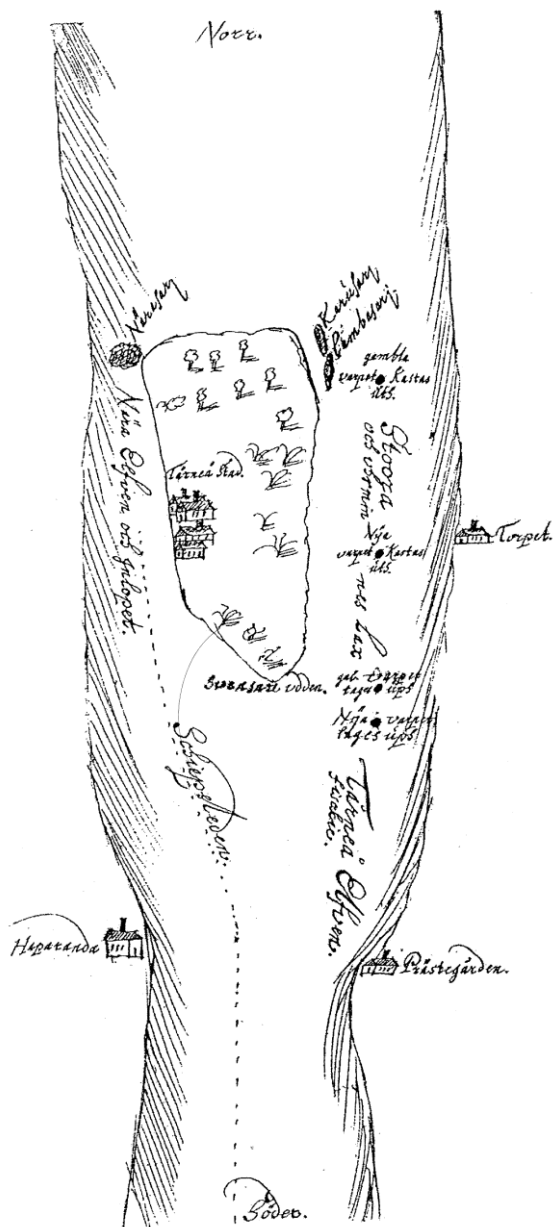
¹³ FRA, Uudistus kartta, Lappi, LI Alatornio 3/1, Nedre Vojakkala by.

¹⁴ RA, Dombok Västernorrland, 1681, vol. 2, fol. 540-46.

¹⁵ Troligen avsågs lappfogden Lars Henriksson.

¹⁶ 1 läst = 12 tunnor = 48 fjärdingar. Till 1 tunna salt lax åtgick omkring 144,5 kg oreasad fisk.

brukade. Fisket som förlänats Baltzar Bäck 1607 vederkändes laxfogden Peder Anundsson den 20 maj 1612. Den 3 november 1622 arrenderade han fisket i Piteå, Torneå och Carlö för 892 ½ daler årligen.

Figur 8. Karta över laxfisket öster om Torneå stad i mitten av 1600-talet.

Notfisket vid Suensaari bedrevs i början av 1600-talet kollektivt av skattebönder i socknen. Genom arv ägdes andelar även av bönder i Övertorne. Vid tinget den 9 december 1611 meddelade Lars Henriksson i Vojakkala att han av Erik Nilsson i Koivukylä för 30 daler och ett halvt pund koppar köpt en tiondel av en kolk vart fjärde år och en fjärdedel vart fjärde år. Efter 1621 bedrevs Suensaarifisket huvudsakligen av borgare i Torneå och taxan uppgick 1639 till 17 tunnor lax : tre kolkar räntade 12 tunnor, Junkkala Nils räntade 1, Jöns Persson $\frac{1}{4}$, Olof Konst $\frac{1}{4}$, en laxpata under staden $\frac{1}{2}$ och yttre varpet 3 tunnor.

Laxfisket öster om Torneå illustreras i en karta - figur 8 - ritad i mitten av 1600-talet.¹⁷ Det gamla varpet - i det uhrminnes laxfisket - kastades ut vid Lammaasaari medan nya varpet kastades ut vid Torpet. Bägge varpen togs upp strax nedanför Svansarödden på den östra sidan. Inget fiske synes vid

¹⁷ RA, Utan känd proveniens. Karta nr 435 över laxfisket öster om Torneå stad 1600-talet.

denna tid längre ha bedrivits i *Nära Elfven* och skeppsleden in till Torneå. 1651 års fiskelängd upptar följande kolkar och fiskeinnehavare i Suensaari:

<u>Kolkar</u>	<u>Innehavare</u>
<i>Niemiskolcken</i>	Hans Chore med sitt konsortium
<i>Lårffkolcken</i>	Hans Hindersson med sitt konsortium
<i>Tällakolcken</i> ¹⁸	Anders Torfastsson
<i>Junculakolcken</i>	Nils Håkansson i Laivaniemi
<i>Bykolcken</i>	Olof Konst och hans sällskap
<i>Påttakolcken</i>	Olof Eriksson med sitt konsortium
<i>Reckokolcken</i>	Joseph Carlsson
<i>Borgarkolcken</i>	Staden

Då fisket vid Suensaari ödelades av isgången i början av 1700-talet låg det en tid nere innan det återupptogs av Anders Hellandt. Han fick då tillstånd att uppta *Svänsarö ödelagda kolckfiske var till han samlat sig intressenter och fördelt den samma i åtta kolkar som 1747 utökades till tio : Directurens kolck, Tårpp kolcken, Fogdens kolck, Snällens kolck, Påta kolcken, Bäckens kolck, Rechards kolck (tillkom 1747), Deboes kolck, Lytherdii kolck (tillkom 1747) och Flurens kolck.*

Karsinafiske i Kiviranta

Kolkfisket i Kiviranta, som i forna tider uppges ha varit ett regalt fiske, började redovisas i fiskelängden 1606. Det var till att börja med mycket givande och taxan uppgick till 15 tunnor lax. Den svåra isgången 1641, som lett till att stora stenar uppfyllde älvfåran, och kontinuerlig försämring därefter, genom att gropar bildades kring stenarna, försvårade fisket. Trots försämrade fångstmöjligheter bibehölls beskattningen som ännu i 1651 års fiskejordebok anges till ½ tunna lax för varje kolklag. Sockenmännens upprepade begäran att befrias från taxan, då de inte längre kunde bedriva fisket, ledde till att landshövdingen vid riksdagen den 28 november 1672 beordrades att till kammarkollegiet inlämna information för ett beslut i frågan. Vid häradstinget den 10-12 april 1673 blev därför en rannsaking av Kivirantafisket anställd i landshövdingens närvaro varvid allmogen och bruksparticipanten Arendt Grape yttrade sig.¹⁹

På landshövdingens fråga om inte ett nytt kronofiske kunde anläggas svarade tolvmännen att någon plats utöver den som redan tagits i anspråk av deras skatte- eller byafisken inte fanns. De angav sig vidare sedan forna tider inte ha blivit så mycket skattlagda efter åker och äng, som de andra socknarna i Västerbotten, utan mer efter sina laxbruk som på den tiden varit ymniga. Till följd av klagomålen hade i 1678 års laxtaxelängd taxan på 15 tunnor uteslutits. I avsaknad av eget fiske hade emellertid Liakka och Raumobor sommaren 1695 byggde en laxpata, *med Carsina eller laxhus därunder*, som sträckte sig in på det största djupet i älven vid Kiviranta. Då karsinan ansågs försämma fisket uppströms höggs den ner av Vojakkalaborna, som hade stöd i sin aktion av patuinspektören Christoffer Jönsson och Cemet Mickelsson Kohkoinen i Kuivakangas. Tvisten drogs upp på häradstinget den 9-14 augusti 1695 där Vojakkalaborna krävde att karsinan, som godkänts av landshövdingen, skulle slås ut på annat ställe så inte deras fiske påverkades, vilket tycks ha skett då landshövdingen senare godkände karsinafisket i Kiviranta.

Fisket på öar och skär

1559 års skattelängd anger att skärgårdsfisket bedrevs av skattebönder på 18 öar och skär med 146 skatanät och fångsten uppgick till 10 läster.²⁰ Detta år angavs även vilka bönder som innehade fisken i skärgården. Längden upptar bönder i kustbyarna Laivaniemi, Raumo, Vuono samt Mattila och Vojakkala men där återfinns bara en birkarl från Övertorneå – Nils Olsson i Varttosaari – vilket bekräftar att överbyggarna huvudsakligen ägnade sig åt älvs- och träskfiske, samt fiske i Västerhavet.

¹⁸ Tällakolcken benämns även *Thulakolcken*. *Reckokolcken* skrivs i fiskejordeboken *Recula kolcken*, men även beteckningen *Riekoin kolcken* används vid ett tillfälle. Möjligen kan namnet knytas till Nils Reiku som enligt 1543 års jordebok finns på det blivande Wiiki i Vuono.

¹⁹ RA, Renoverad Dombok Västerbotten 1b, 1672-74, fol. 742-44.

²⁰ RA, Landskapshandlingar Västerbotten, 1559:4, fol. 149-155.

Av den totala fångsten på 10 läster utgjorde bönderna: 1 läst skattelax, 1 läst tiondelax och 5 tunnor avradslax. Kronofisket vid Sellön brukades av Nils Olsson i Varttosaari - son till lappfogden Olof Henriksson - samt Henning Mattson på Taavola och Henrik Nilsson på Närä i Mattila. Per Hindersson och Håkan Hindersson från Heiskala i Vuono brukade med Nils Nilsson Oravainen från Vojakkala Seskarö som Olof Henriksson 1554 fått i uppgift av Gustav Vasa att förmera och förbättra. Olof Mattson på Sänkelä i Mattila brukade Kataja och Jöns Kouri i Vojakkala brukade Munaluoto medan grannen Erik Pakkainen brukade Torne Furö. Släkten Drucken från Övre Raumo innehade flera fiskeöar : Olof Drucken brukade 1559 *Vasikari* som torde avse Vastikari vid Nikkala. Jöns Drucken innehade *Sandasare* [Santasaari] och *Vickekari*. Den senare ön har inte gått att identifiera och namnet förekommer inte i efterföljande längder. Rättstvister i början av 1700-talet visar att Jöns Drucken även innehade *Laitakari letto måckställe* som möjligen avsåg Druckinsaari vid Salmisudden.²¹ Jöns Jönsson uppgavs ha behållit detta laxfiske då han flyttade från Särkinärä till Vuono omkring 1620 och blev husbonde på Heiskala. Brodern Nils blev då kvar på hemgården medan den tredje brodern Olof Jönsson flyttade till Juoksengi där han blev husbonde på Tikka eller Lampinen som det också benämndes. Olof Lampinens söner Jonas, Samuel och Anders drogs i början av 1700-talet in i en rättstvist som berättar om hur fisket överförts till Heiskala. Tabell 1 nedan redovisar 1559 års skattelängd samt skrivarens benämning av öar och skär. Ett försök har gjorts att identifiera fiskebrukarna på de angivna fiskeplatserna.

Tabell 1. Laxfiskelängd utav öar 1559.

Öar	Fiskebrukare	Fångst	Avrads/skattelax	Tionde
<i>Siel önn</i>	Hans nåds arv och eget. Nils Olsson [Varttosaari] Hindrik Nilsson, Henning Mattson [Mattila]	15 tnr	avradslox 3 tnr	1 ½ tna
<i>Siskare önn</i>	Hans nåds arv och eget. Nils Nilsson [Vojakkala] Per Hindersson, Håkan Hindersson [Vuono]	15 tnr	avradslox 3 tnr	1 ½ tna
<i>Vasikari öö</i>	Olof Drucken [Raumo]	2 ½ tna	skattelax ½ tna	1 fj
<i>Sandasare</i>	Jöns Drucken [Raumo]	2 ½ tna	”- ½ tna	1 fj
<i>Monalotho</i>	Jöns Kouri [Vojakkala]	3 tnr	”- ½ tna	1 fj
<i>Kaljusare</i>	Olof Pörö [Laivaniemi]	2 ½ tna	”- ½ tna	1 fj
<i>Kakamo ö</i>	Anders Ersson [Pudas]	5 tnr	”- ½ tna	½ tna
<i>Kieringegrund</i>	Lasse Äijelsson [Vojakkala]	5 tnr	”- ½ tna	½ tna
<i>Fureön</i>	Erik Packan [Vojakkala]	5 tnr	”- ½ tna	½ tna
<i>Hampnsker</i>	Bertil Anundsson [Laivaniemi]	5 tnr	”- ½ tna	½ tna
<i>Alegrund</i>	Anders Ersson, [Pudas], Herr Michel [kyrkoherden]	10 tnr	”- 1 tna	1 tna
<i>Vipenäsön</i>	Lasse Nilsson, Jöns Nilsson [Säivis]	10 tnr	”- 1 tna	1 tna
<i>Kråsekare</i>	Jöns Larsson [Björkön]	10 tnr	”- 1 tna	1 tna
<i>Kutekare</i>	Lasse Anundsson [Laivaniemi]	5 tnr	”- ½ tna	½ tna
<i>Pitkekare</i>	Jöns Drucken [Raumo]	5 tnr	”- ½ tna	½ tna
<i>Katakare</i>	Olof Matsson [Mattila]	5 tnr	”- ½ tna	½ tna
<i>Monavario ö</i>	Nils Larsson [Kakamo]	5 tnr	”- ½ tna	½ tna
<i>Monalotho</i>	Per Hindersson, Håkan Hindersson [Vuono]	10 tnr	”- 1 tna	1 tna

Längden visar att 8 bönder bedrev höstfiske 1559 med 6 notar. Fångsten uppgick till 8 tunnor laxöring - *taymalax* - för vilket 1 tunna lämnades i ränta till kronan. Även det notfiske som bedrevs *utmed salte sjön* i Torne socken beskattades med tull innebärande att bönder i fjorton byar i kustområdet utgjorde 2 skeppund abborre motsvarande en tiondel av fångsten. Fångsten av gädda, sik, abborre och mört i de 97 fisketräskan - *geddefiskeriet* - i lappmarken räntade 9 skeppund 1 lispund 18 marker. Socknens skatteuttag detta år blev 3 läster 7 tunnor stadgelax, 5 tunnor avradslax, 6 tunnor 3 fjärdingar lottlax, 3

²¹ RA, Svea Hovrätt, Advokatfiskalen, Dombok Norrbotten. Laga ting Nedertorne socken: 1701-03-04 fol. 96, 1705-06-26/27 fol. 550-552, 1706-03-2/6 fol. 130-132.

½ tunna tullax, 3 läster 7 tunnor tiondelax, 1 tunna taymalax och 3 tunnor taxelax. Fisket ute i skären hade 1562 utökats till 79 öar där 304 skatanät lades och för varje nät utgick 1 lispund lax i stadga. Kataiakarifiket bedrevs av 3 bönder med 5 nät, på Furuön fiskade 2 bönder med 3 nät och på Koivulotu fiskade 8 bönder med 14 nät. Totalt utgav skattebönderna 1 läst och 7 tunnor lax i taxa för skärgårdsfisket. Öarnas utsträckning då var avsevärt mindre än idag då landhöjningen på nära 4 meter omvandlat skären till holmar. Endast en av öarna benämns *saari*, det vill säga holme, medan de andra betecknades *kari* eller *lotu* vilket betyder skär. 1595 bedrevs böndernas laxfiske vid 80 öar och skär med 349 nät för vilket räntan uppgick till 19 tunnor och 15 lispund lax. Tiondet från Torne socken uppgick då till 9 tunnor lax. 1605 års redovisning – tabell 2 – visar att tiondet ökat till 20 tunnor och från hela socknen uttogs av kronan 207 tunnor lax:

Tabell 2. 1605 års redovisning av laxfisket på öar och skär i Torne socken.

Crono öyer – 2		
Räntade		Fick
1 tna	<i>Siiete öhn</i>	7 tor
½ tna	<i>Sesenkare</i>	4 ½ tna
Böndernas		
½ tna	<i>Kakamo</i>	4 tor
1 tna	<i>Laiffuanäs</i>	5 tor
0	<i>Björkön</i>	2 tor
1 ½ tna	<i>Wonom</i>	6 ¾ tna
1 ½ tna	<i>Kärsbäck</i>	6 ½ tna
1 fjr	<i>Seffuütz</i>	1 ½ tna
0	<i>Sesenkarafurenön</i>	1 fjr
1 fjr	<i>Pittiekari</i>	1 tna
½ tna	<i>Kallisari</i>	2 ½ tna
1 fjr	<i>Sutarlotu</i>	3 fjr
½ tna	<i>Furuön</i>	4 tor
0	<i>Pahalotu</i>	½ tna
1 fjr	<i>Hampnskär</i>	1 tna
1 fjr	<i>Kattiakari</i>	1 tna
1 fjr	<i>Kniffjeskär</i>	3 fjr
1 fjr	<i>Huüteskär</i>	3 fjr
0	<i>Kuslotu</i>	2 fjr
1 tna	<i>Polotu</i>	5 ¼ tna
1 fjr	<i>Lilla Björkeskär</i>	2 tor
½ tna	<i>Paiskari</i>	3 ¼ tna
0	<i>Oxön</i>	1 tna
1 tna	<i>Nitaguiffalotu</i>	54 tor
1 tna	<i>Linnalotu</i>	5 tor
1 fjr	<i>Munalotu</i>	5 fjr
½ tna	<i>Kraslkari</i>	2 tor
0	<i>Leppikari</i>	1 ½ tna
22 ¼ ta	{ Cronolax	11 ½ tna
	{ Böndernas lax	65 tor
	{ Tionden af hela socknen	20 tor
	{ Summa af Tornöö Socken Lax	17 läster 3 tor

Strömmingfiske bedrevs i Torne skärgård även av österbottningar. Vid Sandskär uttogs 1 fjärding strömming av varje båtlag från Karleby 1605. *Båteströmmingen* för Torne socken uppgick till 2 ¼ tunna detta år. Ytterligare ett skatteobjekt var sälfångsten som bedrevs med nät i havsbandet. Av det sälspäck som utvanns krävde kronan en niondel. Säljakten bedrevs vid *Furuösten*, *Byskareön*, *Sielön*, *Sandgrund*, *Alfsten*, *Lilla sten* och *Stora sten*. 5 lispund 5 marker tullspäck och samma kvantitet i tionde erlades 1559 då bröderna Lasse, Jöns och Olof Drucken nedlade 12 djur.

Förläningar på Seskarö, Sellön och Leppikari

Birkarlen och lappfogden Olof Henriksson på Varttosaari i Niemis *må och skall*, enligt ett brev av Gustav Vasa daterat Västerås den 14 september 1554, *oss til en behagelig tijd bruka en öö liggienes vtti Tornö Sochn benembdt Seitzekarj och skall han gifwe oss två tunnor lax af för :de öö vtti thette*

tilkommende åhr 55 [..] Thesligestt skal han vare forpflichtig at gifwe oss tilkenne når han här nest kommer til oss huru thet aldeles hafwer sig om för:ne öens lägenhet och hwad råd samme öö på färde åhr att förmehre och förbättre, Då skole rättigheterne och alle vttskyllerne och så af samme öö efter lägligheterne som skäl kan ware, förökes. Ther wåre befallningzmän och alle andre måge wette sigh efterrätte. Olof Henrikssons som 1554 besökte kungen i Kungsör fick då i uppgift att undersöka hur Seskarö skulle kunna utvecklas och vid ett kommande besök skulle han ange vilken skatt kronan framledes kunde utkräva av detta fiske. Brevet konfirmerar att Tornebirkarlar besökte Mälardalen redan innan de för första gången dyker upp i slottstullängden. Bland de *Tornöskeppare* som upptas i den första tullängden för Stockholm 1559 återfinns fogden Olof Henrikssons son Nils Olsson.

Seskarö och Sellön redovisades 1555 som kronofisken då Sellön i avrad räntade 1 tunna lax och ½ tunna smör medan Seskarö räntade 2 tunnor lax. Räkenskaperna 1584 visar att 4 bönder i Mattila hade tagit fisket på Seskarö på stadga för 2 ½ tunna lax årligen. Det dåliga fisket och den svåra fattigdom som drabbade socknen vid denna tid innebar dock att 2 av Mattilabönderna inte längre förmådde utge stadgelaxen. I en skrivelse från socknen den 12 juni 1584, undertecknad av fjärdingsmännen Hans Pakkainen och Jöns Kouri, anhölls om tillgift för skatten detta år då fisk inte ens fanns att köpa. Seskarö förlänades den 8 juli 1610 till Daniel Hjort som senare pläderade för att marknadsplatsen vid Suensaari skulle flyttas till Seskarö där en stad skulle anläggas.

Fisket vid *Sielöö* uppgavs 1559 vara Kungl. Maj:ts arv och eget. Enligt ett kungligt brev av den 4 september 1583 fick lappfogden Nils Oravainen Sellö fiske i förläning samtidigt som han befriades från länsmans- och skjutsfärdsrätten. Han skulle dock årligen sända kungen 2 tunnor god lax till Stockholms slott. Nils Oravainen redovisade fisket, som brukades med 20 nät, till sin död varefter hans efterleverska Lucia tog över 1598. Den 15 september 1613 fick Hans Olsson kungligt brev på sitt nybygge på Sellön jämte förmåner i fiske och fiskevatten. Fisket vid Sellön var då uppdelat mellan Oravainen, Jöns Nilsson Junkkala och Hans Olsson.

Den 30 mars 1697 behandlade häradsrätten på Torneå tingsstuga en tvist om laxfisket vid *Selöö Säikä* - Säikkä udde vid Röyttä, *Liusa skär* - där Lars Larsson på Palo och Nils Larsson på Ala Oravainen i Nedere Vojakkala av rådmannen Nils Andersson Oravainen krävde att halvparten av laxfisket skulle inlösas under deras hemman.²² Nils Larsson och Lars Larsson berättade hur Lars Larssons farmor – Elin Nilsdotter Oravainen – då hon var änka hade pantsatt laxfisket vid Selöö Säikä till en bonde i Limingo i Österbotten för 120 daler. Han hade i sin tur sålt fisket till kyrkoherden Mäster Lars i Limingo som då gett 30 daler till borgaren Israel Nilsson - gift med Josep Carlssons änka - som var en arvtagare till fisket. Sedan hade rådmannen Nils Andersson, vilkens hemman tidigare varit ett med deras, utöver den halvpart som tillkom honom, köpt hela fisket av Mäster Lars för 150 daler för sex år sedan. Nils Larsson och Lars Larsson hade då erbjudit Nils Andersson 75 daler för att halva fisket skulle överföras till dem. För Nils Larsson ansågs återförandet av fisket vara av största vikt då han som kronohemman återupptagit släktgården som varit i lägervall och vanbrukats många år. Nils Andersson kunde genom sin fullmäktige Christoffer Jönsson inte neka till att han enbart hade börsrätt till halva fisket men då han hade låtit tillverka nät av 384 famnars längd till en hög kostnad krävde han att få ersättning för detta. Nämnden ansåg dock att Nils Andersson redan kompenserats då han sedan 1690 drivit fisket enskilt och njutit en ansevärd avel som väl täckte kostnaden för de nät som han också skulle kunna bruka vid sina många andra fiskeställen i älven från Korpikylä till Svänsarö.

Lappfogden Lars Henriksson i Vojakkala uppges av kyrkoherden Knut Carelius, i samband med en tvist i Svea Hovrätt den 6 oktober 1615, hemligen ha börjat fiska vid Leppikari *en ö strax utanför Torne åminne, vilken utav många konungar igenom kungliga brev är förbjuden, att ingen därvid må fiska alldenstund laxen har sin uppstigning i älven där utanför.* Lars Henriksson berättade då att han av fogden Arvid Henriksson begärt att få bruka detta fiske vilket också de tolv i nämnden tillstyrkt. Sedan hade Baltzar Beck hos Kungl. Maj:t sett till att han fick brev på det.²³ Vid Gustav II Adolfs

²² RA, Dombok Västerbotten 8a, 1697, fol. 517-519.

²³ RA, Svea Hovrätt, Liber Causarum vol. 6, 1615; EVI a211:6.

besök i Torne i mars 1614 utverkade Lars Henriksson en konfirmation på förläningen genom ett brev med följande lydelse:²⁴

Wi Gustaff Adolph Guds Nådhe Sveriges Göthes och Wendes uttkoradhe Konung och arffurste Storfurste till Finland Hertig till Estland och Wästmanland, Göre wätheligit, att vhi af gunst och Nådhe gifue och Confirmerat, såsom och wi nu med detta vårt öppna bref unna och Confirmera vår thro undersåther Lars Hindersson det hemman han besither i Torne Socken Wåickala benemdh, som han tilförende vår sahlige Älskelige käre her fadhers, Christeligh ihogkommelse, bref uppå sampt medh ett fiskie skäär Lappe Kåri quit och frit för alle åhrlige utlagor, och till behagligh tidh att niutha och behålla, der vårt Cammaråds Cammarerare och fougder wuethe sigh efter retha icke görandes honom her medh hinder eller förfångh i någon måtha. Aff Tårneo Socken den 14 marti 614, G.A.

Huvudskatteboken 1615 antyder varför han beviljats friheten då han uppges vara en *gammal lappfogde som njuter frihet uppå sitt hemman med ett laxfiske Leppikari, till en behagelig tid, efter han hafuer haft stort omak med den westersiöhandelen och colatoget, så och mycket försträckt kronan.* Tack vare löftet från två kungar kunde fisket behållas i familjen långt efter lappfogdens död. Fortsatta klagomål lämnades av nämnden utan åtgärd och släkten brukade fisket obehindrat till 1643 då Torneå stad besvärade sig hos Kungl. Maj:t över att *det staden närbelägna Läppikarifisket, oaktat detsamma, enligt vad som uppgavs, allenast på tre års tid skulle blifvit utarrenderat till Hinderssons enka, ännu efter arrendeårens förlopp innehades av den bemälda enkans son, hvarigenom tillskyndades staden stort förfång.* Kungl. Maj:t svarade Torneå stad att man *icke veta hur denna saken är befattat [och] icke kan resolvera utan befallt landshövdingen att denna sak noggrannt rannsaka och göra Kungl. Maj:t däröver en utförlig rapport och underrättelse.*

Lars Henrikssons son Mats, som var länsman i Pyhäjoki, brukade fisket ännu 1651 då han återopade de kungliga breven och en uppgörelse mellan modern och laxfogden Peder Anundsson. Konfirmationsbrevet hon utlovats av laxfogden, om att bruka fisket under sin livstid mot en tunna lax, hade dock aldrig överlämnats till henne. Hon uppgavs dock ha förskaffat en konfirmation på två års tid mot en taxa på ½ tunna, men trots att fisket 1648 gått ifrån Vojakkalahemmanet hade hon fortsatt att bruka Leppikari. Sedan fisket 1653 förts in under staden gjorde Mats Larsson vid rådstugan i Torneå den 13 augusti 1656 ett sista fåfängt försök att återfå fisket.²⁵ Rannsaking hölls och i stadens kista återfanns brev utvisande att landshövding Crusebjörn meddelat fogden Hans Olsson att han i enlighet med en kammarrådsorder skulle avföra änkan och inrymma fisket under staden. Trots detta tog Clemet Larsson efter brodern Mats död åter upp ärendet på rådstugan men han blev tillsagd att inte mer befatta sig med Leppikari ifall han vill undvika böter. Fisket arrenderades därefter mot 50 mark om året samt erläggande av kronotaxan på ½ tunna. Den 17 maj 1669 uppläts fisket till Samuel Kempe på 7 års arrende för 50 daler kopparmynt årligen och en årlig taxa på ½ tunna lax till kronan. Anledningen till att han fick arrendet var att de som brukat fisket de tre senaste åren inte betalt något till staden. Den 23 februari 1673 begärde Clemet Larsson på rådstugan att tillsammans med Henrik och Torfast Ersson, Per Planting och Lars Bengtsson återfå fisket som de brukat innan Kempe tagit över vilket de beviljades. Från mitten av 1670-talet bedrev Clemet Larssons son Hans fisket fram till 1685 varefter det en tid som löneförmån brukades av borgmästare Hellebohm.

Haparandahemmanens fisken

Haparandabor innehade under 1600-talet andelar i Suensaari och Kiviranta kolkfiske men 1638 års laxfiskelängd upptog även *Potan* och *Hapakylä* separat bland bönders fisken för vilka skatten uppgick till ½ tunna lax. Det senare fisket torde ha bedrivits med flytnot mellan Haparanda och Björkö. Junkkalakolken i Svansaröälven innehades i mitten av 1600-talet av Nils Håkansson i Laivaniemi men han uppgavs 1680 för 17 år sedan ha pantsatt sin andel till Casper Ekman på Kråklund. Övriga andelsägare var då Nils Henriksson Rääf på Granvik och Axel Abrahamsson på Asplund. Haparandaborna bedrev även notfiske söder om Hellälä och skärgårdsfiske på Stora Kraaseli,

²⁴ RA, Länens kopieböcker. Norrland I. Hela Norrland 1585-1660, fol. 39-40.

²⁵ RA, Dombok Gävleborg 5, 1655-56, fol. 127.

Pensaskari, Vitören, Kalliokari, Almskari, Tervakari, Raistikari, Kataiakari och Stora Björkskär eller Koivuluoto. Uppgifter om dessa fisken är dock fåtaliga i fiskelängderna.

Pator i älvmyningen

Laxpator i Torne älv nämns i skattelängderna först från början av 1600-talet men fiskemetoden användes långt tidigare. Pitkäniemipatan på Björkön utslogs något av de sista årtiondena på 1500-talet och Nils Oravainens dräng *Pathu Olli*, som upptogs i 1595 års hjälpskattelängd, synes av namnet ha varit patubyggare. Redan då motsatte sig *överbyggarna* patufisket och lappfogden Olof Olofsson i Armassaari uppgavs av Lars Henriksson, i samband med tvisten med kyrkoherden Knut Carelius vid Svea Hovrätt 1615, ha sänts till kungen för att avskaffa de orätta patu eller laxgårdar som olagligen byggts i älven, men både skepp och folk blev genom skeppsbrottet 1601 borta. Patubyggingarna synes därför ha fortsatt. Mattilapatan som omnämns 1603 uppgavs 1605 skatta 2 tunnor höstlax och vid tinget den 18 oktober 1605 blev samtyckt och gillat att: *Mattilaborna skulle bevilja[s] en sjättedel ifrån strömgrundet, och det andra stå öppet och inte utbygga samma pata före St. Bartolomei tid vad som häremot gjort böte sina pengar mot förbud*. Peder Anundssons räkenskap för uppbörd av kronans laxfisken 1613 upptog tre pator: Mattilapatan som räntade 1 tunna, *Kivimi Patta* [Kivirantapatan] som räntade 3 fjärdingar och *Suensala Patta* [Suensaaripatan] som räntade 1 fjärding. Mattilapatan och två icke namngivna pator vilka räntade ½ tunna samt Pitkäniemipatan som räntade ½ tunna upptogs 1616.

Fisket med pator rönt fortsatt motstånd av *överbyggarna* högre upp i älven där innehavare av notvarp hävdade att laxen hindrades att stiga upp. Då Pitkäniemipatan utvidgats 1616 krävde sockenborna att: *åmynnet icke måtte stängas såsom några hafva nyligen af öfvermod tagit sig före att bruka åmynnet med laxgårdar både till kronans och allmogens högsta skada*.²⁶ Förbud utfärdades den 26 oktober 1617 mot all patubyggnad i åmynnet och *överbyggarna* tog till hårdhänta metoder mot dem som trotsade förbudet. Vid tinget 1618 bötfälldes några bönder vilka utan laga dom upphuggit laxpator och upptagit nät ur pator i Nedertorneå. Olof Jönsson, Jöns Larsson och Anders Larsson i Vitsaniemi, Lars Jönsson i Päckilä, Jöns Hendersson i Hietaniemi, Lars Jönsson, Olof Pedersson och Mickel Olsson i Helsingbyn, Erik Stefansson i Karungi samt Peder Larsson och Lars Andersson i Korpikylä fick tillsammans utge 120 daler i böter för sitt tilltag.²⁷

1638 års fiskelängd upptar fem pator i älvmyningen: *Abraham Lars* pata i Pitkäniemi som skattade ½ tunna lax, Mattila byamäns pata mellan Mattilansaari och Danskinsaari som skattade ¾ tunna, Bertil Bertilssons pata i Kiviranta som skattade 2 lispund, Eskil Bertilssons, eller Eskos, pata och Hans Hinderssons pata, vilka båda var utslagna vid Danskinsaari och skattade 1 lispund vardera. Vid den syn av pator i älven som gjordes 1649, på grund av klagomål från *öfverbyggarna*, beslöts att ingen pata längre fick utbyggas eller innehas med mindre än att ägaren kunde påvisa urminnes hävd eller kungligt brev på sin rätt. Beslutet synes inte ha efterlevats och rådman Christoffer Jönsson utsågs därför vid tinget den 12-13 maj 1678 till uppsyningsman över laxbyggingar vid älven. Han gavs också rätt att upphugga pator som börjat byggas in mot kungsådran.

1654 och 1681 års kartor över Haparandaområdet visar de exakta lägena för Jöns Isaacssons, Abraham Larssons och Hans Abrahamssons pator vilka upptagits redan 1649. Anders Didriks pata synes ha varit obrukad vid karteringen 1681, eftersom den inte utritades, men den återfinns i den av befallningsman Hackzell 1741 genomförda avmätning och dokumentering av samtliga brukade laxpator i älven.²⁸ Ett avsnitt ur Hackzells karta över Haparandaområdet återges i figur 9. Patornas benämning, längd och ägare anges i tabell 3.

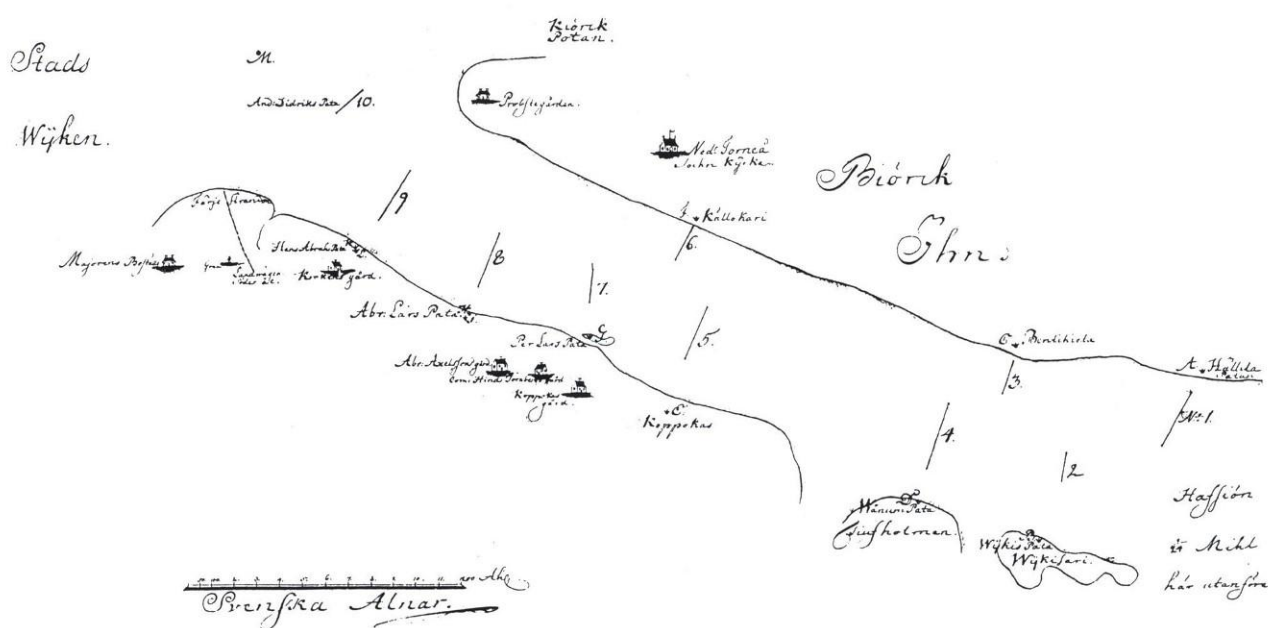
²⁶ Benämningen laxgård antyder att såväl patu- som karsinafisken benämns på detta sätt.

²⁷ RA, Landskapshandlingar Västerbotten, 1618:1.

²⁸ Lantmäteriverket Gävle, Arkivbeteckning, Å 24-1:4.

Tabell 3. Laxpator i Haparandaområdet år 1741.

Nr	Benämning	Ägare	Längd (famnar)
)			
1	Hellälä patan	Erasmus Björkman	124
2	Wiikis pata	Erik Olai Brunnius	136
3	Bentinieta	Kyrkobordet	53
4	Wänum pata	Vuono byalag	151 ¹ / ₃
5	Kopokas/Jöns Isaacs pata	Johan Larsson och intressenter	165
6	Källokari	Kyrkobordet	68
7	Per Lars pata	Henrik Tornberg	109
8	Abraham Lars pata	Abraham Axelsson, Israel Abrahamsson	136
9	Hans Abrahams pata	Apollonia Renmark	139
10	Anders Didriks pata	Majorsbostället	53 ¹ / ₃

Figur 9. Hackzells karta över laxpator i Haparandaområdet 1741.

Helläläpatan

Längst ner i älvmyningen i Hellälävikén låg den 124 famnar långa pata som i 1649 års kontrakt uppgavs skatta 5 lispund salt lax. Patans ursprungliga placering diskuterades vid häradstinget den 11 april 1673 då prosten Torneus anklagade bruksfaktorn Johan Nilsson Arfman för att patan flyttats från sitt tillordnade ställe närmare in på Pitkäniemi-patan *honom till prejudice och förfång*. Prosten ville med Olof Olofsson i Korpikylä och Jöns Chores vittnesmål bevisa att patan utgått från en sten märkt med Henrik Anderssons bomärke. Tolvmannen Per Mattson hävdade däremot att redan 1649, då han varit på patubesiktning, hade patan stått på dess nuvarande ställe i Hellälävikén. Prostens pretention avsågs därmed. 1678 års laxtaxelängd anger Christian Eriksson som brukare av patan. Han var till 1676 föreståndare för Svappavaara kopparberg då han blev faktor för brukets hamnplats i Hellälä där brukskontoret fanns.²⁹

Då ägaren av Lapplandsverken Jacob Momma-Reenstierna dog 1678 fortsatte sönerna Isak och Jacob driften ytterligare något år innan de tvingades förklara sig urarva. Christian Eriksson blev dock kvar som husbonde på Hellälä bruksgård fram till sin död 1695 i kraft av en stor fordran på Reenstiernorna. Efter makens död anhöll änkan Christina Lang vid häradstinget i augusti 1695 att hon på grund av sin *Sal. Mans fordran utav sina Sal. Patroner Herrar Reenstiernornas arvingar, en post på 5857 daler 29 öre, skall få njuta preferenser framför andra kreditorer*. Två år senare sålde Reenstiernornas sterbhus

²⁹ Per Sonden, *Bröderna Momma-Reenstierna*, Historisk Tidskrift, 1911, s. 176.

bruksgården och där upptogs då Christina Langs nye make regementspastorn Nils Torner, son till Nils Henriksson Rääf, som husbonde. Christina Lang blev åter änka 1702 och ingick strax nytt gifte med pärleriinspektören Salomon Steigner. Hon överlevde även honom och den 5 juli 1726 fick hon rätt att till skatte inlösa Hellälä kronohemman om $\frac{1}{3}$ mantal, som årligen räntade 6 daler 21 öre silvermynt, samt Helläläpatan som räntade 10 daler silvermynt. Köpeskillingen som erlades den 28 juli 1726 uppgick till 486 daler 21 öre silvermynt. Efter Christina Langs död blev hemmanet öde men 1741 tillhörde såväl det som patan under skatteägenderätt faktor Erasmus Björkman i Hellälä gift med Anna Jöransdotter Calandra.

Öistinkaripatan och Wiikis pata

På Lilla Kraaseli eller Öistinkari hade Johan Mårtensson - son till fogdekarlen Mårten Enevaldsson på Björkön - på Wiiki i Vuono redan 1638 ett nätställe för vilket han skattade 2 lispund. Johan Mårtensson uppgavs 1660 vara alldeles utfattig och gammal varför hemmanet med fiskevatten övergick till dottersonen borgaren Olof Henriksson Wiik från Ruomi i Päckilä som 1657-75 redovisades i Torneå borgarlängd. Olof Wiik kom på obestånd i början av 1670-talet vilket ledde till att hans gård och fasta ägande i Torneå den 10 juli 1675 såldes till befallningsman Sigfrid Persson Fordell.³⁰ Olofs bror Johan skrevs ut som knekt i Västerbottens regemente 1646. Han avancerade till korpral 1656, förare 1657, mönsterskrivare 1659, sergeant 1660, fänrik 1674 och stupade som löjtnant i slaget vid Landskrona 1677. Olof Henriksson Wiik uttogs som knekt året därpå men enligt rullan hade han blivit hemma i Vuono vid utmarschen och ersatts av sonen Johan Olofsson som stupade 1679 i Ystad.

Brev från Johan Wiik till brodern Olof i Torneå 1661, till modern Brita Johansdotter 1676, samt en kvittens av Hans Hindersson Ruomi Päckilä angående Johans deputat, visar att modern bodde på Ruomihemmanet i Päckilä.³¹ Då Simon Jönsson bodde på Wiik i Vuono 1620-23 där han efterträddes av Johan Mårtensson innan han flyttade till Ruomi i Haparanda antyds släktskap mellan dem men det är dock oklart vilket. Olof Henriksson Wiik synes efter det att han förlorat gården i Torneå fört ett ogudaktigt liv vilket förargade kyrkan. Han var instämd till häradstinget den 3-4 juli 1685 för hordomsbrott med Karin Davidsdotter i Mattila. Kaplanen Nils Torneus anklagade honom då, inte bara för det ogudaktiga och förargliga leverne som han även tidigare brukat i en och annan måtto, utan besynnerligen för hur han efter det avståndna straffet för hordomslevernet fällt försmädliga och otillbörliga ord både till kaplanen och sockenklockaren Henrik Eliasson. Olof Wiik hade till klockaren sagt att den helige anden ännu aldrig varit eller vikit ifrån honom omskönt han bedrivit hor. Troligen var det domen innebärande gatlopp, då han inte hade pengar till böter, som fick Olof Henriksson Wiik att inta en avog ställning till kyrkan.

I en skrivelse från landshövdingen den 12 april 1693 angavs att det för Olof Wiik i Vuono skulle utses ett patuställe vid Tjuvholmsgrundet - *Wiikin kari* eller *Wiikin saari* - det vill säga nuvarande Virtakari som inte vore överbyggarna till hinder. Troligtvis avsågs därmed den Wiikis pata som avbildas i figur 9. Vid vårtinget 1694 meddelade Olof Wiik att han uppletat ett lämpligt ställe och länsmannen Sigfrid Jöransson jämte patuinspektören och några tolvmän utsågs att besiktiga platsen tillkommande vår och pröva om där kunde utslås en pata i stället för den gamla vid *Lill Krasell* som var fördärvad. Rätten föreskrev dock att patan inte fick gå över kungsådran eller bli överbyggarna till hinder. Patan utslogs året därpå och skattade 1 lispund lax i årlig avgift.

Enligt landshövding Douglas resolution den 23 mars 1679 uppgavs Wiiks hemman i Vuono vara anslaget kaplanen och nätstället på Öistinkari som då benämndes Wiikis pata efterläts till bruk mot 2 lispunds taxa. Fisket på Lilla Kraaseli sades i slutet av 1600-talet tillhöra kronan och hade 1697 anslagits åt andre kaplanen i Neder Torneå Erik Olai Brunnius och brukades av honom mot 2 lispunds taxa. Troligtvis bedrevs där då endast nätfiske då patan uppgavs ha fördärvats. Brunnius som innan han 1718 tillträdde kyrkoherdeämbetet i Övertorneå bodde på Kråklund uppgavs samtidigt ha varit

³⁰ RA, Länsräkenskaper Västerbotten Verifikat 1681, S5468 17/23.

³¹ KrA, Regementsräkenskaper Infanteri Västerbotten 2:1, Regemensslut 1654-80, fol. 127-30.

enskild ägare till hemmanet Wiik. Åkermark vid Wiik i Vuono uppges dock något senare vara underlagt kaplansbostället Turevik i Pottan by.

Kyrkobordets pator

Kyrkoherden i Torne var en av de större fiskeintressenterna i socknen och redan i 1553 års räntebok uppgavs han inneha en hel kolk vid Svänsarö som det året avkastade en läst lax. Såsom boende vid älven synes prosten Eskil Andersson ha infört bruket av strandpator som tidigt var allmänt i Kemi älv. Redan på 1580-talet hade prosten Eskil Andersson en laxpata på Björkön som var anlagd av sonen Israel. Efter hans död 1595 kom patan i vanskötsel på grund av täta byten på kyrkoherdeposten fram till 1600. Herr Anders, Herr Simon och Herr Måns innehade tjänsten i Torne så kort tid att de inte satte upp eget hushåll, och de hade inte heller kunskap om laxbruk som krävde stort arbete och tillgång till många nät. Då länsmannen Israel Eskilsson dog 1599 började klockaren Olof Jönsson i Haparanda bruka patan och tog efter ett tag grannen länsmannen Lars Kouri som partner. Senare tog de med Abraham Larsson i sitt bolag då han som länsman behövde fisk för utspisning av kronans resande.

Abraham Larsson och brodern Lars uppges på 1610-talet ha flyttat den av Israel Eskilsson anlagda patan, från dess ursprungliga läge nedanför Spetalsstugan på Björkön, till Pitkäniemi 270 famnar söder om prästgårdsåkern. Till skillnad från den ursprungliga patan, som endast uppbyggts med 3-4 bockar, var den nya pata uppbyggd med tio bockar med yttersta pålen nedslagen där djupet i älven var 6 ½ alnar. Trots att patan inte gick ut i kungsådern där djupet var 7 ½ alnar ansågs fisket uppströms och inseglingen till Torne försvåras vilket ledde till kritik från sockenmännen. Vid sommaringet 1616 avvisades dock klagomålen som grundlösa av fogden Abraham Staffansson och lagmannen Jacob Andersson som ansåg att den inte gick för nära in på kungsådern och inte heller låg på kyrkans mark.

Efter tingsutslaget i Torne reste Abraham Larsson med brodern Lars till Stockholm för att uppvakta Gustav II Adolf i syfte att få ett stadfästelsebrev på patan som de hävdade att de *av nyo upptagit*. Kungens konfirmationsbrev daterat den 28 oktober 1616 antyder att han övertygats:

Gustav Adolf med Guds nåde Sveriges Götas och Wendes utkorade konung och arvfurste, storfurste till Finland, Hertig till Estland och Västmanland. Vi låta dig veta Abraham Staffansson, att dessa brevisare, Abraham Larsson och Lars Larsson i Svänsarby, uti Torno socken uti Västerbotten, hava här för oss varit, och uti underdånighet givit tillkänna, att de hava för någon tid sedan av nyo upptagit och upprättat en laxpata vid Kyrkoön i Pitkäniemi, som aldrig tillförne någon brukat hade, eller vetat utav, förr än bemälda två bröder henne uppfunnit, och nu vill herr Knut driva dem därifrån: Så efter förbenämnda laxpata ingen haver tillförende haft eller hävdat därför befalla vi dig, att du låter dem av någon odreven och oklandrat njuta, bruka och behålla, så länge de förmå utgöra skatt och skuld därav, och håller hand över, att ingen må göra dem häremot hinder eller förfång i någon måtto. Där rätte dig efter. Av Stockholm den 28 september år 1616. Gustav Adolfus Locus sigilli.

Det kungliga brevet ledde till en mer än 40 årig tvist om rättigheten till Pitkäniemi patuställe, eller Bentihietta som det benämndes i vissa längder, på den östra älvstranden mitt för Cape East på Sundholmen. Tvisten beskrivs ingående i rättsakten från domslutet i Svea Hovrätt 1651 där patans historik kan följas från det att den anlades av länsmannen Israel Eskilsson.³² Tvisten inleddes med att kyrkoherden Knut Carelius av ståthållaren Christoffer Wernstedt begärt en rannsaking av rätten till Pitkäniemipatan. Den 3 juli 1620 hade som *ovälde män* till Torne inkallats slottsfogden från Ulå, Peder Andersson, Nils Jacobsson och Hindrick Tasainen från Kemi, länsmannen Olof Olofsson från Piteå och Hans Jacobsson Ruut och Måns Jacobsson Fordell från Luleå. Eftersom prosten inte hade någon åker och äng nedanför kyrkan och patan var utslagen från en allmänning avvisades hans anspråk. Kyrkoherde Carelius som avled 1623 efterträddes året därpå av Martinus Matthiae Wargius från Nerpes som i likhet med sin föregångare försökte överta patan.

³² RA, Svea Hovrätt Huvudarkivet, EVI a 2aa:134 vol. 101. Pars 4, 1651.

Wargius såg snart till att han genom ett kungligt brev av den 28 mars 1625 kom i åtnjutande av laxtionden i Torne socken som kronans arrendatorer indragit, men patan i Pitkäniemi lyckades han inte ta ifrån Abraham Larsson. Trots att *Herr Mårten qualdt och klandrat* detta fiske och utverkat ett kungligt brev som den 2 april 1629 förbjudit borgerskapet i Torneå att utsätta sina patu- och laxgårdar inom prostgårdens rå och rör fortsatte Abraham Larsson att bruka Pitkäniemipatan som 1638 skattade ½ tunna salt lax. Redan under sitt första tjänsteår tog den nye kyrkoherden i Torne socken Johan Torneus upp ägarrätten till Pitkäniemipatan. Vid tinget den 23 juli 1640 lades ett protokoll till handlingarna varur framgår att Mårten Wargius och Abraham Larsson nått en uppgörelse att *i sämjo* dela på patan medan Torneus krävde att den skulle läggas helt under kyrkobordet. Nämnden ansåg sig dock inte ha makt att gå mot de kungliga breven som framgår av texten i tingsprotokollet:

Mäster Johan Kyrkoherden besvärade sig om den Pata som Abraham Larsson brukar och Härr Mårten har med semio samma pata brukat till hallftz med Abraham Larsson och förmenade m[äster]: Johan att bemälda pata skullt liggia under prästbordet, der emot protesterade Abraham Larsson, framlade Salig och ihugkommelst konungh Gustaffs brev sub dato 1616, ellits några andra breff som av originalet fundes ähr. Resolu[ti]on]: de 12 i nembden sade sampt wittnade eden förmente att samma pata skulle liggia under kyrkiobordet däck hade det ickit någre viss beskied der till att man kunde dööma Mäster Johan förwisso patan till.

Vid tinget den 16 mars 1642 lät landshövdingen notera i protokollet att det kommit till hans kännedom att Carl Carlsson Burman, då han var befallningsman, uppburit 2 tunnor lax om året av Abraham Larsson. Denna lax hade inte införts i kronans räkning utan behållits av Burman. Möjligen var det genom denna typ av tillmötesgående Abraham Larsson kunde fortsätta fisket i Pitkäniemi. Tvisten behandlades åter vid sommartinget 1643, och vid landstinget som hölls i Torne den 24 juli 1643. Abraham fick böta 3 mark för att han *i häftigt mod kallat kyrkoherden mäster Johan okvädingsord*. Det som föranlett ordstriden var troligen att Torneus av landshövdingen lyckats utverka en sedel som gav honom rätt att bruka patan som sin föregångare Wargius. Vid rätten konstaterades att Abraham trots detta drivit ut mäster Johan därifrån och förvägrat honom fisket. Domslutet blev att *denna ringa häradsrätten icke kan något göra emot Wälb. Herr Landshövdingens sedel och befallning, att mäster Johan härefter brukar såsom hans antecessor jämt haver. Men belangandes den skada mäster Johan i detta året tagit haver det han inte blev efterlåtitt bruka, nu han låter annotera och nästkommande ting uppföra, då man ock förmedelst Wälb. Herr Landshövdingen varandes tillstädes kommande.*

Vid sommartinget 1643 lämnades en utförlig beskrivning av alla turerna kring patan. Vid tingsförhandlingarna i juli och den rannsaking som gjordes av tolvmännen den 3 september 1643 synes Abraham Larsson ha assisterats av sin processerfarne son grosshandlaren Lars Abrahamsson från Stockholm som möjligen även kan ha sökt sympatier genom att till den nya kyrkan i Torneå stad utlova en silverbägare vilken han brevledes bett hustrun i Stockholm inhandla och översända. Tolvmännen lät sig inte påverkas utan besvärade sig över att Abraham genom orätt berättelse fått kungligt brev på patan och vid tidigare rannsakingar bara kallat män från andra socknar. De synes helst ha sett att vare sig Abraham Larsson eller Johannes Torneus skulle få driva patan vidare.

Drottning Kristinas tillrättavisande av Abraham Larsson

Torneus nöjde sig inte med att enbart få hälften av fisket och då tingsrätten inte, trots flera påstötningar, lyckades lösa tvisten vände han sig till högre instans. Inte förrän ärendet hamnade hos drottningen fick han igenom sina krav. I ett öppet brev den 20 maj 1647 ställt av Drottning Kristina till kyrkoherden i Torneå Johannes Torneus fick denne tillstånd att njuta och bruka Pitkäniemi. Torneus hade i sina klagoskrifter hävdatt att Abraham Larsson inte varit den förste ägaren av patan och fått stöd för detta av en i ärendet troligen okunnig drottning. Texten i drottningens brev som upptar fyra foliosidor lyder som följer på nysvenska:

Öppet brev 14 maj 1647: Vi Christina gör veterligt, att hos oss har vår tro undersäte och kyrkoherde i Tornö, hederlig och vällärde M. Johan Torneus, sig underdånigst besvärat, huruledes en borgare i Tornö stad Abraham Larsson benämnd skulle uti vår Salig Högstärade K Herrfader, glorevärdigst i

åminnelses livstid och Anno 1616 den 28 september ha utvärkat sig en befallning till dåvarande fogde dårsammastädes Abraham Staffansson, att honom en laxpata vid kyrkoån och Pithanemi, för årliga utlagor till kronan, måtte bliva efterlåten att hävda och bruka, givande före, som berörda befallningsbrev på hans, Abraham Larssons relation, sig funderar: att där aldrig tidigare någon pata har varit upprättad, utan att han den av nyo lagt och grundat haver. Nu ändå en del av denna Torneii Antecessorer har bemälda fiske kvalt och klandrat, framlidne Herr Mårten och nått ett brev av Högstbemt. vår S. K. Herrfader de dato den 2 Aprilis A.1629. Varutinnan vid straff och onåd tillgörandes förbindes borgerskapet i Tornö, att olagligen utsätta sina pator och laxgårdar, innan om prostgårdens råå och rör, och sålunda kyrkoherden förhindra, att han själv prästgårdens fiskevatten inte får njuta, bruka ock behålla, erkannerligen efter han till kronan all riktighet som av prästbordet bör utgå utgiva måste. Så är likväl i denna socken intet sådant utslag följt, att man har kunnat veta, vilken delen, antingen prosten eller borgaren ovanbenämnda laxpata med skäl har varit berättigad till. Ödmjukeligen bedyrandes, att emedan merbenämnda pata är på prästbordets ägor belägen, sedan och, att på bemälda ägor och samma sida, en pata har varit utslagen, förr än mer- och förbemälda Abraham Larsson haver sin där funderat, och alltså det skäl förmedelst vilket han ovanbemälda befallningsbrev nått och bekommit har, förfaller och till intet bliver, vi då vill honom ovanbemälda laxpata under prästbordet igen bekomma och åtnjuta låta. Nu såsom vi av de regerande ovärdiga tillbenägenhet att skylla och handhava det som under prästbordets ägor med rätta lyder och länder, icke gärna får, att något må på vrångevis berättelse komma och ryckas därifrån, synnerligen eftersom igenom det, skäligt försvar, de som guds ord lära och undervisa skola, kunna nödtorfteligen uppehållna bli, ty har vi oss däröver således gunsteligen velat förklara, göra det och härmed och detta vårt öppna brev kraft, nämligen att där tillförne på den orten en pata har varit brukad och uppslagen för än denne Abraham Larssons blev där lagd och uppsatt, därtill med att mer- och ovanberörda pata, har förr både stått, och än är vid stranden av prästgårdens ägor, det då berörda fiske, skulle bliva honom Torneus under prästbordet fullkomligen restituerat, att bruka för den utgäll som där och till oss och kronan gå bör; men den andre skall vara förpliktad att träda därifrån. Vi befalla fördenskill vår landshövding på den orten att han härom noga och granneligen ransakar, och där befintligt är, att han Abraham Larsson har utvärkat sig våra berörda brev på orätt berättelse uti sådan måtto som för är ihågkommit, det han då honom Torneus utan förhalande av saken vid vår onåd tillgörandes densamma under prästbordet inrymmer, och saken aldeles okvald och oturberat åtnjuta låter, lagandes att saken må nu strax bliva sliten och avhjälpt, jämväl att ingedera delen över någon orätt med skäl sig må ha till besvära heller oss därom värdera överlöpa och molestera där alla som vederbör har sig att efterrätta till visso.

Abraham Larsson skall dock 1647 enligt Torneus, trots drottningens brev, våldsamligen ha brukat patan varför landshövdingen i Abrahams och Torneus närvaro den 23 november 1647 åter meddelade att patan tilldelats kyrkoherden okvald att bruka. Sommaren 1648 fick Torneus ostört bruka patan samtidigt som Abraham Larsson uppvaktade Kungl. Majt:s kansli och begärde att återfå fiskerätten. Möjligen assisterades han av sonen Abraham som då var i Stockholm för att tillsammans med Lars Wivallius utforma en kritisk skrift mot förmyndarna av brodern Lars dödsbo. Abraham Larsson avvisades dock från kansliet som stod fast vid sitt beslut. Trots detta fortsatte tvisten den 1 december 1648 då landshövding Crusebjörn kallat befallningsman Carl Carlsson Burman, landskapten Hans Jönsson, tolvmän och representanter för borgerskapet i Torneå för att åter ta upp frågan om rätten till patan. Tolvmännen framförde då att uppteckningen som gjorts av deras vittnesmål den 3 september 1643 inte överensstämde med vad de samtyckt till. På grund av oredan remitterades därför tvisten till en opartisk rättegång. Vid patusynen sommaren 1649 uppgavs Abraham Larsson åter våldsamligen ha brukat den. Vid en ny syn med tolvmän från Kemi, Kalix och Lule socken och ting den 18 september 1649 fick processen en överraskande vändning då man enligt 26 kapitlet i Byggningsbalken kom fram till att patan egentligen tillhörde Björköborna vilka gavs rätt att bruka den tillsammans med Torneus.

Björköborna tar över Pitkäniempatan

Domslutet 1649 innebar att Björköborna året därpå slog ut patan i Pitkäniemi. Detta gillades dock inte av Torneus som lät slå ut en egen pata strax nedanför i syfte att skada Björköborna vars fångst

därigenom blev så liten att de inte kunde betala utlagorna till kronan. När Björköborna sommaren 1651 åter slog ut patan angreps de av Torneus med sina två drängar, en student, kaplanerna Jacob Enquist och Petrus Steccius samt skolmästaren. Kyrkoherden själv började med yxa hugga ner patan medan kaplanen Jacob och kyrkoherdens drängar från land kastade stenar mot Björköborna. När Torneus med sitt anhang lämnat Pitkäniemi började bönderna att bygga upp det prästen huggits ner och satte åter ut näten i patan. Då kom fjärdingsmannen Henrik Kouri och högg ner en del av patan så att den blev 15 famnar kortare än den tidigare varit. Några dagar senare kom Hindrik Hansson i Alkkula, Jöns Clemetsson i Kuivakangas, Nils Jönsson i Niemis och Nils Simonsson i Vitsaniemi och högg ner ytterligare 10 famnar av patan samt lade beslag på näten.

För att klara ut om patan varit riktigt utslagen tog Björköborna till synesmän Torneåborgarna Jöns [Christoffersson] Guldsmed i borgmästarens ställe, Per Olofsson [Näbb] och sockenskrivaren Abraham Abrahamsson. Vid uppmätning av patan fann de att den var tre famnar kortare än vad den av ålder varit och att kyrkoherden sålunda inte hade någon orsak att *molestera* dem. Vid sommaringet 1651 beslutades därför att Björköborna skulle få bruka patan ostört vilket Torneus lovade mot att han fick 30 daler från Björköborna för de kostnader han haft med rannsakingar kring patan. Pengarna överlämnades då omgående till Torneus som dock några timmar senare lämnade dem åter och krävde att i stället få halvp parten av patan vilket Björköborna dock inte accepterade. Saken remitterades därför till Kung. Maj:ts nådiga resolution.

Torneus tvist med klockaren

Torneus som i drottningens brev framstod som en rättskaffens man synes ha agerat i egenintresse. Påståendet att Abraham Larsson inte var den förste innehavare stämde egentligen inte då Israel Eskilssons pata övergivits och Abraham med brodern Lars uppfört den nya utvidgade patan närmare älvmyningen. En strikt tolkning av laga fång innebar att tidigare icke i anspråk taget jungfruligt land eller fiske skulle tillfalla den som först tog nyttigheten i anspråk. Om lagtexten följts borde Abraham Larsson ha fått behålla patan men Torneus lyckades få stöd för sitt agerande från sockenmännen som troligen räknat med att patan därigenom skulle avkortas och förbättra fisket uppströms. Det var dock inte för att hjälpa sockenmännen Torneus agerade och domböckerna visar att han inte drog sig för något då det gällde att nå sina syften. Fysisk misshandel av församlingsborna togs till om de inte följde hans nycker. Snikenheten framgår av kampen med Anders Essevius om förordnandet i lappmarken och av att han i flera år efter det att tjänsten som själavårdare bland lapparna indragits fortsatte att utkräva 12 tunnor korn årligen. Kyrkoherden i Kemi som försökt sig på samma knep misslyckades dock. Torneus hetsiga temperament framgår av följande domboksutdrag från tinget den 10 juli 1651:

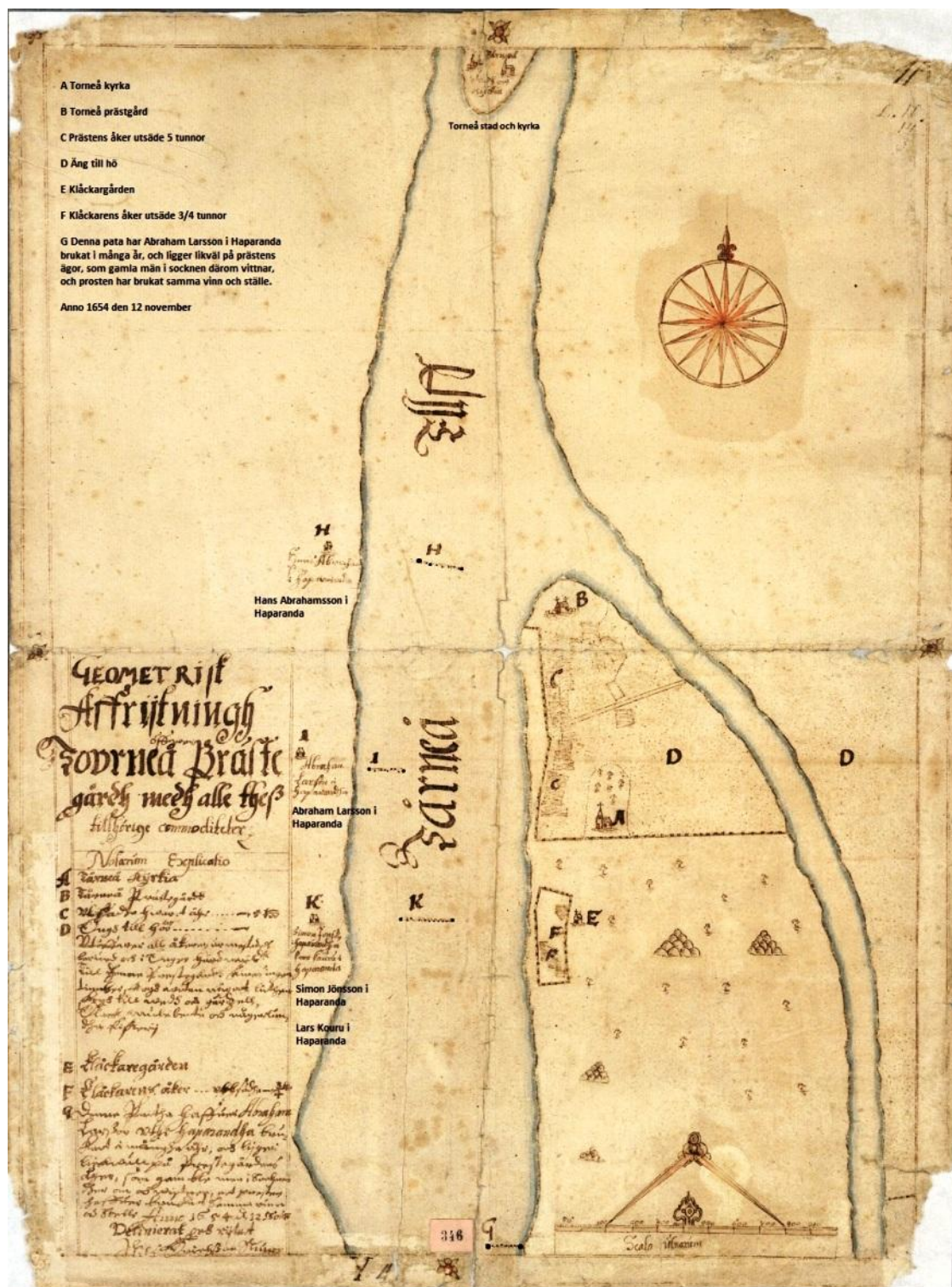
Kom för rätta fordom klockaren Joseph Josephsson och besvärade sig över sin kyrkoherde höglärde pastor Johan Torneus och som hade slagit honom båd' blå och blodigh, såsom och i lijka måtto slagit hans sonhustru båd' blå och blodigh, huartill pastor Johan icke neka kunde, föregivuandes dock att bemälte Joseph och hans sonhustru hafwer bruckat origtigt namn på honom och derföre hafwer han dem slagit, Och efter såsom Hennes Kungl Maj:ts Privilegium förmår, thet ingen av presterskapet skall någon wärdslig doom öfwer någon, och deth ähr Consistorio tillkommen gifwit, Will alt för denna ringa saken hawa remiterat till hans Ehrvyrdigste Superintendenten och det höglofliga Consistorium.

Såsom Fridstedt uttryckt saken så tycktes den världsliga rätten känt sig underkastad den kyrkliga myndigheten och en grov misshandel utförd av en präst, för att oriktigt namn brukats på honom, lades till handlingarna som *Denna ringa saken*.³³ Klockaren som avsatts av Torneus hade av Björköborna fått rätt att behålla klockargården och sockenmännen gav honom också fortsatt stöd i agerandet mot Torneus. Vid prästeståndets utskottsmöte i Stockholm den 7 november 1651 framträdde enligt protokollet: *en finne, Josep Josephsson kläckare i Torneå, och klagade över sin kyrkoherde Mr Johan, att han haver slagit honom och hans sonhustru, att de därigenom näppeligen haver kunnat behålla livet, och därigenom mist deras hälsa och välfärd etc.* Saken remitterades till superintendenten i

³³ Erik Fristedt, *Torneå Domsaga 1270-1970*, Proprius förlag, 1970, s. 45.

Härnösand.³⁴ Det var inte bara Björköborna som hade synpunkter på Torneus. Befallningsman Olof Kråka beskyllde 1654 Torneus för att vara ovärdig att bära prästkåpan då han var en kronans tjuv, var noterad för att löpa med *limstången*, och hustrun var en beryktad hora. Torneus anklagades också för att ha ljugit ihop en hop med pengar med lappri - *Lappiska Manualis* - som lapparna inte förstod.

Figur 10. Geometrisk avritning av Torneå prästgård med alla dess tillhöriga commoditeter 1654.

³⁴ Prästeståndets Riksdagsprotokoll, I, 1642-1660, Uppsala 1949, s. 220.

Samtidigt med att Josep Josephsson anklagade Torneus inför prästeståndet togs stridigheterna kring Pitkäniemipatan åter upp då Torneus insänt en supplik till Svea Hovrätt där han krävt upprättelse och att patan slutgiltigt skulle tilldelas honom och inte de orättfärdiga Björköborna. Processen vid Svea Hovrätt inleddes den 6 november 1651 med Johannes Torneus som kärke och Björköbonden Henrik Andersson i Hellälä som svarande. Inför riksdrotsen Gustav Bielke drogs än en gång alla turer kring patan. Henrik Andersson, som svarade på riksdrotsens frågor genom tolk, angav att kyrkoherden av byborna efterlåtits en bred äng på ön men att de aldrig efterlätit strand och fiske till honom. Efter det att alla tidigare domslut i ärendet genomgåts framkom åter att Pitkäniemipatan skulle lyda under Torne prästbord nu och i tillkommande tider.

Vid hovrätten inlämnade Israel Larsson en supplik den 9 december 1651 med bifogade dokument på sin far Abraham Larssons vägnar mot Johannes Torneus. Efter det att akterna genomgåts och noga överlagts fann rätten att inget nytt tillförts varför tidigare dom stadfästes och supplikanten avvisades. Israel Abrahamsson nöjde sig inte med svaret utan den 16 december 1651 *discurterades* åter Abraham Larssons tvistiga sak mot *Magistrum Torneum* angående laxpatan hans son Israel Abrahamsson pretenderade på. Det *resoluerades* än en gång att det blir vid förr åtgången dom dem emellan. Tvisten mellan Abraham Larsson och prästbordet omnämns av lantmätare Erik Eriksson Niure när han gör en avritning av Torneå prästgårds ägor den 12 november 1654. Kartan - figur 10 - upptar Pitkäniemipatan (G) under kyrkan. Jöns Isacssons pata är inte utritad medan Simon Jönsson står som ägare av Per Lars pata (K).³⁵ På Haparandastranden finns också Abraham Larssons pata (I) och Hans Abrahamssons pata (H) medan Anders Didrikssons pata ännu inte har uppförts.

Efter Torneus död gjorde Abraham Larssons söner Israel och Axel ett nytt försök att återvinna patan genom att skriftligen ta upp ärendet med landshövdingen.³⁶ Vid häradstinget i Nedertorneå socken 1689 anhöll Haparandasöner om: *att bli förhulpna till en laxpata Pitkäniemi benämnd, som för en rum tid sedan är kommet från deras Bohlstad, emot glorvyrdigast i åminnelse Sal. Gustav Adolfs deras fader givna resolution år 1616.*

Den nye kyrkoherden Gabriel Tuderus inkom på landshövdingens påfordran vid tinget den 11-12 december 1689 med sin förklaring och förmenade att patan allt framgent borde lyda under Prästbolet efter en under hovrätten fälld dom den 8 november 1651. Tuderus ansåg vidare att de klagande otillbörligen och uppsåtligen kvalt högbemälda dom. Landshövdingens resolutionssvar blev att patan borde förbli vid prästgården. Gabriel Tuderus lät därför stämma Haparandasöner begärande att de skulle få plikta för domkval varuppå de sig förklarade sålunda:

1) att de aldrig tillförne vetat utav samma dom, ej heller hade 2) varken deras fader eller de agerat uti Högl. Kongl. Hovrätten med Sal. Prosten Mag. Johan Torneus om samma pata, och således ginge den domen inte dem an, utan borde 3) höra dem till, efter Kungl. Majt långt äldre brev, icke kunnande 4) veta huru med dem i Högl. Kungl. Hovrätten förelöpna aktioner vore beskaffade, som är förlupna mellan Sal. Prosten och Björköborna vilka dock icke hava någon del i samma pata,

däremot Herr Gabriel övertygade dem att de mycket väl vetat utav Högl. Kungl. Hovrättens dom i saken, och för den skull intet fördristat uti Prostens efterlevande änkas nådeårstid göra däremot något klander, utan nyligen varit hos henne begärandes hon ville framvisa besagda dom, på det de desto bättre kunde igenbekomma fisket under Herr Gabriel som är nyss tillkommen och okunnig däruti, vartill de fuller ville neka, dock hade Sal. Prostinnan i fullan sanning bevitnat att Haparandasöner anmodat henne ej framfå domen ifall hon den omhänder hava skulle. Frågade ännu: emedan de förebära aktionen uti Kungl. Hovrätten intet angått dem eller deras fader, och de således ej vetat utav domen, vi de icke strax, medan saken var bättre bekant synnerligen Sal. Prosten Torneus som vann fisket under prästbolet, sökte det tillbaka efter Kungliga

³⁵ Lantmäteriverkets arkiv, Jyväskylä, Fi, Signum L 10 14/3.

³⁶ HLA, Dombok 1672-1725, AI:a:1a., fol. 8-9.

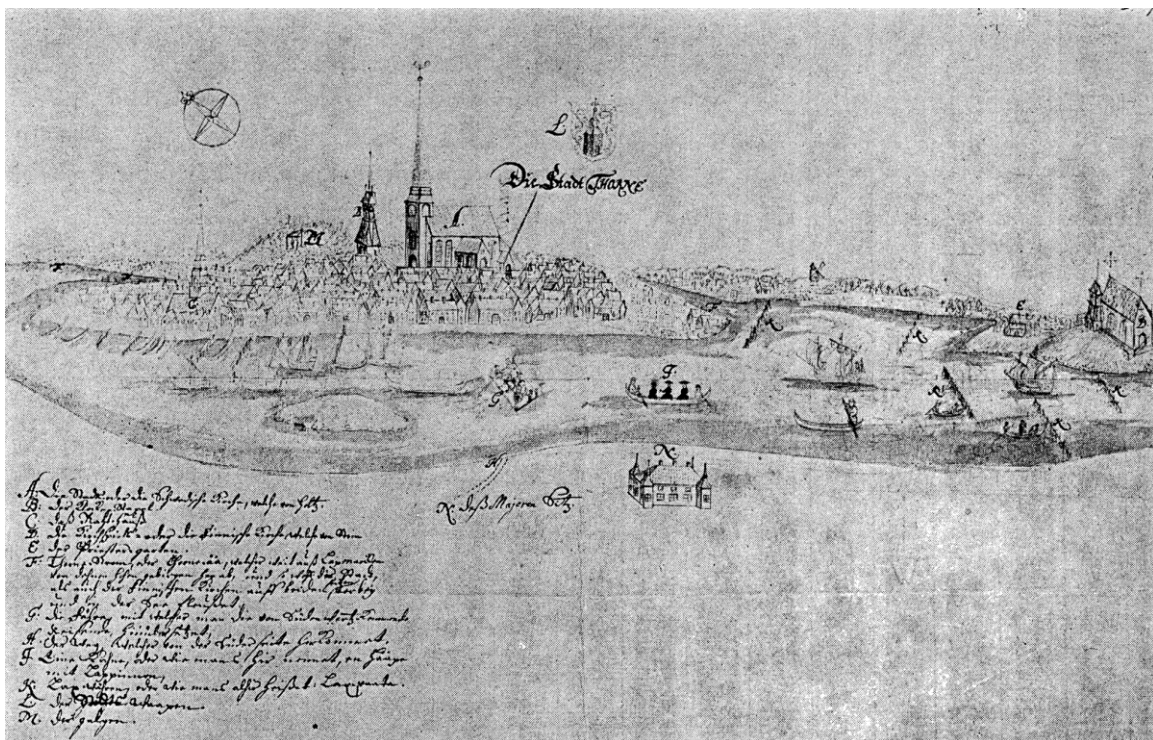
Donationsbrevet, alldenstund de allaredan 1657 voro sina målsmän och stadigt hemmastadda på sitt fadershemman uti Haparanda?

Svarade: deras och lägenhet ej sådant tillåtit, emedan hemmanet stod uti stor vidlyftighet och gäld hos androm, kunde icke heller på tillfrågan giva visst besked, när och huruledes fisket är kommet uti deras faders possession, och till aktionen mellan Prosten och Björköborna, utan såsom allt sådant lærer finnas bästa underrättelser ibland akter uti Högl. Kungl. Hovrätten där saken agerad och dömd är, besynnerligen vi Sal. Kongl. Majts. Donationsbrev för Haparandabon icke är kommit i konsideration till fiskets benyttjande allt framgent?

Alltså submitteras denna tvist under högbemälta Kungliga rättens eget högvisa omdöme och förklaring om och huruvida Haparandasönerna måge hava med detta sitt gjorda ansökande hos Herr landshövdingen om fiskets igenbekommande uppsätligen kvalt och violerat den avsågda domen och börer därför plikta.

Trots att Israel Abrahamsson i faderns ställe vid hovrätten i Stockholm inlagt en protest mot domslutet hösten 1651 uppgav han sig inte vara medveten om domskälen vilket uppenbarligen kan ifrågasättas. Någon aktion från hovrätten mot det föregivna domkvalet synes inte ha vidtagits och anspråken på patan kom med denna sista aktion att lämnas för gott av Haparandasönerna.

Från 1650-talet ingick i kyrkobordet även *Källokaripatan* som slagits ut i älven från Björkö strax söder om sockenkyrkan. Utöver patufisket fortsatte *Hans Ärowyrdighet Herr Prosten och Kyrkioherden Höglärde Magister Johannes Torneus* även med kolkfiske i älven. 1679 begärde han ett tillkännagivande att han utan ringaste gravation skulle få rätt att under sin livstid bruka och nyttja Suensarikolken som kompensation för att han höll kyrkan med oblater. W.G. Lauws teckning - figur 11 - från år 1695 har gett majorssätet i Haparanda en allt för pampig utformning men återger dock sanningsenligt två pator på Haparandastranden – Hans Abrahamssons och Abraham Larssons – en på Björkö – *Källokari* – en vid Svänsaröudden – Anders Didriks – samt Påtapatan i Pudas.

Figur 11. W.G. Lauws teckning av Torneå med dess omgivningar år 1695

Vuonopatan

Vid Tjuvholmen – Sundholmen – utlovades Vuono byamän vid restransakningen 1692 en ny pata som ersättning för deras gamla laxfiskeställen vilka var så uppgrundade att de inte längre kunde brukas. Skälet till detta var främst att kronan i annat fall skulle förlora den taxa på 1 tunna 7 lispund som erlagts av Vuono byamän sedan 1616. Frågan behandlades vid häradstinget 1693 och vid tinget den 24 mars 1694 erhöll byamännen slutligen rätten att utslå patan vid Tjuvholmen under villkor att den inte stängde *cronoådran överbyggarna till prejudice*. Länsmannen skulle tillsammans med tolvmännen ange patans längd och plats samt vilken taxa som skulle påföras. Vid häradstinget den 30 juli 1701 kårade patuinspektören Christopher Jönsson på stadens och överbyggarnas vägnar till Vuonoborna för att patan utslagits långt in i kungsådran till stort men för fiskeställena uppströms. Patuinspektören krävde därför att patan skulle bortdömas.

Även Lars Jönsson på Kopukka med intressenter inkom med besvär över att Tjuvholmspatan var till stort men och hinder för Haparandabornas gamla taxerade fiskebruk. Vuonoborna hänvisade dock till häradstingsbeslutet från 1694 och en dom den 23 mars 1697 då landshövdingen konfirmerat det tidigare beslutet. Nämndemännen framhöll också att Vuonoborna med tanke på att deras fisken var uppgrundade och därför inte räntade något i enlighet med tidigare beslut borde ges rätten att inneha Tjuvholmspatan. För att undvika att den blev överbyggarna till skada skulle dock samtliga tolvmän delta vid en syn där rum och ställe samt längd för patan skulle bestämmas. Taxan 1 tunna och 7 lispund, som tidigare uttagits av byn, kom även att tillämpas för Vuonopatan som 1741 från ett inhuget kronomärke på Tjuvholmen sträckte sig 151 $\frac{1}{3}$ famn ut i älven.

Jöns Isacssons pata

Jöns Isacssons eller Kopukkapatan - vid järnvägsbron - som enligt 1649 års patulängd innehades av Jöns Isacsson och Jöns Nilsson Kouri i Haparanda synes ha tillkommit efter 1638. Vid karteringen 1654 anges felaktigt Simon Jönsson och Lars Kouri som brukare. Simon Jönsson som då hade lämnat Haparanda var emellertid ägare av den pata som senare benämndes Peder Larssons pata. 1678 års taxeranssaking upptar Jöns Isacssons pata under arrendesumman av arrendatorerna vilka uppburit 3 lispund. Patan prövades då tåla en taxeökning till 5 lispund. Borgarna Torfast Eriksson och Erik Grelsson i Torneå hade 1683 övertagit patan av Clemet Jönsson men vid 1741 års rannsaking var patan åter i Haparandabors ägo och brukades av Johan Larsson Kopukka med intressenter.

Peder Larssons pata

Redan på 1620-talet synes patan - nedanför Solliden - ha anlagts av Ruomilas husbonde innan den övergick till Simon Jönsson på 1630-talet. I början av 1640-talet försökte kaplanen Johannes Kempe tränga ut den fattige Simon Jönsson och tillvälla sig fiskerätten dock utan att lyckas. I slutet av 1640-talet innehades patan av Peder Larsson som namngav den i samband med att den utbyggdes då han övertog Ruomila. Patan som vid 1649 års rannsaking uppgavs vara nyligen anlagd blev emellertid då bortdömd. Möjligen brukade Peder Larsson och Simon Jönsson därför Jöns Isacssons pata tillsammans med Lars Jönsson Kouri vid karteringen 1654. Senare brukades dock Peder Larssons pata av Israel Abrahamsson fram till 1683 och ingick i Abrahamssönernas laxfiskebruk. Därefter upplät landshövding Klerk patan till Martinus Kempe mot 1 lispunds årlig taxa. Samma taxa hade uttagits 1664 och 1678 vilket antyder att patan varit den minst givande i Haparanda. Den förlängdes 1713 till 109 famnar.

Abraham Larssons pata

Då tvisten om Pitkäniempatan hårdnade synes Abraham Larsson på 1640-talet - nedanför Fabriksgatan - ha anlagt sin nya pata. Patan som sträckte sig 136 famnar ut från stranden skattade 7 lispund 1664 och innehades då av Israel Abrahamsson. Förutom *Peder Lars* och *Abraham Lars* pator ingick fram till 1683 i Israel Abrahamssons fiskebruk även Stora Kraaseli för vilket fiske han detta år till arrendatorerna erlade $\frac{1}{2}$ tunna lax men fisket sades då kunna beskattas till $\frac{3}{4}$ tunna. *Abraham Lars*

pata tillhörde 1741 kusinerna Abraham Axelsson och Israel Abrahamsson och den hade då flyttats längre ut i älven på grund av att stranden blivit uppgrundad.

Hans Abrahamssons pata

Erik Jönsson på det blivande Krook synes i början av 1600-talet ha anlagt patan - nedanför Köpmangatan - som utvidgades av Hans Abrahamsson som 1646 fick böta för att patugården utslagits trots förbud mot vidare utbyggnad i älven. Trots detta blev den kvar och brukades 1678 av *Hr. Mårten Kyrckioherde i Lappmarcken* det vill säga kyrkoherden Mårten Kempe i Jukkasjärvi. Änkan Apollonia Renmark fick vid 1741 års syn behålla patans ursprungliga längd om 139 famnar.

Anders Didriks pata

Patan som först utslagits från färjestranden i Haparanda - nedanför Polishuset - hade taxerats till 1 lispund salt lax årligen. Den hade dock tidigt blivit obrukbar på grund av att älvdern ändrat sitt lopp från västra sidan av Svänsarön till den östra. Sämksmakaren Anders Didriksson som 1653 blev husbonde på Junkkalatorpet uppgavs i 1678 års laxtaxelängden länge ha brukat och beskattat detta fiske. Möjligen var han vid denna tid ännu ägare av patan trots de ekonomiska bekymmer som drabbade honom under 1660-talet vilket tvingade honom att flytta till Svappavaara. Enligt intyg från häradsrätten den 31 juli 1707 hade Svänsaröfisket på grund av isgången under fyra års tid fördärvats så svårt att avkastningen inte svarade mot laxtaxan. Till följd av de ogynnsamma förhållandena begärde staden därför att få bli befriad från taxan vilket slutligen skedde på 1730-talet. En ny pata i stället för den obrukbara Anders Didriks pata utslags 1726 mellan Haparanda och Esisaari men också den hade snart blivit oduglig varför en tredje pata olagligt utslags 139 famnar norr om *Krookens* eller *Hans Abrahams pata* och 53 famnar in i kungsådern. Den blev därför utsynad men trots detta var Anders Didriks pata ännu införd till den gamla taxan i 1759 års kolkindelning.

Svänsaröpatan

Laxfogden Peder Anundssons räkenskaper 1613 upptar Svänsaröpatan som dock därefter försvinner ur längderna. Möjligen berodde detta på att den kom att tillhöra Torneå stad. Av en skrivelse från Johan Casimir den 7 november 1631 framgår att Peder Andersson, Konik Pedersson, Bengt Jönsson *med flera i Torne stad borgare sig förödmjukeligen presenterat i Torneå ha opprydit med egen bekostnad någon note eller kolkvarp som alldeles obrukad ligger mellan staden och kyrkan och måge njuta ett års frihet till Kungl. Maj:t. och kronan därav till vederkvickelse och skattar tre tunnor välförvarad lax årligen*. Ett av landshövding Creutz utfärdat förlikningsbrev den 18 juli 1633 visar att Torneå stad utöver två kolkar i Svänsaröälvens notvarp även *hafuer een laxpatu ytterst på Swenserij Vdden*. Patan räntade ½ tunna lax 1639 och 1640. Inte förrän den 25 augusti 1664 konfirmerades förlikningsbrevet från 1633 genom Kungl. Maj:ts nådiga resolution innebärande att staden i Svänsaröälven skulle njuta årligen två kolkar samt dessutom ha laxpatan ytterst på Svänsaröudden. 1741 års karta antyder att patan därefter flyttats till Itäranta mitt emellan Stadsudden och Kolkholmen.

Torphemmanets pata

Kyrkoherden Knut Karelius, som omkring 1605 förvärvat Torpet i Pudas, anklagas 1615 vid Svea Hovrätt av förre lappfogden Lars Henriksson för att samma år ha uppbyggt en laxpata på en plats där aldrig tidigare någon fått bygga. Då patan var till stort hinder och skada för kronans och gemene mans fiske krävdes att patan skulle förverkas. Uppenbarligen lyckades Herr Knut ändå få patan godkänd och skattlagd då hans dotter Margareta, änka efter kaplanen Samuel Myliander, som var ägare till Torppatan enligt laxtaxelängd skattade 3 lispund 1638. Då hustru Margareta, som i slutet av 1630-talet gift sig med kaplanen Andreas Essevius, lämnade församlingen 1642 övergick Torphemmanet till borgmästaren Peder Pedersson. Efter borgmästarens död 1647 tog änkan Kirstin Giertsdotter över varefter Torpet övergick till hennes nye make Daniel Kruus. Av en besvärsskrivelse från allmogen i Torne socken den 22 december 1651 framgår att Daniel Kruus som övertagit ½ kolk av Peder Pedersson gjorde intrång i allmogens fiskeri och Svänsarö varp. Daniel Kruus fullmäktige

stadsskrivaren Nils Mickelsson angav då för rätten att *för några år sedan hade utanför Daniel Cruses land och strand stått utslaget en pata och ingen kolk haft, utan med socknens lov och minne brukat samma pata som och hans antecessor sal. Peder Pedersson före honom brukat hade. Emellertid är benämnda pata ödelagt och i den staden är begynt bruka ½ kolk, alltså blevo socknen med Daniel Cruses fullmäktig förlikte, att de tillåte honom härefter oklandrat bruka en halv kolk utför Svensari och därför gör kronan rättighet.*

Torpet som återuppbyggdes efter att ha drabbats av våldeld synes från 1657 ha bebotts av Daniel Kruus som upptogs som ägare ännu i mitten av 1660-talet. Fisket övergick till landshövdingen Johan Graan i samband med att han blev ägare av Torphemmanet varefter det förvärvades av Mats Clemetsson. Bröderna Mats, Lars och Hans Clemetsson redovisades som innehavare av fisket från 1675.

Karhusaaripatan

Vid en tvist på häradstinget 1686 mellan Torneå magistrat och rådmannen Christoffer Jönsson omnämns Karhusaaripatan som inte finns medtagen i Hackzells karta.³⁷ Patan som var belägen i *Karosaari Påtta ifrån överlandet överst i Påttan vid Stadsön* brukades vid denna tid enskilt av rådmannen Christoffer Jönsson - son till rådmannen Jöns Christoffersson - men ansågs av borgmästare Hellebom böra tillhöra staden. Christoffer Jönsson uppvisade då en av Nedertorneå och Övertorneå socknar given skriftlig tillåtelse den 17 december 1654 till borgaren Hans Henrikssons änka Karin - svärsonen Casper Ekman uppger att hon var dotter till lappfogden Nils Oravainen - att få utslå patan till 20 famnars längd från holmen. Då patan av magistraten ansågs ligga under stadsägorna som var donerade, och då strand följer land, ansågs inte socknens inbyggare kunna bortskänka något som andra fått av överheten oavsett om patan tidigare inte varit uppbyggd och brukad av staden. Det beslutades därför att fisket skulle läggas under staden och brukas samfällt av borgerskapet.

Skälet till socknarnas frikostighet kan möjligen ha berott på att borgaren Hans Henriksson på något sätt tjänat dem och att hans svärson Anders Torfastsson som i samma veva blev befallningsman i kraft av sin nya befattning påverkat dem. Hans Henriksson som kom från Tapani i Nedre Raumo var en av de första borgarna i Torneå. Möjligen var han identisk med den *Hans Henriksson i Torne* som representerade Norra Prosteriet i Västerbotten vid riksdagarna 1624 och 1625. Västerbotten representeras 1617 av *Hans Koure i Woiakkala* som genomgående skrevs med sitt släktnamn och som bodde i Vojakkala. Det vore därför förvånande om han senare frångått principen och angett bostadsorten till Torne. Hans Henrikssons son Henrik blev rådmän i Torneå. En dotter vars namn är okänt gifte sig med Anders Torfastsson i hans första gifte. Dottern Brita gifte sig med Carl Jöransson, som 1650 tituleras uppsyningsman, senare tullnär och som vid tinget den 3 juli 1655 utses till sockenskrivare. Efter makens död 1659 gifte sig Brita Hansdotter med Johan Jönsson Utter som var son till rådmannen Jöns Christoffersson. Den tredje dottern Margareta gifte sig först med tullnären Elias Olsson och i sitt andra gifte med handelsmannen Casper Ekman.

Christoffer Jönsson, som var son till guldsmeden och rådmannen Jöns Christofferson Utter, kom genom sitt gifte med Henrik Henrikssons änka Lisbeta att bli styvfar till hennes dotter Margareta som var gift med rådmannen Henrik Hansson. Efter styvsvärsonen Henrik Hanssons död övertog Christoffer patan som tilldelats dennes mor Karin.

---

³⁷ RA, Dombok Västernorrland 7b (1686), fol. 888.

Sjöfart på Torneå

Handelsområdet för birkarlarna, som redan i mitten av 1200-talet etablerat sig i Tornedalen, sträckte sig från kusten över Torne och Kemi lappmarkerna upp till de fiskrika fjordarna och Västerhavet. Stora mängder skinn, hudar och fisk fördes på vårarna i ackjor till kusten för att därifrån fraktas söderut. Lax, Bergenfisk, rockor, hälleflundror och torkade gäddor såldes i stora kvantiteter till Mellansverige, medan skinn och hudar främst avyttrades till ryska uppköpare som tagit sig med båtar till marknaderna - figur 12 - i lappmarken och i Tornehamn.

Figur 12. Marknad i Torne socken på 1500-talet.

En marknadsplats fanns tidigt vid Kyrkudden i Hietaniemi, men redan på 1400-talet synes en ny marknadsplats ha inrättats på Suensaari där en naturlig hamn bildats på den västra älvstranden.³⁸ De tidigaste bevarade kvittenserna och skrivelserna från Torne socken undertecknas i Tornö eller Tornöhamn - Suensaari - men aldrig på Björkö, där kyrkan uppfördes på 1300-talet, varför man kan förmoda att Björkö aldrig varit säte för en marknadsplats. Även om Suensaari torde ha fått sina första gårdar redan på 1400-talet torde de mäktigaste birkarlarna redan innan ha anlagt sina gårdar på strategiska platser längre upp efter Torneälven som var kommunikationsleden mot lappmarken och Västerhavet. När den första skatteredovisningen sker 1539 hade de ledande birkarlasläkterna sina hemman på holmar i Torne älv: Oravaisensaari, Revonsaari, Armassaari, Varttosaari och Kylänsaari.

När Olaus Magnus 1519 besöker Tornöhamn - Suensaari - anger han att platsen utgör en smal landremsa mellan älvens två armar vilka utmynnar i havet. Tornöhamn - figur 13 - är då en etablerad handelsplats, som den sydländska gästen kallar stad. Med tanke på att det på Suensaari då endast torde ha funnits fem hemman var det troligen antalet strandbodnar, som imponerade på den sydliga gästen. Bodarna synes enligt Lovén (1963), om icke förr, ha uppförts efter Erik av Pommerns befallning om tulluppbörd vid Österbottens så kallade lagliga hamnar varvid marknadsplatsen kan ha flyttats från Hietaniemi till Suensaari. Räkenskaperna visar, att kommersen redan i början av 1500-talet var livlig inte bara i Tornehamn utan också i Kemihamn och Ulåhamn, där köpmännen hyrde fasta bodplatser. Köpmän som handlade i Torne, Kemi och Uhlå kom då från Rauma, Ulvsby, Åbo, Stockholm, Uppsala, Strängnäs, Östhammar och Norrköping. Men även ryssar noteras i längderna.

³⁸ Greta Lovén, *Marknaden i Torne Hamn. Dess sista århundrade*. Manuskript 1963, Historiska Institutionen Stockholms universitet.

För att reglera seglationen på Norrbotten utfärdades i Uppsala den 3 juni 1546 ett förslag på att Torne och Kalix skulle räknads som en hamn liksom Lule och Pite, Skellefte och Löfvånger samt Ume och Bygde. Torne skulle årligen få motta 3 skepp från Stockholm och 3 från Uppsala. Sammantaget skulle 16 skepp från Stockholm och Uppsala få segla till Västerbottens hamnar.³⁹ Skattelängderna visar att bodarna i Tornöhamn ägdes av birkarlar och hyrdes ut till köpmän, som använde dem som lagerlokaler och bostadskvarter under marknadsperioden. Där fanns både hamnfogde och ordningspersonal och vid Kungsboden insaltades kronolaxen enligt Gustav Vasas instruktioner om en tunna salt till tre tunnor lax för att garantera att fisken som skulle skeppas till kronans visthusbodas inte skämdes på vägen.

På marknaden i Tornöhamn såldes av svenska köpmän främst spannmål och salt medan ryssar sålde hampa, lin, vadmal samt kramsvoror, för vilka de i utbyte tog skinn. Enligt 1554 års räkenskaper såldes detta år till ryssar 522 räb-, bäver- och utterskinn, 3360 harskinn samt 213 renhudar. Trots att skinnhandeln även följande år var omfattande blev Tornöhamn främst en marknad för svenska och finska köpmän sedan kronan fått monopol på skinnhandeln så att även bönders bytesdjur måste säljas till kronan. Från och med 1554, då lappfogdar tillsattes för att svara för beskattningen i lappmarken, förvärvades huvuddelen av skinn och hudar även fortsättningsvis av lapparna, men det var fogdarna som stod för huvuddelen av uppköpen som framgår av leveranserna till Skinnkammaren i Stockholm.

The image shows three columns of handwritten tax lists for Tornehamn in 1608. Each list is headed by a specific category of goods or a merchant's name. The entries consist of a description of the item, followed by its quantity and value in different currencies, such as '20 skilling', '100 mark', or '1000 kronor'. The handwriting is in a historical cursive script. The lists are organized into sections, with some items grouped together under a common heading. The overall layout is a structured record of trade and taxation.

Figur 13. Tullängd för Tornehamn 1608.

Räkenskaperna 1539 redovisar uppbörderna för 51 bodar i Tornehamn, för vilka köpmännen erlade 25 1/2 mark i bodlega. På 1540-talet fanns ett sextiotal bodar och 1596 innehades 18 bodar av tillresta borgare. 1602 kom 12 borgare från Stockholm, 13 från Uppsala, 2 från Strängnäs och 12 från Åbo. En skärpning av beskattningen gjordes 1606 bland annat innebärande att lapparnas besök i Tornehamn förbjöds då all handel med dem förlades till marknadsplatserna i lappmarken. Birkarlarna sålde därefter varorna i Tornehamn eller skeppade dem på egna skutor till sydliga handelsplatser. 23 borgare upptas i längden 1608 som bodbrukare och året därpå uppgavs 32 bodar vara uthyrda vilket är 1600-talets toppnotering. Tull började då uttas på handelsvaror och troligen var den tullängd - figur 13 - som

³⁹ RA, Acta Historica.

upprättades för utskipping från Tornehamn 1608 ett resultat av den skärpta beskattningen.⁴⁰ Längden upptar borgare och handelsmän från Stockholm, Uppsala, Norrköping, Söderköping, Öregrund och Åbo vilka förtullade smör, lax, finska gäddor, torrskinka, lax, sik, hudar och skinn. Anledningen till att birkarlar inte upptas i längden är att de redan erlagt tull till lappfogden Mats Josefsson, vars fullmakt anger, att han i tull skulle ta vart tionde skinn och var tionde lispund torrskinka de köpt.⁴¹

Inresta köpmän vilka använt 29 bodar 1614 erlagt 14 ½ mark i hyra vilket antyder att bodlegan behållits oförändrad sedan början av 1500-talet. Samtidigt uttogs marknadsavgifter från de tillresta skeppslagen från Stockholm, Åbo och Norrköping vilket framgår av tabellen nedan:⁴²

Från Stockholm

*Hindrik Nyman 12 öre
Mats Hansson 20 öre
Jöns Olsson 4 öre*

Från Åbo

*Hieronymus 6 öre
Påvel Tomasson 12 öre
Jacob Kröyer 8 öre
Pavel Finne 8 öre*

Från Norrköping

*Sigfrid Hindersson 5 öre
Börie Ersson med 10 öre
Lasse Ersson 8 öre
Hans Olsson 8 öre
Grels Nilsson 14 öre*

Det var inte enbart skeppare från söder som hade Torne som hamnläge. Tidigt seglade birkarlarna själva till handelsplatser på Bottenvikens östra och västra kuster samt till Stockholm där de vid Skeppsbron lossade sin last av fisk, kött, hudar och skinn. Sparsamt förekommande urkunder fram till mitten av 1500-talet tillåter ingen säker inblick i den tidiga seglationen men Olof Anundsson leverans till Skinnkammaren i Stockholm 1543 torde ha skett med egen skuta.⁴³ Hamnpenningslängden för Ulåhamn 1553 upptar 9 köpmän från *Tornio* bland andra Olof Anundsson från Armassaari, Nils Olsson från Niemis, Nils Oravainen och Erik Jönsson Packainen från Vojakkala samt kyrkoherden Herr Mickel från Torne.⁴⁴ 1554 besökte lappfogden Olof Henrikssons i Vartosaari Gustav Vasa i Kungsör för redovisning av uppbörden i lappmarken samtidigt som han på sin skuta torde ha fört fisk från Torne och Västerhavet att säljas i Stockholm.

Förtullning i Stockholm

Även om utförsel från Norrbotten torde ha varit omfattande sedan medeltiden finns endast bevarade register över seglationen från slotts- eller norrlandstullen som upptogs i den så kallade förborgen på Logårdens nuvarande plats. Tullen tillkom hösten 1556 då Gustav Vasa krävde att tullnärerna i Stockholm skulle upplysa honom om hur många skepp som anlant från varje socken i Västerbotten och Österbotten och hur mycket tull som uppburits. Tullsatsen var till att börja med 20 % men ändrades 1560 till $\frac{1}{16}$ av omsättningen. På grund av kriget mot Ryssland var birkarlarna förhindrade att segla på Stockholm 1556-58. Därefter upptas de löpande i slottstullen och redovisas i de lokala tullräkenskaperna 1559-1627. Tullhandlingar från 1559 - figur 15 - visar att handeln var mycket livlig på Stockholm.^{45, 46} Mäntyläs uppgift att Torneåborgarna ännu på 1650-talet bedrev handel på samma sätt som birkarlarna, innebärande att de på våren passivt väntade på ankomsten av främmande köpmän då de själva inte aktivt bedrev någon sjöfart, stämmer inte.⁴⁷ Minskningen i tullunderlaget för Torneskutor i slottstullen från slutet av 1500-talet behöver inte innebära att sjöfarten minskade, men kriget mot Ryssland och den ökade konkurrensen av tyskar, engelsmän och holländare i Västersjöfisket torde ha haft en negativ inverkan. Torneborna bedrev vid denna tid handel även på Åbo, Björneborg och Rauma men då endast ett fåtal tullängder finns bevarade från dessa städer kan omfattningen av denna seglation inte anges. Noteringarna för Björneborg 1583-85 visar dock att leveranserna från Tornehamn huvudsakligen omfattade tran som inte skeppades till Stockholm vare

⁴⁰ RA, Lokala tullräkenskaper 571:IV, Västerbotten 1608.

⁴¹ Tullen uttogs som en $\frac{1}{16}$ av varumängden. Rennehavet beskattas med $\frac{1}{16}$ i Torne medan skatten i Pite lappmark var $\frac{1}{20}$.

⁴² RA, Landskapshandlingar Västerbotten, 1614:9, fol. 13.

⁴³ Slottsarkivet, Räkningar och kvittenser i Skinnkammaren, 1543 vol. 2:1

⁴⁴ FRA, Fogderäkenskaper Korsholms län, 4549, fol. 38-40.

⁴⁵ Nils Friberg, *Stockholm i bottiska farvatten*, Stockholmsmonografier vol. 53, Uppsala, 1983.

⁴⁶ Åke Sandström, *Mellan Torneå och Amsterdam*, Stockholmsmonografier vol. 102, Borås, 1990.

⁴⁷ Ilkka Mäntylä, *Tornion kaupungin historia, 1. Osa 1621-1809*, Tornio, 1977, s. 53.

sig på väster- eller österbottniska skutor under 1500-talet.⁴⁸ Anledningen till detta var möjligen att tranhandeln ombesörjdes av stockholmsborgarna själva vid resor på Öster- och Västerbotten.⁴⁹

<p><i>1559</i></p> <p>Jens iensson i Torne</p> <p>Lax _____ 2 läster</p> <p>Bernefisk _____ 10 lb</p> <p>Finske gedder _____ 1 ½ skeppund</p> <p>Huithfisk _____ 1 skeppund</p> <p>Josep Hindrigsson</p> <p>Lax _____ 2 läster</p> <p>Bernefisk _____ 2 skeppund</p> <p>Finske gedder _____ 1 skeppund</p> <p>Abborra _____ 10 lb</p> <p>Jöns Hindrigsson</p> <p>Lax _____ 16 tunnor</p> <p>Bernefisk _____ 1 ½ skeppund</p> <p>Rocker _____ 10 lb</p> <p>Herr Erick</p> <p>Lax _____ 13 tunnor</p> <p>Bernefisk _____ 5 lb</p> <p>Finske gedder _____ 9 lb</p> <p>Sielspeck _____ 2 tunnor</p> <p>Kalfskinn _____ 2 deker</p> <p>Bockskinn _____ 5 stycken</p> <p>Lasse Andersson</p> <p>Lax _____ 2 tunnor</p> <p>Finske gedder _____ 5 lb</p> <p>Summa</p> <p>Lax _____ 6 läster 7 tunnor</p> <p>Bernefisk _____ 4 skeppund 5 lb</p> <p>Finske gedder _____ 4 skeppund 4 lb</p> <p>Rocker _____ 10 lb</p> <p>Abborra _____ 10 lb</p> <p>Huithfisk _____ 2 tunnor</p> <p>Kalfskinn _____ 2 deker</p> <p>Bockskinn _____ 5 stycken</p>	<p>Jens iensson i Torne</p> <p>Lax _____ 2 läster</p> <p>Bernefisk _____ 10 lispund</p> <p>Finske gädder 1 ½ skeppund</p> <p>Huithfisk _____ 1 skeppund</p> <p>Josep Hindrigsson</p> <p>Lax _____ 2 läster</p> <p>Bernefisk _____ 2 skeppund</p> <p>Finske geddor _____ 1 skeppund</p> <p>Abborra _____ 10 lispund</p> <p>Jöns Hindrigsson</p> <p>Lax _____ 16tunnor</p> <p>Bernefisk _____ 1 ½ skeppund</p> <p>Rocker _____ 10 lispund</p> <p>Herr Erick</p> <p>Lax _____ 13 tunnor</p> <p>Bernefisk _____ 5 lispund</p> <p>Finske geddor 9 lispund</p> <p>Sielspeck _____ 2 tunnor</p> <p>Kalfskinn _____ 2 deker</p> <p>Bockskinn _____ 5 stycken</p> <p>Lasse Andersson</p> <p>Lax _____ 2 tunnor</p> <p>Finske geddor 5 lispund</p> <p>Summa</p> <p>Lax _____ 6 läster 7 tunnor</p> <p>Bernefisk _____ 4 skeppund 5 lispund</p> <p>Finske geddor _____ 4 skeppund 4 lispund</p> <p>Rocker _____ 10 lispund</p> <p>Abborra _____ 10 lispund</p> <p>Huithfisk _____ 2 tunnor</p> <p>Kalfskinn _____ 2 deker</p> <p>Bockskinn _____ 5 stycken</p>
---	---

Figur 14. Avsnitt ur redovisningen av Torneskeppare i Slottstullen vid Skeppsbron i Stockholm 1559.

⁴⁸ FRA, Norrlandstullen för Björneborg 1583-85, fol. 16-17, 20-21, 31-32.

⁴⁹ Ingmar Calonius, *Den Österbottniska Sjöfarten och handeln under 1500-talet och början av 1600-talet*, Terra, 48, 1936, s. 152.

Slottstullen upptar så gott som varje år under 1500-talets andra hälft en eller flera skutor från Torne socken. Uppgifter om utförsel förekommer däremot endast sporadiskt vilket antyder att last kan ha tagits utanför Stockholm för att undvika tull. Troligen stannade båtlagen tidvis som vinterläggare i Mälardalen och torde då ha medfört varor de inhandlade utanför Stockholm då de återvände till Torne. Skutorna kunde även bli kvar över vintern av andra orsaker. Ett bevis utfärdat den 3 juli 1603 av tullskrivaren Lasse Bengtsson i Gävle visar att Jöns Karlsson från Kalix med sin skuta *öfuer Winteren hafuer lägat i Öregrundh [...] skulle till Stockhålm [...] och effter ther nu swår dör aff pästiläntien fördristade han sig ther med icke drage*.⁵⁰ Troligen undvek även Torneskeppare vid denna tid att segla på Stockholm som drabbats av pesten.

Alla skutor som anlände till Stockholm redovisas inte i Slottstullängden då förtullning i vissa fall skedde vid Dalarö varifrån tidiga tullängder saknas. Gods levererades även till Härnösand och andra orter på sträckan mot Stockholm, men dessa längder är också ofullständiga. Från 1622 registreras Torneskutorna vid Blockhusudden. Registren har delvis bevarats och lämnar sporadiska uppgifter fram till slutet av 1630-talet. Därefter omnämns Torneskutorna i packar-, torg och hamnpenningslängden för den Östra hamnen varifrån klareringen på 1670-talet flyttades till Vaxholm. Torneskutor som åren 1559-1682 registrerats i tull- och hamnlängderna för Stockholm har listats av Snell.⁵¹ I de fall skutorna förde kronans gods eller birkarlaprodukter finns inte något antecknat i längderna då dessa varor var tullbefriade eller redan förtullats av lappfogdarna. Olof Anundsson Tullkis leverans 1606 av bärnfisk, lax och gäddor - figur 15 - upptas exempelvis inte i tullängderna. Ett kvitto utfärdat av honom den 1 augusti 1607 visar att han till Stockholms slott levererat 3 skeppund 4 lispund bärnfisk som *Birkarlarne hafwa gjort uti tull och består ingen affkortning opå samme tull hwarken förläning eller tullnär*.⁵² Skutor som användes för skeppning av knektar till Stockholm upptas inte heller i slottstullängden, men återfunna betalningssedlar visar att verksamheten var omfattande.

48

Olof Anundsson Lappfogde i Torne Lappmark
 Att jagin Lappmark ut Skötselens Slott Erhöf wälafvig
 findring smassen Storg Skötselens Lappmark
 Bärnfisk: _____ 3 skeppund 15 #
 Lax _____ 2 #
 gäddor _____ 9 skeppund 6 #
 En bärnfisk _____ 14 1/2 #
 Afse till wärdet under min egen hand, Dalarö
 den 6 sept: år 1606

Olof Anundsson

Figur 15. Kvittens av Olof Anundsson på Stockholms slott den 6 september 1606.

⁵⁰ Isak Fellman, *Handlingar Och Uppsatser Angående Finska Lappmarken Och Lapparne*, Del IV, Helsingfors 1915, s. 93.

⁵¹ Per-Olof Snell, *Peräpohjan Sukututijat, Sukujotos*, 3/2010, s. 5-13, 1/2011, s. 11-17.

⁵² Isak Fellman, *Handlingar Och Uppsatser Angående Finska Lappmarken Och Lapparne*, Del IV, Helsingfors 1915, s. 139.

Skeppare, styrmän och köpmän

Fram till och med 1559 redovisades i slottstullen dels skepparen för varje skuta, dels personer som hade varor med på skutan. När lappfogden Jöns Jönsson Äijänpoika från Vojakkala avlämnade lappskatten vid besök i Stockholm i augusti 1559 framgår av de lokala tullräkenskaperna samma år - figur 16 - att han, benämnd *skeppare Jens Iensson i Torne*, på sin skuta införde 79 tunnor lax, 722.5 kg bernfisk, 714 kg finska gäddor, 85 kg rockor, 85 kg abborrar, 204 kg vitfisk, 2 tunnor sälspäck, 20 kalvskinn och 5 bockskinn. Medfraktare på skutan var Josep Henriksson och Jöns Henriksson från Vojakkala, Herr Erik i Kalix och Lasse Andersson. Utöver de personer som följde sina produkter till Stockholm torde även besättningsmän ha funnits på skutan. Man får dock inte något besked om detta eller det ekonomiska samband som kan ha existerat mellan de olika befraktarna av skutorna om de varit partägare eller enbart betalat skepparen för transporterarna.

År 1560 införde Lasse Jönsson och Josep Henriksson i Vojakkala till Stockholm 4 läster lax, 1 ½ skeppund bernfisk, 10 lispund rockor, 8 lispund *lappgäddor*, 16 *spickelaxar* och 10 kalvskinn.⁵³ Lasse Jönsson, som upptas i slottstullängden även 1566, benämndes *Lasse eyein* då han var kyrkvärd i Torne 1569. Namnet *Äijä - aielen, eyein* - kan möjligen ha avsetts då Nils Oravainen i en skrivelse daterad i Utsjoki den 21 februari 1595 angav att de fogdar som föregick honom, bland andra *Jöns Jönsson eigen*, hade *förglömt och undandolt den skatt som Kemi birkarlarna hade uppburit*.⁵⁴ Wahlberg (1962) har angivit att birkarlen och fogden Jöns Jönsson tillhörde släkten Pakkainen. Allt talar dock för att det rörde sig om Jöns Jönsson *Äijänpojka* som 1553 innehade det näst största hemmanet i Vojakkala skattande 12 markland där han höll 20 kor. Vid uppbörd till Erik XIV:s resa till England 1559 utgav *Jöns aielen* i likhet med Josep Henriksson och Nils Oravainen det högsta beloppet 5 mark, medan övriga Vojakkalabors bidrag var avsevärt lägre. Jöns Jönssons skepparverksamhet övertogs av sonen Lasse på det blivande Puoskari - Bårdskär - i Nedre Vojakkala.

Det ursprungliga bondeseglarsystemet, innebärande att varje person som hade varor på skutan följde med och sålde dem på destinationsorten, synes ha bibehållits långt in på 1700-talet. Att båtlagen då kunde bli större än vad som krävdes av tekniska och ekonomiska skäl antyds av ett utdrag ur ett kommerskollegieprotokoll från den 8 februari 1785, rörande en tvist mellan Torneå stad och bönderna Hans Larsson Wida och Johan Mustaparta från Nedertorneå, där det uppges att *det är ortens bruk att hur stort fartyget är, skall ändå var och en godsägare vara med och följa sin egen bytta*.⁵⁵ Från och med 1560-talet anges dock, trots att godset kan ha haft flera ägare, endast skepparens namn och hemort, varumängden, tullen samt hur många personer som fanns på skutan. Här torde såväl ägare av handelsvaror och besättningsmän ha ingått. Skepparna kunde även i kommission åta sig att skeppa andras varor och avsätta dem i Stockholm vilket dock i fall av skeppsbrott eller svårigheter att avsätta varorna ledde till tvister som kom att behandlas på tingen och på rådstugan.

Slottstullängden 1562 - figur 16 - visar att Nils Oravainens förutom sig själv hade ytterligare 7 intressenter på sin skuta medan de var 6 intressenter på Armassaariskepparen Anund Olsson Tulkkis skuta. Utöver intressenterna fanns troligen även styrman och båtsmän på skutorna. Antalet besättningsmän framgår dock aldrig i akterna, medan det maximala antalet intressenter på varustransporterande skutor från Torne under 1500-talet enligt tullängderna var som högst 16 personer år 1592 på en skuta ägd av Nils Olssons från Vartosaari. Troligen var vissa medfraktare besättningsmän och delägare i skutan på ett eller annat sätt. Man torde kunna utgå från att ett antal intressenter, i regel birkarlar, slagit sig samman om att bygga en skuta för varustransport till Mälardalen. I första hand torde de själva ha försett fartygen med varor men man kan från mitten av 1600-talet utläsa att skeppslagen i stor utsträckning även bedrivit rederirörelse och mot avgift befraktat andras produkter och vissa fall även knektar för kronan. I ett fåtal fall framgår även att skepparen hyrt skutan eller mot ersättning varit styrman eller befraktare på huvudmannens skepp.

⁵³ RA, Lokala Tullräkenskaper Stockholm, 1559, LTR 305, fol. 84, 1560, LTR 307:3, fol. 79-80.

⁵⁴ RA, Danica, Vol. 370.

⁵⁵ S.O. Jansson, *Om läst och lästetal*, Sjöhistorisk Årsbok 1945-46, s. 202.

Olof Anund Olofsson's Torneå Q: införde Q: 8 ^o		
12 Aug ²⁴		3 till
Var	4 Riff 2 Lör	3 Lör 2 f
Karlar	3 tb	2 tb
Barnafisk.	2 fipp ^o	2 1/2 tb
Vredor	6 1/2 fipp ^o	8 tb 3 8 ^o
Höbarna	1 fipp ^o	2 1/2 8 ^o
Opikblaxor	30 A	2 A

Olof Anund Olofsson's Torneå Q: införde Q: 7		
Var	6 1/2 Riff	4 Lör 14 tb
Karlar	1 fipp ^o 2 tb	2 tb
Barnafisk.	2 fipp ^o 15 tb	3 1/2 tb
Vredor	6 1/2 fipp ^o	8 tb 3 8 ^o
Björp	10 tb	12 1/2 8 ^o
Opikblaxor	4 8 par	3 par
Vredorv	5 dumber	13 A

Figur 16. Utdrag ur Slottstullängden i Stockholm 1562.

Tullängden visar att de tidiga skepparna bodde i byar långt upp efter Torneälven trots att skutorna hade Suensaari som huvudhamnläge. Oftast är det blott ett par tre personer man känner igen vid jämförelse mellan skutornas nominati år från år. Torneskepparna kom i mitten av 1500-talet främst från Vojakkala, Armassaari och Niemis, där birkarlahövdingarna residerade samt från Raumo och Laivaniemi. Senare på 1500-talet upptas kyrkoherden i Torne med sina söner samt birkarlar i Haparanda som skeppare på Stockholm. De skeppare från Torne som redovisades i tullregistret för Björneborg 1583-85 har inte kunnat lokaliseras i socknen men möjligen tillhörde dessa Tomassöner släkten Kurki som hösten 1585 fick sin gård vid Siikajoki uppbränd och sedan flyttade till Nikkala. Medlemmar ur släkten Kurki fortsatte under 1600-talet skepparverksamheten som borgare i Torneå.

Trots att Armassaari ligger långt från kusten tycks stormännen där tidigt ha bedrivit sjöfart. Fogden Anund Olofssons brorson, Jöns Nilsson, fick också sitt hemman - *Kippari* - i Armassaari benämnt efter sin profession. Nära kontakter med Stockholmsborgare och tyskar kan möjligen sökas bakåt till Hansans tid. Olof Anundsson kom genom gifte med länsmannens i Torneå, Israel Eskilsson, änka i svågerlag med tyskarna Donatus Deutschman och Christoffer Wöste i Stockholm och hade även nära kontakt med den tyskättade Henrik Neuman som i början av 1600-talet seglade på Torne. Det omfattande fisket i Västerhavet och träsken i lappmarken, kombinerat med skeppsfart och handel, synes ha varit mycket lönsamt vilket illustreras av att Olof Anundsson Tulki genom sin hustru kunde hålla sig med en kyrkbänk i Storkyrkan i Stockholm.⁵⁶

⁵⁶ Stockholm Stads Tänkebok, vol 12:1620-21, sid. 99.

Handelsteknik

Torneskepparnas täta kontakter söderut torde ha underlättats av att flera av de ledande birkarlarna synes ha varit svenskspråkiga. Ättlingar till Henrik Larsson i Vojakkala ingick i denna grupp liksom Anundssönerna på Tulkkila vilka som gårdsnamnet antyder var flerspråkiga. Vid tinget i Torne socken anges vid flera tillfällen, åren kring 1600, att Olof Anundsson, Lars Henriksson och Mårten Enevaldsson uppträdde som tolkar liksom senare Hans Larsson Pakkainen. Sönerna till kyrkoherdarna Eskil Anderssons - Hans, Israel, Carl - och Lars Henrikssons - Abraham, Lars - tvåspråkighet torde förklaras av deras Nyländska anor medan merparten av birkarlar dock torde ha varit finskspråkiga. Av olika rättsakter framgår vidare att det rådde ett intimt kommersiellt samarbete mellan norrländska landsköpmän och vissa borgare i Stockholm kallade *bottnekarlar* vilka synes ha tillhört norrbottniska birkarlasläkter. Bottnekarlen Lars Larsson, son till birkarlen Hans Larsson i Biörsbyn, som ägde en laxkolk i Torne, omnämns i Stockholms stads tänkebok 1493 då han uppgavs vara på sin *ferende reso til Norrebotn*. Släkten Drucken uppges på 1500-talet ha haft nära släktingar i huvudstaden med vilka de drev handel. En av de främsta bottnekarlarna i Stockholm på 1560-talet var borgmästaren Josef Arvidsson som efterlämnade arvingar i Norrbotten då han avled.

Skeppare och landsköpmän från Torne socken och deras efterföljare i Torneå kom i ett flertal fall i skuld till sina huvudmän i Stockholm till följd av obligationer de utställt. Gången av affärsförbindelsen var att kapitalstarka borgare som Johan Pedersson, David och Johan Wolcker, Jacob Drevers, Clas och Johan Depken förskotterat varor åt landsköpmännen vilka genom att avsätta dessa i hemorten skaffade fisk och skinn som skulle avsättas i Stockholm. Skeppsbrott synes ha varit en vanlig orsak till att skepparna, då de förlorat skuta och last, kom i skuldförhållanden till huvudmännen. Obligationer tecknade i Stockholm avhandlades återkommande på rådstugan i Torneå och då kreditgivaren inte lyckades driva in skulderna togs hemman, fisken och fastigheter i pant. Kreditorn flyttade även i vissa fall - Herman Schröder och Peder Johansson - till Torneå för att på plats driva in skulden. Fisken och gårdar övertogs på detta sätt av främmande borgare.

En av de största handelspartnerna för Torneåköpmännen var rådmannen i Stockholm Johan Pedersson som var bror till Torneås första borgmästare. Torneåborgaren Henrik Clemetsson som skeppade varor redan under 1620-talet kom genom skuldsättning hos Pedersson att mista sin gård. En lång rättsprocess, som slutligen avgjordes vid tinget i Torne socken den 8 december 1688, visar de olika turerna i skuldsättning hos rådmannen som innebar att Henrik Larssons stamhemman i Vojakkala gick ur släkten.⁵⁷ Johan Pederssons son Peder flyttade efter faderns död till Torneå där han blev borgmästare och samtidigt började driva in utestående fordringar hos köpmän vilka skuldsatt sig vid inhandlande av salt, spannmål, hampa och humle i Stockholm. Henrik Clemetssons kvarstående skulder ledde till exekution av Vojakkalahemmanet 1665. Övertagandet förhalades dock av sonen Clemet till 1673 då borgmästaren erkändes berättigad att njuta preferenser till sin betalning. Clemet Henriksson blev i och med detta landbonde på sitt gamla hemman samtidigt som svågern Nils Olofsson Ollinen i Korpikylä och Abraham Torfastsson i Torneå genom sina hustrurs arvsrätt försökte förvärva gården. Till slut blev Jöns Nilsson Mustaparta från Nikkala genom att erlægga en köpeskilling på 979 daler ägare av hemmanet som därefter kom att benämnas Mustaparta.

Skutorna och båtlagen

Enligt Claesson har stora lag av Västerbottensbönder under 1500-talet färdats vida omkring på fartyg med upp till 30 lästers dräktighet och bedrivit landsköp. Troligen förvärvades skutor tidigt i Österbotten där skeppsbyggnadstekniken stod högt. Redan Olaus Magnus antyder det då han vid Nerpes i Österbotten tecknats ett fartyg över vilket står: *Hic fabricatur naves* [Här byggs fartyg]. En skuta om 35 läster byggdes 1558 för Kungl. Maj:ts behov av bönderna i Österbotten. Samma år skänkte Lasse Fordell i Pyhäjoki en skuta om 16 läster till Kungl. Maj:t och 1572 ställde brodern Hans Fordell i Pedersöre en skuta om 30 läster till kungens förfogande.⁵⁸ Fyra år senare förordnade Johan III

⁵⁷ RA, Dombok Västernorrland 1688, vol. 9, fol. 992 ff.

⁵⁸ Claes Claesson, *Om haxar och bondeseglätion i Västerbotten*, Sjöhistorisk Årsbok 1945-1946, s. 199.

att varje fögderi i Norrland och Finland skulle bygga några skutor för kungens transport av gården och dylikt så att inte sjöstädernas skutor skulle behöva upptas för denna verksamhet.⁵⁹ Förordningen tycks inte ha efterlevats då kungen åter i ett brev från Svartsjö slott den 5 december 1584 uppmärksammade de hinder landsköpmännen hade åsamkats i sin näring då deras skutor uppehållits och tagits för att skeppa krigsfolk, hästar, boskap och varor till Finland, Livland och Ryssland.⁶⁰ För att hindra att köpmännen stördes i sin näring under den korta sommarperioden pålade kungen undersåtar i hela riket att bygga några skutor så stora att på dessa kunde inskeppas 40-50 stora hästar. Skutorna skulle vara 36 alnar långa och bredden över lastbalken skulle vara 15 alnar. En skuta av denna storlek torde ha dragit cirka 50 läster. Året därpå påbörjades i Skellefteå bygget av en galeja som i augusti 1587 avseglade mot Stockholm med 1 hövitsman, 1 kvartermästare, 1 byggmästare, 1 smed, 2 skeppare, 2 högbåtsmän, 4 styrmän och 16 båtsmän. Lappfogden Lars Henrikssons son Mats, som blev länsman i Pyhäjoki, fortsatte på 1640-talet den skeppsbyggnad företrädaren Lasse Fordell drivit på 1500-talet.

Beteckningen läst som användes för att klassa skutornas lastförmåga är inte entydig och synes till att börja med enbart ha baserats på förtullat gods och därför varit i underkant vid bedömning av skutornas storlek då de troligtvis inte alltid var fullastade och dessutom förde kronogods som inte förtullades. Sam Owen Jansson har påpekat det vanskliga i att tolka lästuppgifter under 1500- och 1600-talet om inte fraktens art anges.⁶¹ Den avgiftsgrundade lästen var en multipel av 12, 18 eller 24 underenheter. Läster räknat på 12 tunnor - lilla lästen - var den äldsta och användes långt in på 1600-talet. Lästen om 18 tunnor - svår eller stor läst - användes från mitten av 1500-talet och avsåg från att börja med last av salt. Den svåra lästen om 24 tunnor användes huvudsakligen för spannmål. Så länge lästen inte frigjorts från sambandet med varorna berodde den således på det gods den var tänkt för. Huvuddelen av lasten från Torne under 1500- och början av 1600-talet utgjordes av lax inpackad i tunnor som rymde 118 liter, medan returlasten huvudsakligen var salt och spannmål, varför lästen i detta fall torde ha avsett 12 tunnor. Då lastutrymmet kan uppskattas till tunnans dubbla rymdinhåll skulle lästetalet då kunna motsvara registertonnet.

Slottstullängden ger ingen direkt upplysning om farkosternas storlek varför lästetal måste uppskattas ur lastuppgifterna. Anund Olsson Tulkkis skuta som anlöpte Stockholm år 1560 med lax och berenfisk synes ha varit på drygt 10 läster och således haft en köllängd på knappt 15 meter. Halvparten i Jöns Druckens i Raumo skuta som skänktes till Kungl. Maj:t 1566 värderades till 200 mark - motsvarande priset för 20 kor - vilket ger en antydning om storleken. När kronogods skeppades angavs i vissa fall skutornas lästetal då fraktsatsen kopplades till lastkapaciteten. Kyrkoherden i Torne Eskil Anderssons son Anders, som var skeppare under 1580- och 1590-talet på faderns skuta, seglade på Stockholm och Reval. Efter Kungl. Maj:ts brev hade han i frakt för sin skuta om 18 läster fått 36 daler för en seglat på Reval med frakt för kronan. Det kungliga brevet har följande lydelse:

Johan den tredje med Guds nåde

Efter det, Carl Nilsson, att denne brevvisare Anders Eskilsson i Tornö som haver låtit frakta sin skuta som är 18 läster ifrån vår Kungl. Stad Stockholm, hit över till Räfte med hästar och annat gods, därför honom är tillsagt uti frakt för var läst 8 mark, och löper 36 daler. Därför är här den vår allvarliga vilja och befallning, att du med allra första skall betala förbenämnda Anders Eskilsson för frakt av de pengar som landsköpmännen där i Västerbotten är pålagt att utgöra. Så lagandes att han äntligen måste bliva helt tillfreds, evad råd du därtill finna kan, så att vi därom icke skola bliva bekymrade, var annars sker skall du hava vår onåd till att förvänta. Där rätte dig efter. Skrivet på vårt kungliga slott Räfte 24 september 1589.

En Betalningssedel utställd 1590 av skeppshövitsmannen Hans Larsson Prewalk i Torne visar att Lars Henrikssons i Vojakkala skuta var på 12 läster då han skeppade arkli till Ulåhamn. 1592 anlidade överste Per Bagge guldsmeden Bryniel Biörson i Pudas som på sin skuta om 6 läster skeppade varor

⁵⁹ RA, Riksregistraturet 23 december 1576.

⁶⁰ RA, Landskapshandlingar Västerbotten, 1585:2.

⁶¹ Sam Owen Jansson, *Om läst och lästetal*, Sjöhistorisk Årsbok 1945-1946, Stockholm 1946, s. 29-47.

från Torne till Ulåhamn. Flera Torneskeppare figurerar i slutet av 1500- och början av 1600-talet i kronans löneregister. Per Jönsson Pakkainen signerade den 24 juni 1592 en sedel uppvisande att han av fogden Östen Nilsson uppburit 6 mark i styrmanshyra för att ha seglat Ångermanlands knektar från Pite till Kemi. Två år senare levererade Per Jönsson tillsammans med Håkan Eriksson i Haparanda och Nils Larsson Äijänpoika i Vojakkala fisk till Uppsala slott. Styrmanen Jöns Jönsson i Torne angavs 1599 ha fått 10 daler i frakt för att ha styrt en fetalieskuta till Stockholm efter Kungl. Maj:ts tillsägelse. Fogdetjänaren Mårten Enevaldsson, ursprungligen från Nyland och från början av 1580-talet husbonde på Äijälä på Björkön, fick 1601 enligt Bertil Hanssons sedel 1 ½ tunna korn i styrmanslön för att ha följt knektarna till Livland. Ett kvitto undertecknat den 20 augusti 1602 av Lasse Olsson i Torne visar att han fick 8 daler ¾ mark i frakt för att han på sin skuta hade fört 44 tunnor salt, 15 skeppund hampa, 1 skeppund koppar och ½ skeppund järn från Stockholm till lappmarkshandeln.

Uttaget av knektar för kriget i Balticum i början av 1600-talet drabbade Västerbotten hårt. Bara i slaget vid Kirkholm 1605 förlorade Västerbottens och Ångermanlands fanor 255 av sina 363 man. Påfyllning av krigsfolk fick därför göras av Västerbottensskeppare som under de första årtiondena av 1600-talet överförde ett stort antal knektar till huvudstaden. Ersättningen till skeppare som 1606 förde knektar från Västerbotten till Stockholm var för: Mats Josepsson i Vojakkala 32 daler, Olof Davidsson i Jämtön 32 daler, Övind Andersson i Siudenäs i Piteå 18 daler medan Anders Jonsson i Röbäck och Nils Jonsson i Obbola tillsammans fick 30 daler. Tydligt upptogs inte alla skeppare i denna längd då Abraham Larsson boende i Haparanda på sitt bevis den 20 november 1607 fick 22 daler i ersättning för att han med sin skuta om 8 läster fört och överskeppat till Stockholm knektar från Över- och Nedertorne socken samt deras 3 månaders kost och tingest. Även Jöns Marcusson i Laivaniemi bekände den 20 februari 1610 att han bekommit frakt på sin skuta från Torne då han 1609 hade överfört årliga räntan i form av fisk och tjära till Härnösand och Stockholm.

Lästetalet för några Norrlandsskutor, samt den last de medförde från hemorten till Stockholm, anges i en kvittens från Waxholm den 20 juni 1617 med följande lydelse.⁶²

Efterskrivne Nordlendinger hava fört med sina skutor hit till Waxholmen och Stockholm en hoper landsknektar spannmål och fetaliepartzeler och är skutfäret till lästetalet som de med sin ed hålla vilja som här följer:

<u>Skeppare</u>	<u>Hemsocken</u>	<u>Lästetal</u>	<u>Last</u>
Christoffer Clemetson	Umeå	14	70 knektar
Per Larson	Umeå	20	20knektar, 12skpp vikt., 3 fj smör
Anders Person ⁶³	Skellefteå	10	60 knektar
Jöns Olsson	Bygdeå	14	42 knektar, 4 skpp vikt., 1 ½ fj smör, 16 fj spm
Hans Anderson	Löfvånger	10	42 knektar, 3 skpp vikt., 1 tna smör
Nils Hanson	Piteå	16	70 knektar, 5 ½ skpp vikt., 3 fj smör, 40 fj spm
Erik Joenson	Luleå	14	80 knektar
Olof Anderson	Kalix	16	80 knektar, 5 tnr smör
Lasse Hinderson	Torne	10	70 knektar

På de åtta skutorna hade 534 landsknektar, 56 tunnor spannmål, 24 ½ skeppund viktualier och 13 ½ fjärdingar smör skeppats till Stockholm. Fraktsatsen som baserades på skutorna lästetal var 2 ½ daler/läst. Materialet antyder att Västerbottensskutorna i början av 1600-talet haft en dräktighet på 10-20 läster vilket stämmer väl överens med storleken på österbottniska skutor från samma tid. En inventarielängd upprättad 1591 över 21 landsköpmäns skutor från Kemi i norr till Nerpes i söder visar att det genomsnittliga lästetalet var 10 och att de största skutorna drog 14 läster.⁶⁴ Ett kvitto av tullnären Peder Olofsson Näbb i Torneå den 12 februari 1648 bekräftar att skutornas storlek ökat på 1640-talet då Näbb på sin skuta överfört 150 man av kapten Jöns Johanssons kompani från Torneå till Stockholm 1647. Fraktersättningen som uppgick till 2 daler kopparmynt per man visar att inflationen

⁶² RA, Landskapshandlingar Västerbotten, 1617:1, fol. 103-104.

⁶³ Den blivande förste borgmästaren i Torneå

⁶⁴ Ingmar Calonius, *Den Österbottniska Sjöfarten och handeln under 1500-talet och början av 1600-talet*, Terra, 48, 1936, s. 158.

under de många krigen urholkat valutans värde och ökat fraktsatserna. När Nils Rääf i Torneå 1657 på sin skuta överskeppade ett kompani Västerbottensknektar med dess bagage till Stockholm uppgick ersättningen till 120 daler silvermynt motsvarande 360 daler kopparmynt.

Skepparverksamheten var speciellt inbringande från början av 1600-talet då de långa krigsperioderna ökade behovet att skeppa folk och varor till södra Sverige och Balticum. Med all säkerhet gjorde Torneskepparna flera turer även om endast ett fåtal samtida källorna som vittnar om detta återfunnits. Borgarna i Torneå torde vidare under krigstiden ha fått ställa sina skutor till kronans förfogande och militärrullorna antyder även att kronan haft ett eget fartyg i Bottenviken på vilket båtsmän från Torne socken tjänstgjort. 1622 nämns *På skutan corporalerna* Peder Jönsson och Nils Jönsson i Vojakkala. Våren 1627 skickades båtsmän till Amiralitetet i Stockholm från samtliga städer i Västerbotten.⁶⁵ Från Torneå, som i likhet med Luleå och Piteå bidrog med 5 båtsmän, uttogs: Mårten Eriksson, Erik Finne, Mats Pederson, Erik Matsson och Hindrik Hindriksson. I januari 1676 skickades ett brev från Amiralitetet i Stockholm till Arendt Arendtsson Grape, som då var kassör i Torneå stad, angående klagomål från de båtsmän som uttagits från Torneå och var förordnade att gå till sjöss med kronans flotta. Båtsmännen besvärade sig över att de inte fått sina kostpengar vilket Grape den 8 januari 1676 löste genom att lämna dem en ersättning av 25 daler per man. Följande båtsmän konfirmerade mottagandet med sina bomärken: Hans Nauska, Mickel Jönsson Tärwo, Johan Andersson Konst, Casper Clatzson, Pär Pålsson Jernbeck, Mats Jönsson, Erik Eriksson, Jöns Nilsson, Hindrik Larsson, Anders Andersson, Jöns Davidsson och Johan Cemetsson. Per Pålsson synes som kronans båtsman ha lärt sig ett gott sjömansskap då han några år senare vid återkomsten till Torneå verkar som styrman.

Lästetalen för Torneskutor efter 1630

Det stora antalet nya lagar och förordningar som reglerade Norrlandsstädernas handel fick stora konsekvenser för birkarlasläkterna som bedrivit landsköp i generationer och själva sålt sina varor långt från hemorten. De hade på egna kölar fraktat sina varor till olika marknader men blev nu förhindrade att segla på andra städer än Stockholm. Detta är möjligen anledningen till att större varumängder därefter intullades i huvudstaden då de inte längre fick avsättas på andra orter. Det var fortfarande birkarlaättingarna som agerade skeppare efter stadsbildningen och skutornas storlek synes öka kontinuerligt under de första årtiondena på 1600-talet. Sjöfarten i slutet av 1620- och början av 1630-talet är höljd i dunkel då tullängderna är bristfälliga men rättsakter indikerar att sjöfarten fortsatte som tidigare. Hösten 1627 förtullade Peder Pedersson i Tornö 110 tunnor lax, 30 tunnor smör, 20 skeppund torrfisk, 30 tunnor strömming, 20 timmer gråverk, 10 spickelaxar samt 10 tunnor lax att levereras i Uppsala. Hindrik Nilsson Oravainen införde Lax 16 tnr, smör 4 tnr, torrfisk 9 skkp, strömming 2 tnr, oxhudar 2, kohudar 2 och Hindrik Joensson införde Lax 88 tnr, gäddor 5 skkp, bernfisk 5 skkp, smör 6 tnr, abborre 3 skkp. Hösten 1635 förtullades sju Torneskutor vid Blockhusudden med följande skeppare och last:⁶⁶

Skeppare	smör/ost	lax	strömming/nors/saltfisk	torrfisk
Per Andersson	41 tnr 18 lp	282 tnr	30 ½ tnr	24skpp18 lp
König Persson	43 tnr 16 lp	195 tnr	50 tnr	700lp
Per Persson	35 tnr 8 lp	220 tnr	32 tnr	31 skpp
Per Jönsson	24 ½ tna 19 lp	166 tnr	45 ½ tna 5 lp	305 lp
Nils Oravainen	11 tnr 26 lp	119 tnr	6 ½ tna	12 skpp
Johan Abrahamsson	9 ½ tna 2 lp	122 tnr	22 ¼ tna	19 skpp
Lars Simonsson	4 tnr 21 lp	50 tnr	22 tnr	76 lp
Nils Jönsson Junkkala	5 tnr 33 lp	80 tnr	12 tnr	30 lp

⁶⁵ RA, Skeppsgårdshandlingar 1625-1632.

⁶⁶ RA, Lokala tullräkenskaper 1635, 423.

Figur 17. Skeppsbron i Stockholm sedd från Skeppsholmen år 1650.

Skutorna från Torneå som ankrade upp vid Skeppsbron - figur 17 - var jämförbara med de största i Norrland och Österbotten.⁶⁷ Från 1636 kan dräktighet utläsas ur hamnpenninglängderna för Stockholm.⁶⁸ För var tionde lästs lastkapacitet utgick nämligen en hamnavgift på 16 öre. Torneskutornas lästetal var enligt dessa längder som följer:

År	Skeppare	Läster	År	Skeppare	Läster
1636	Könik Persson	40	1656	Israel Abrahamsson	40
1637	Clemet Öndasson	50	1656	Karl Sigfridsson	30
1638	Olof Johansson	20	1659	Samuel Abrahamsson	30
1638	Per Jönsson	20	1666	Erik Grelsson	50
1638	Peder Andersson	30	1666	Mickel Jönsson	50
1638	Peder Persson	50	1669	Johan Tomasson	40
1641	Per Jönsson	50	1669	Erik Andersson	30
1644	Peder Olofsson	40	1670	Isak Ersson	40
1644	Nils Rääf	30	1670	Nils Andersson	30
1651	Jöns Mickelsson	40	1671	Anders Torfastsson	40
1655	Abraham Abrahamsson	40	1675	Johan Jönsson	30
1655	Daniel Kruus	50	1682	Torfast Abrahamsson	50

En uppteckning av lästetalen på skutor i Norrköping den 18 april 1631 då lappfogden Lars Henrikssons son Josep installerat sig där som skeppare visar att hans skuta om 18 läster motsvarade det genomsnittligt lästetalet i staden.⁶⁹ Då Josep Larsson den 28 oktober 1644 seglade från Norrköping

⁶⁷ Ingmar Calonius, *Den Österbottniska Sjöfarten och handeln under 1500-talet och början av 1600-talet*, Terra, 48, 1936, s. 158.

⁶⁸ SSA: Stadskamreraren, specialer för uppbörd av bom-, hamn-, ström- och packarpenningar, Stockholms stads räkenskaper. Verifikationer och specialer.

⁶⁹ RA, Östergötlands landsbok, 1631, fol. 87.

till Kalmar stuvades på skutan han seglade 420 tunnor spannmål, 173 lispund smör, kött och fläsk samt 6 dussin mattor vilket antyder att lästetalet då kan ha varit högre än 18.

Utskeppning från Hellälä av stångjärn och koppar från Kengis bruk

Bruksverksamheten i Kengis innebar från mitten av 1650-talet uppsving för sjöfarten från Torneå. Sedan Mommorna gått in som kompanjoner till Grape ökade utskeppningen och låg på 1660-talet i genomsnitt kring 400 skeppund per år. Redan i början av 1670-talet minskade malmtillgången kraftigt och vattenlänsning av gruvorna började erbjuda svårigheter vilket 1686 ledde till att de måste ödeläggas. 1653-85 utskeppades cirka 8500 skeppund stångjärn och sedan kopparfyndigheten i Svappavaara börjat exploateras utskeppades drygt 6000 skeppund råkoppar 1657-70. En bidragande orsak till nedläggningen av koppartillverkningen var att stora partier förlorats vid skeppsbrott.

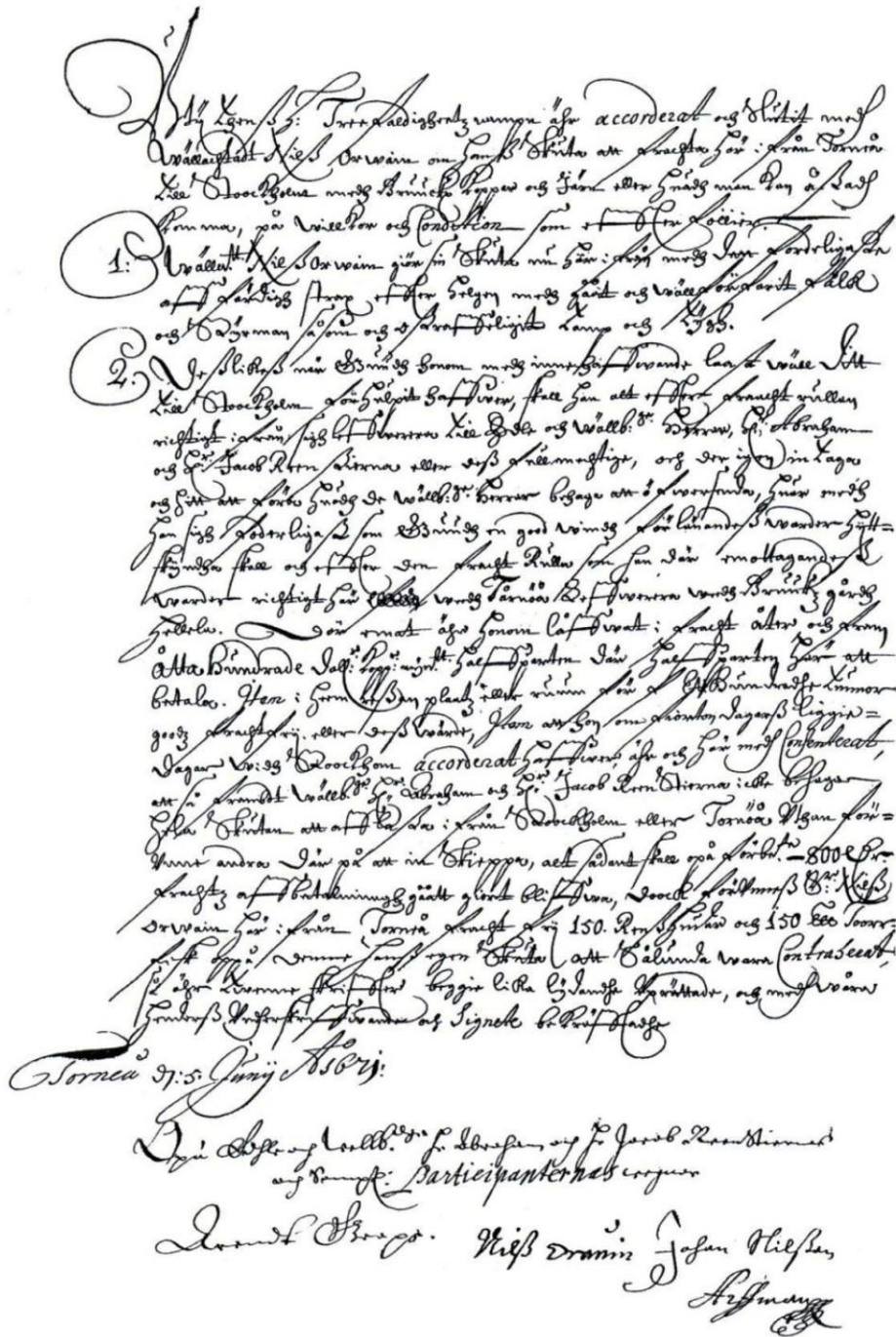
Från Torneå	Invägt St.holm	Skeppare	Stångjärn		Koppar			
			Stänger (st)	Vikt järn (skkp):(lb):(&)	Plåtar (st)	Gar (st)	Block (st)	Vikt koppar (skkp: lp:;&)
8/10 1657	9/6 1658	Israel Abrahamsson	1095	150:7:-	511			64:18:11
2/6 1658	25/6 1658	Anders Torfastsson	1493	203:16:-	147			24:6:13
22/6 1658	-"				573			84:12:18
9/8 1658	11/9 1658	Thomas Sigfridsson	1031	141:8:10	205			32:13:-
	7/9 1658	-"			197			23:17:6
7/9 1658	12/10 1658	Israel Abrahamsson	742	101:13:-	112			9:11:6
11/10 1658	-"					149		24:8:14
30/5 1659		Erik Sigfridsson	200		100			
17/7 1659		Hans Wass			420			
17/7 1659		Israel Abrahamsson	1501		1000	290	4 kistor	
30/7 1659		Hans Jonsson <i>Husvall</i>	390		494	47		
30/9 1659		Jöns Mickelsson	260		220			
5/11 1659		Johan Jonsson	253	36:16:-	220			36: -:11
17/9 1659		Israel Abrahamsson	1500					
7/11 1659		Samuel Abrahamsson	113	17:9:10	232		32	38:-8 4:2:4
3/10 1659		Hans Wass	103		291			
21/8 1660		Israel Abrahamsson	1224		76			856
3/9 1660		Johan Jönsson	26		25		120	
9/8 1661		Jöns Tärfuo						117:12 :10
1/9 1661		Isak Ersson						48:14:19
5/9 1661		Anders Torfastsson						49:19:18
8/9 1661		Nils Rääf						61:19:6
12/6 1673		Nils Andersson	1263	169 11 -	28		206	4:6 :13 21:19:1
		-"						

För åren 1653-54 finns endast uppgifter om namnen på Mommornas skeppare Henrik Mickelsson och Hans Hansson Wass. 1655 skeppade Abraham Larsson varor, men lastens karaktär anges inte. 1656 tog Israel Abrahamsson över faderns skuta och blev den av Mommorna mest anlidade skepparen en bit in på 1660-talet. Bevarade skeppsrullor för utskeppningen från Hellälä och inskeppningen i Stockholm lämnar ovanstående information för åren 1657-1673.⁷⁰ Utöver gods från bruket förde skepparna även egna varor till Stockholm. Hamn- och packarlängderna för Östra hamnen visar att Israel Abrahamsson på sin skuta om 40 läster, som lastats i Hellälä den 7 september 1658, lossade 23 ton koppar och järn den 11-12 oktober och ytterligare 200 tunnor lax den 16-18 oktober. Året därpå genomförde Israel två fraktesor till Stockholm med järn och koppar medan brodern Samuel på sin skuta om drygt 30 läster

⁷⁰ RA, Momma-Reenstiernasamlingen, E2540.

införde cirka 10 ton koppar och järn samt 202 tunnor lax. Förutom Mommornas egna skeppare återfinns de sedan tidigare kända birkarlasläkterna. Oravainen som på 1500-talet representerades av fogden Nils Oravainen följdes av söner Henrik och Nils. I slutet av 1660-talet överförde Nils verksamheten på dottersonen Nils Andersson som var son till Anders Torfastsson. Nils Hindersson Rääf seglade i början av 1640-talet på egen skuta och omnämns med kusinerna Hans och Olof Hansson Kouri samt Josep Carlsson - sonson till lappfogden Josef Henriksson - i saltaffärer med Johan Pedersson. Abraham Larssons skepparverksamhet upprätthölls på 1630-talet av sonen Johan varefter sonen Lars i Stockholm torde ha tagit över skeppningen även från Torneå då han årligen besökte Norr- och Österbotten. Efter Lars skeppsbrott 1643 återupptog först brodern Abraham verksamheten för att 1657 följas av Israel som i slutet av 1600-talet följdes av sönerna Hans och Israel Rechar.

Torneå 27:5 Junij 1671.

Jacob Rön
 Israel Rechar

Figur 18. Fraktkontrakt mellan Nils Oravainen och bruksparticipanterna 1671.

Fraktersättning

Skeppare som transporterade gods för Mommorna skrev vanligen kontrakt med bruksförvaltaren i Torneå, men i förhoppning om bättre villkor senarelades i vissa fall kontraktstecknandet till ankomsten i Stockholm. Mommornas förvaltare Christian Wellinghusen skrev den 6 september 1658 ett brev till sina principaler vari han meddelar att han i den heliga trefaldighets namn låtit lasta i *Schipper well' Israel Abrahamsson* skuta, vilken efter behållen resa, den Gud dem nådeligen förlåna ville, till Hr Abraham och Jacob Momma leverera skall, nämligen: 742 hela stänger järn, 149 stycken ungerska plåtar, 112 hela skivor garkoppar, 8 halva tunnor och 20 hela tunnor lax [märkta med Mommornas bomärke].⁷¹ *Om frakten will Schippnern sig i Stockholm med Hr: Patroner sielfuer förlika aldenstund han meehr begär än som ordinarie wart är och trongt om skute rum.* Uppenbarligen försökte Israel trissa upp fraktsatsen då tillgången på skutor var dålig. På skutan förde han utöver Mommornas gods 200 tunnor lax för vilket han i oktober 1658 betalade packaravgift i Östra hamnen i Stockholm.

Ett fraktkontrakt - figur 18 - skrivet i Torneå den 5 juni 1671 med Mommornas representanter bruksintressenten Arendt Grape och bokhållaren Johan Nilsson Arfman visar att Nils Oravainen för att ombesörja skeppningen av brukets varor till Stockholm erhöll 800 daler kopparmynt. Som en del i avtalet ingick att han fraktfritt själv fick föra 150 renhudar och 150 lispund torr fisk till Stockholm och i returfrakt skulle beredas plats för eget gods uppgående till 100 tunnors rum. Då Nils Oravainens dotterson Nils Andersson den 12 juni 1673 undertecknade ett kontrakt med bruksförvaltaren Christian Eriksson i Hellälä lovade han, *att med första lägenhet och första vind som gud förlänandes varder* på sin skuta överföra till Stockholm 1263 stänger stångjärn vägande 169 skeppund 11 lispund samt ungerska plåtar och kopparblock vägande 26 skeppund, 15 lispund och 14 marker samt 52 tolfter bräder för vilket han i gripfrakt erhöll 900 daler kopparmynt.

Håpar, haxar, skutor och krejare

Få handlingar uppger tillverkningsorter för Torneskutorna. Forsbåtar - håpar – tillverkades dock tidigt av Torneborna själva. Vintern 1589 då kriget mot Ryssland pågick inkallades knektar till Peder Olofssons fänika för att hålla vakt vid Torne och Kemi socken. Hans Larsson Prewalk som förordnats som överste för krigståget mot Kolahus beordrade 1590 tillverkning av forsbåtar med vilka knektarna skulle färdas upp för älvarna mot Västerhavet. Jacob Olsson [Kauppi], Mickel Påvelsson [Alamaa] och Olof Jonsson från Kukkola sändes till Piteå och Luleå för att där under fem veckor bygga håpar för krigsfolket. Fjärdingsmannen Jöns Kouri utspisade 1592 på överste Sven Perssons befallning fem båtbyggare i Suensaari. Troligen var även dessa båtar av mindre dimensioner, men kronan synes även ha haft större farkoster i Torne där överste Per Bagges båtsmän 1592 tjärade 3 stora båtar för vilka de uttog gärdetjärnan samtidigt som Kungl. Maj:ts skepp i Torne hamn omnämns.

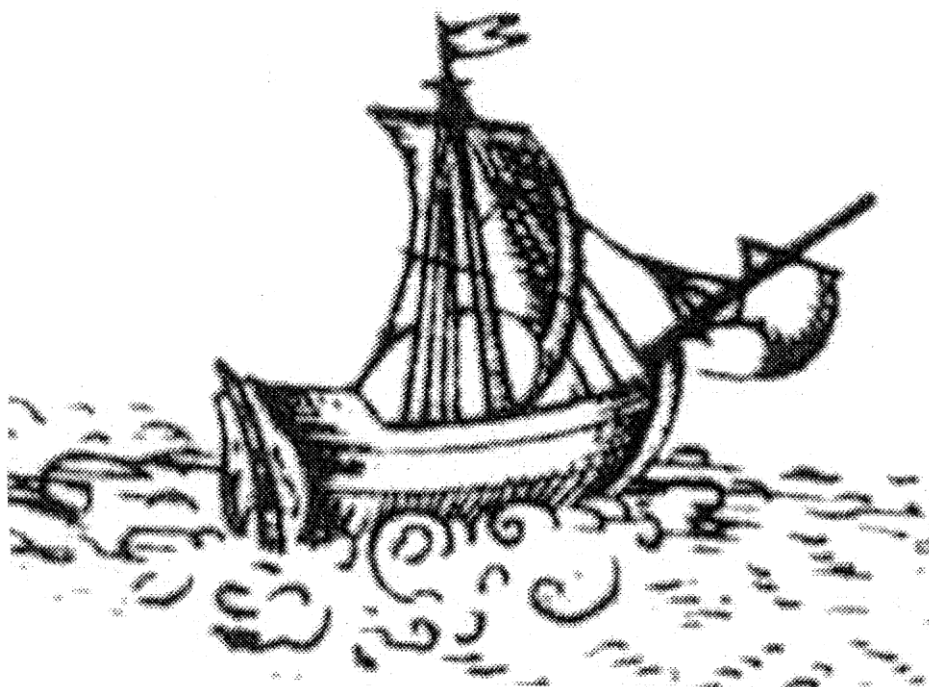
Då Kungl. Maj:t 1617 uttog lodior av varje socken i Västerbotten framgår av längden upprättad på skeppsgården i Stockholm att lodiorerna som lämnats av Över- och Nedertorneå socken hade tillverkats i Bygdeå och levererades utan tamp och tyg, men med master, värderades till 13 daler vardera. Troligen förvärvades de större skutorna tidigt i Österbotten där skeppsbyggnadstekniken stod högt. I Gamlakarleby och i Jakobstad anlade också Mommorna skeppsvarv där Finlands Wapen, en skuta på 210 läster, och krejaren Het Graflycke Hujs Van De La Gardie om drygt 70 läster, byggdes i slutet av 1660-talet. Vid denna tid byggdes också stora skutor i Torne socken, troligen med influenser från Österbotten, men verksamheten imponerade inte på amiralen Clerk som 1681 skrev: *detta folk är väldigt dumt och oskickligt med sina händer att de inte ens duger till att tillverka en riktig båt, än mindre något stort och ordentligt skepp.*⁷²

⁷¹ Benämningen vällärd antyder gymnasial utbildning och användes för icke prästviga teologer.

⁷² Tornedalens Historia II, Från 1600-talet till 1809. S. 191-192.

Enligt Mäntylä var på 1600-talet Torneskutorna odäckade med en- eller tvåmaster och med 4-7 plankors bordläggning.⁷³ De uppges sällan ha haft kajuta och lastade i medeltal 20-40 tunnor. I slutet av 1600-talet uppges Mäntylä att däckade skutor tillkommit vilka i vissa fall hade en lastkapacitet upp till 350 tunnor. Uppenbarligen stämmer Mäntyläs uttalande inte helt då som visats förhållandevis stora skutor användes redan på 1500-talet men den råsegelriggade Bottenviksskutan - figur 19 - som avbildas i Andreas Bures karta från 1626 torde vara typisk även för de allra tidiga Torneskutorna.

Figur 19. Detalj ur Andreas Bures karta över Norden 1626 visande en skuta på Bottenviken.

De tidigaste handlingarna där Tornefarkoster omnämns använder genomgående benämningen skuta. Benämningen krejare, på Lars Abrahamssons farkost som förliste vid seglats från Torneå 1643, visar att tremastade skutor användes i början av 1640-talet. Krejare nämns redan på 1400-talet i Stockholm och i tullängder för Rauma på 1610-talet användes denna beteckning för de större skutor som seglade på Lybeck. För Lars Abrahamsson krejare finns dräktigheten inte angiven men Österbottniska krejare vid den tiden hade köllängder på drygt 70 fot och lästetal kring 50. Ritningar eller bestick finns först i bouppteckningar från Gamlakarleby på 1710-talet då man kan göra sig en korrekt föreställning om Österbottenskrejarens utseende.⁷⁴ På krejare med längden över kölen på 70 fot var bredden 1:4 av köllängden och de var riggade som en bark med råsegel på stor- och fockmast samt hade gaffelmesan, stagfoc och klyvare. Pålmaster i ett stycke underlättade segelsättning då råna kunde firas ner till däck men det var mindre bekvämt i storm och svår sjö.

Riggingen för de tidiga Torneskutorna antyds i en domboksnotis 1655. Ett kvarlämnat segel, på Carl Sigfridsson och Jöns Mickelssons vinterlagda skuta i Stockholm, som förkommit då det lämnats för vinterförvaring, hade en yta av 60 m².⁷⁵ Mest troligt rörde det sig om ett råsegel på stormasten. Deras skutor drog vid denna tid 30 respektive 50 läster varför även fock- och mesansegel med mindre ytor skall ha funnits. Inventarielängden för den skuta Alexander Brandt hyrde då han i augusti 1656 seglade till Torneå visar att den förde stormast, fockmast och mesan med dess tillbehör av tyg och tampar samt för navigering kompass, timglas och lodlina.⁷⁶ Vidare fanns tre ankare, varav ett

⁷³ I. Mäntylä, *Tornedalens Historia II, Från 1600-talet till 1809*, Jyväskylä, 1993, s. 192.

⁷⁴ Gabriel Nikander, *Skeppsbygget i Österbotten på 1700-talet*, Folkliv, 1940, sid. 33-51.

⁷⁵ RA, Dombok Gävleborg, 1654-55, vol. 4, Rådstuga Piteå 17 nov. 1655. Seglet inlagt i Jöran Järtas hus hösten 1654 var 138 alnar.

⁷⁶ SSA, Handlingar till Tänkeboken, F1a: 63.

Reparation av en skuta upplagd i Haapaniemi

Rådmannen i Torneå Carl Sigfridsson, gift med skepparen Cemet Öndassons dotter, var en framgångsrik borgare, som från slutet av 1640-talet seglade på traden Torneå-Stockholm. Han led 1671 skeppsbrott på seglats till Stockholm och drunknade. En av honom ägd skuta om 8 lästers dräkt fanns i mitten av 1670-talet uppställd på stapeln i Haapaniemi. Ett kontrakt upprättades den 5 september 1676 av Carl Sigfridssons svärson Hans Hansson Braas över försäljning av skutan med master och träverk till befallningsmannen Sigfrid Persson Fordell för 200 daler kopparmynt kontant samt in natura 1 tunna råg och Olof Hinderssons Wiiks ödegård i Torneå stad vilket tillsammans motsvarade 766 daler. Sedan skutan reparerats och iordningstälts av Fordell togs den 1678 i beslag av landshövding Graan och lämnades under uppsikt av Hans Cemetsson Höök som låtit den driva på grund och förstöras av storm. Fordell presenterade därför den 2 juli 1682 en skrift utvisande vilka kostnader han lagt ner på skutan. Förutom de 766 daler han erlagt för skutan som den stod på stapeln i Haapaniemi hade han gjort reparationer för 734 daler och uppgav sig vidare ha haft kostnader på drygt 500 daler för att åtskilliga gånger föra den från stapeln, en kostnad som ifrågasattes av länsbokhållaren Zacharias Rechar. Fordells kostnadsspecifikation på reparationen av skutan lyder som följer:⁷⁹

Kordt upsatz huru högd t som skutan kommer till kåsta, den iagh migh till handlade aff Sahl. Carl Sigfridsson i Torne stadh 676.

	<i>Daler kmt</i>
<i>Efter Kontraktet [skuta med master och träverk]</i>	<i>766 daler</i>
<i>Aff migh sedan gjordt omkåstnad.</i>	
<i>15 lb jern till rorjern och späl</i>	<i>30</i>
<i>Arbetz löhn åth smedhen</i>	<i>15</i>
<i>Arbetz löhn åth byggmestaren Axel Abramsson för Röorets och spel och spelrodrer, master och Råår, med hans hafda beswär att föhra ifrån stapeln</i>	<i>42</i>
<i>Mårten stadstienare effter specification</i>	<i>32, 16</i>
<i>Gabriel Nilsson sammaledes</i>	<i>12, 16</i>
<i>Ähn twenne pertzoner som continuerade med dryfning</i>	<i>16</i>
<i>3 tunnor tiera och 5 lb dreef</i>	<i>32</i>
<i>Spendatier 676 och 677 till almogen som Continuerade åhtskillige gånger ner den af stapeln föres skole det ringaste här upförd</i>	<i>500</i>
<i>En Cabell och warppar</i>	<i>500</i>
<i>1 ankar om 1 ½ skeppspund</i>	<i>120</i>
<i>1 mäsan och 2^{ne} föliare medh några takel till upståndare lämnat 3 sex dal plåtar till Ananias att ahnwända till skutans wacgt och andra nödiga tarfuer</i>	<i>100</i>
	<u><i>18</i></u>
	<i>2000 daler kmt</i>

Vissa ord i texten är svåra att tyda men uppenbarligen har Axel Abrahamsson fått 42 daler i arbetslön för arbete med bland annat roder och spel samt hans besvär *att föhra ifrån stapel* vilket tyder på att man haft en massa krångel vid stapelavlösningen. Vidare förekommer i listan ersättning för drevning och olika arbeten som tillkommer före och efter det att skutan är i sjön. Man reparerade själva skrovet först, tätat men utan detaljer, eftersom sjösättningen därigenom underlättades. Detta var byggmästarens roll. Därefter sjösattes skrovet och sedan tog riggning och utrustning vid när skutan låg i vattnet då fartyget även kunde kölhalas så att botten kunde bearbetas eller kanske förhydas. Att kabel och varpar utgjorde en fjärdedel av kostnaden beror på att häri torde ha ingått allt tågvirke som behövdes till skutan. Ankaret hade en vikt av 1 ½ skeppspund [255 kg] och smeden hade använt 15 pund järn till roder och spel. Möjligen kan man sluta sig till att denna skuta var en galeas eller snaubrigg då en mesan användes. Sist står det att Ananias [Danielsson] skulle använda 6 daler till skutans vakt och andra nödvändiga behov.

⁷⁹ RA, Länsräkenskaperna Västerbotten, verifikat, 1681, fol. 587-590.

En i Haparanda övergiven haxa

Benämningen haxa, som användes för skutor efter Norrlandskusten, dyker upp i akterna för Torneå första gången i slutet av 1670-talet. Det rörde sig då om en farkost - ägd av köpmannen Östen Simonsson i Umeå - som seglats till Torneå men lämnats vattenfylld då styrmannen Per Kurki fick bättre frakt på Reval följande år. Simonsson kräver i ett brev skrivet den 18 april 1682 Per Kurki i Torneå på 250 daler för den av honom i Haparanda övergivna haxan. Dräktigheten anges inte och det framgår inte heller hur den var tacklad. De båda skutorna som var upplagda i Haparanda åren innan betingade endast för skrov och master ett avsevärt högre belopp än vad som utkrävdes för haxan från Umeå. Man kan av detta sluta sig till att med en skuta avsågs större fartyg än en haxa. Teckningen över Torneå i Suecia Antiqua - figur 21 - ger en förskönad bild av staden på 1680-talet då Erik Dahlberg förbättrade förlagorna han fick sig tillsända. Genomgående lade han till en våning på alla hus, och förvandlade trähus till stenhus, men de råsegelriggade skutor med fock, storsegel och mesan på redan i Torneå och färjeflotten som stakas ut från Haparanda torde vara representativa för tiden.

Figur 21. Erik Dahlbergs teckning över Torneå i Suecia Antiqua.

Johan Jönssons läckande skuta

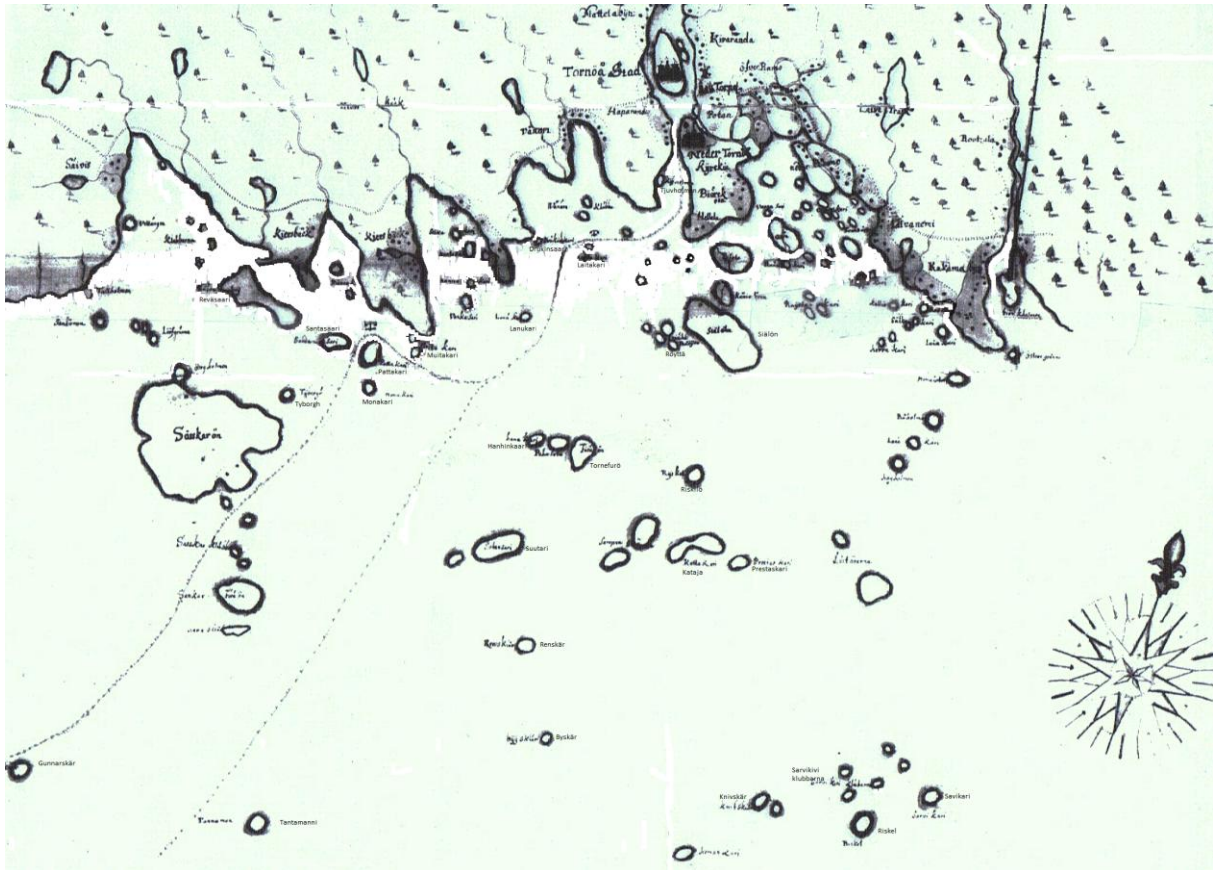
Uppgifter om en 30 lästers däckad Torneskuta lämnas i samband med en rättsprocess i Stockholm 1677.⁸⁰ Skepparen Johan Jönsson - son till borgmästaren Jöns Mickelsson - anklagades då av Arendt Grape Junior, Nils Andersson och Hans Hansson Braas för att han genom att skutan var vanskött, med däck och reling som inte var tät, fördärvat fisk som skeppats. Skadan berodde dock enligt Johan Jönsson på att skutan drabbats av ett ihärdigt regn och en svår storm då han senhösten 1677 seglade från Torneå. Vattnet hade stått över skutans överlopp och även tagit sig in genom fönstren till kajutan. Lasten hade fuktskadats då den sig *ibland böljorna och de grymma havsvågorna som en skäl sig vältrat*. Enligt skepparen var detta inte ovanligt *ty en farkost av furer, och besynnerligen de i Norrland, varest inga ordinarie byggmästare är, kan omöjligen byggas så täta, som eljest andra av ek byggda är*. Det framförda klagomålet var enligt Johan Jönsson mer av avund och hat än av någon rättmätig orsak då såväl han själv som många andra vid åtskilliga resor fått delar av sitt gods förskämt men alla hade alltid funnit sig i detta. Johan Jönssons beskrivning visar att den furubyggda Torneskutan - troligen tillverkad i Haparanda av Abrahamssönerna - som var däckad och hade kajuta ägdes av 4 partredare. Den uppgavs inför resan till Torneå i juni 1677, efter att ha legat i Stockholm över vintern, blivit väl driven och diktad.

De största skutorna ägdes i slutet av 1600-talet av rådmännen Erik Henriksson och Johan Pipping. Vid rådstugan i Torneå berörs den 11 maj 1704 Erik Henrikssons med intressenters nya farkost om 80

⁸⁰ SSA, Civilakter Stockholms magistrat, Arendt Grape mot Johan Jönsson, akt. 23/1677.

lästers och Johan Pippings 7 år gamla farkost med samma lästetal vilka båda låg i vinterhamn på Seskarö. Pipping och Henriksson hade dessutom en skuta om 55 läster. Nils Bäckes dödsbo omfattade en klinkbyggd skuta värderad till 3000 daler. Bouppteckningen 1730 efter Nils Larsson Cores änka upptog en fjärdedel i den 8 år gamla skutan Nordstierna värderad till 3600 daler. Brita Chore Lennings bouppteckning 1756 upptog en 10 år gammal skuta värderad till 1800 daler silvermynt. Mårten Hansson Rechards änka efterlämnade 1767 halvdelen i en 7 år gammal skuta på 125 svåra läster. Anna Enbergs fjärdedel i en 5 år gammal kravellbyggd brigantin på 72 läster värderades 1771 till 1500 daler. Henrik Lyttraeus kravellbyggda skuta om 120 läster värderas 1773 till 16000 daler. På 1790-talet omnämns fregatterna Printz Carl och Birkarl på 130 respektive 150 läster, briggen Främling på 74 läster samt briggen S:t Olof och galeasen Bacchus.

Figur 22. Karta över Haparanda-Tornio skärgård år 1673.

Riskfyllda farvatten

De protester landsköpmännen i Skellefteå och Kalix 1620 framförde mot anläggandet av Torneå stad på Suensaari grundade sig på svårigheter att navigera i den grunda skärgården samt problemen att föra fullastade skutor in i stadsviken beroende på det skiftande vattenståndet i älven. Skeppsleden mot Torneå - figur 22 - följde tidigt två rutter med uppankringsställen vid Nikkala och Vuono. Den västliga inseglingsrutten gick öster om Gunnaren via Seskarö till en ankringsplats strax norr om Santasaari. Segelleden förenades strax utanför Nikkala med en östlig led som väster om Sandskär och Tantamanni gick direkt mot Vuonoviken där en ankringsplats låg strax norr om Laitakari. Härifrån gick de båda lederna vidare mot Hellälä där skutorna lossades under bruksepoken men i vissa fall torde de ha varpats upp för Korva för att nå upp till stadsviken i Torneå. Tidvis synes skutorna, beroende på vindförhållanden och vattenståndet i älven, även ha lossat en del av sitt gods i Laitakari för vidarebefordran till Torneå.

Förutom grynnor vid inseglingen till Haparanda-Tornio hade styrmännen som lade sina rutter nära kusten svåra farvatten att bekämpa i hela Bottenviken, på den västra såväl som den östra sidan, och detta i kombination med skutornas bristande sjövärdighet torde ha varit orsaken till att skeppsbrott var vanligt förekommande. Första uppgiften om ett skeppsbrott noteras 1575 då Torne sockenskuta gått i kvav i Torne skärgård på återfärden från Stockholm varvid skuta och last, inklusive Kungl. Maj:ts salt, förlorades. Detta meddelades i ett brev - figur 23 - till kammaren den 16 juli 1577 varvid socknens edsvurna tolvmän med sina bomärken bestyrkte skrivelsen.

Skrivelsen har följande lydelse:

Bekenne wi oss menige men och skattskyllige bönder i Torne sochn att Anno 75 thå vårt sochn skepp lopp hem ifrå Stocholm och kom til Torne skatiejordh bleff bodhe skepp och gods bortt all sammans ther hoss bleff och K:Matz saltt bortt som ther på war på sama tidh olempligt salt two lester thess till wisso wnder wår kyrkieherdes signeth och nempdens bomerkinn datum then 16 juli Anno 77

Jöns Hendersson; Alkola	Mons Hendrik[son]; Joxengi
Jöns Nilsson; Niemis	Oleff Andsson; Witzaniem
Jöns Gudmundsson; Laffnes	Erich Kuliu; Raumo
Per Persson; Matareng	Inne Innesson; Skelspec
Nils Jonsson; Ruskola	Eskil Nilsson; Potan
Nils Olefsson; Armassar	Kemi Hendr[ick]; Raumo

*Bekenne wij oss menige men og skattskyllige bönder
Torne sochn att Anno 75 thå vårt sochn
skepp lopp hem ifrå Stocholm og kom til Torne
skatiejordh. bleff bodhe skepp og gods bortt all sammans
ther hoss bleff og K: Matz saltt bortt. som ther
på war på sama tidh olempligt salt two lester
thess till wisso wnder wår kyrkie herdes signeth
og nempdens bomerkinn Datum then 16 juli
Anno 77*

jons hendersson ; alkola ✱	mons hendrik ; joxengi
jons nilsson ; niemis ✱	oleff andsson ; witzaniem
jons gudmundsson ; luffnes ✱	erich kuliu ; raumo
per persson ; matareng ✱	inne innesson ; skelspec
nils jonsson ; ruskola ✱	eskil nils ; potan ✱
nils olefsson ; armassar ✱	kemi hendr[ick] ; raumo ✱

Figur 23. Konfirmationsbrev av tolvmännen i Torne socken år 1577.

Bomärken och namn har inte placerats på rätt plats i skrivelsen varför de troligen inte har ristats av innehavarna utan av skrivare. Så har exempelvis Jöns Gudmunssons och Jöns Nilssons märken omkastats. Då skriften delvis vittrat sönder kan inte heller alla märken uttydas.

En annan skuta från Torne förgicks i slutet av 1500-talet vid Järnäs udd i Nordmaling varvid allt kläde som sänts med lappfogden Nils Oravainen uppgavs ha kommit i sjön. Det bärgades visserligen men efter att det hade varit i vattnet krympte det ihop 2 ½ aln vilket blev skrivet Oravainen till rest då han

förklarar att olyckan skett genom Guds väderlek och icke med hans egen vilja vilket länsmannen i Torne intygade. I kammaren antecknades: *Är väl till troendes, att så skett är.*⁸¹ Olof Olofsson Tulkki från Armassaari som 1598 efterträtt Nils Oravainen som fogde över Torne och Västersjö lappmarker drunknade hösten 1601 på sin återresa från Stockholm till Torne. Räkenskaperna 1601 för Torne Lappmark anger *Oleff Olsson drunknade i höst anno 1601 på vägen ifrån Stockholm.* Då det på skutan fanns 20 tunnor korn som av kronan sänts till lapparnas förtäring krävdes vid inventering av 1601-års räkenskaper att den nye fogden Jöns Olsson från Niemis skulle redogöra för detta. Fogden Jöns Olsson berättade då att kornet *blev borta på sjöbottnen, med mera som var med på skutan, såsom också flera skutor /: det gud bättre ./ samma resa förgingo, och borta blev, efter det var en förfärlig och skräckelig storm, därför är intet korn fört mer uti någon uppbörds eller utgiftssumma.*⁸² Vid tinget i Torne den 31 juli 1602 berörs också förlisningen av lappfogden Olof Olofsson skepp hösten 1601.⁸³

Per Lydichs [Per Olsson Lydich i Övre Raumo] i Ramo blev då dömd för rätten: *att han skulle betala Nils Paian i Pello med sin vederlagsman 20 skeppund gäddor som de sände med förbenämnde Peder till Stockholm anno 1600 att köpa åt dem deras nödtorft för, och haver nu i 2 år haft samma gäddor borta dock han föregav att han sänt några tunnor säd på det skepp Oluff Olsson lappfogden blev borta med som de skulle bekomma, och själv var han på ett annat skepp med sitt gods som behållet blev, och kunde icke göra sin råd att deras gods var på det skepp som borta blev.*

Möjligen var Olof Olofssons skeppsbrott, och den därmed förknippade bärgningen av lasten och skutan, upphovet till en av klagopunkterna i den skrift gemene män i Torne socken överlämnade till hertig Karl vid hans besök i Torne 1602.⁸⁴ Kungens svar som avlämnades den 28 februari 1602 i Lule prästgård hade följande lydelse: *Till det femte, vad den skeppbyggningen anlangar vill H.F.N. hjälpa dem till rätta* [avsnitt ur texten saknas] *att dem skola giva en skälig bergare lön.*

Lars Kouri i Haparanda uppger i en skrivelse 1605 hur Hindrick Simonssons skepp från Uppsala kapsejsat utanför älvmyningen. Några år senare drabbades Lars Kouri själv av ett skeppsbrott. På färden mot Stockholm sommaren 1613 hade skutan lastad med 134 tunnor kronolax, och annat gods som troligen var avsett för avsalu, sprungit läck i en svår storm åtta mil norr om Härnösand utanför Barsta vid Högbonden. Området som var svårnavigerat förorsakade ett flertal skeppsbrott och möjligen skulle även Torneskutan kunna återfinnas bland de vrakfynd som registrerats på platsen då besättningen uppgavs ha tvingats lämna skutan som gick i kvav med allt gods.⁸⁵ Ett brev avfattat i Umeå - figur 24 - av underlagmannen Grubb beskriver händelseförloppet.

Bekänner jag Nils Larsson skeppare och styrman ifrån Calix socken, samt Lars Kour ifrån Tornöå socken, och sannfärdeligen vittna, att det Gud better, äro komna uti stor sjönöd, sålunda att den skutan vi nu voro uppå, och skulle löpa till Stockholm med Cronornes lax ifrån Torneå, och något vårt gods därin uppå med, hände den olyckan då vi kommo utanför Barstad åtta mil nordan Härnösand sent om aftonen, upphov sig ett ömkeligt och förskräckligt stormväder, av vestan så vi inte kunde få hampårne, och måste hela natten patssa ifrån, och strax sprang en laka på skutan, och länge pumpade och öste vattnet, så att alla man tröttnade, och vattnet och sjön begynte öka, och skutan gick i marvatten, och ingen kunde finna på lakan. Varföre måste vi då uti allsom största livsvåda, begiva oss uti jullen, och gud undreligh help oss i land genom stort arbete och livsnöd, och strax gick skutan över ända, och blev så borta allt det gods där var uppå, det gud mädhe, sampt och ändå andra skutor med i samma storm. Och var samma skuta ny och välbyggd, med gott säglad och god tamp och tyg uppå. Men guds grymma väderlek och straff gick så uppå att inte kunde hjälpa, och var däruppå Cronornes lax av Tornöå 128 tunnor 1 fjärding, av Calix lax 6 tunnor. Att detta så alldeles uti sanning är under våra bomärken, och till yttermera stadfästelse begär vi denne ärlige man Jacob Andersson vår underlagman till vittne över denna vår bekännelse och med hans signet här nedan under. Datum Umeå socken den 26 augusti Anno 1613.

⁸¹ J. Nordlander, *Några konungens fogdar under 1500-talet*, Norrländska Samlingar, häfte 12(III:2), sid. 52.

⁸² RA, Norrlands Lappmarker, 1601:10, 1602:8.

⁸³ RA, Landskapshandlingar Västerbotten 1602:7.

⁸⁴ RA, Riksregistraturet Carl IX, 28 februari 1602.

⁸⁵ Christer Westerdahl, *Norrlandsleden II*, Arkiv för norrländsk hembygdsforskning XXIII, 1987.

1613

Bekänner jag Nils Larsson Skippers och Styrman i färd
 i Linné i Bergen, samt Lasse Peter i färd i Couron's Lagen, och Sanfärdiga
 vittnar det oss Guds bister och Kongens besjöring för sin värdig
 att den skiffen var i väder och skulle ligga till i Stofhans
 medt i Suensari i färd i Couron's, och vägnat vänt Guds
 in och medt, skilde den sig från de som kom till Stofhans
 och alla till den skiffen för sin värdig samt om Aftonen, och
 sig ut omkylt och för skiffen ligit fram till den af Stofhans
 på väg till Linné i färd i Couron's, och mötte på den skiffen
 i färd, och yttare syning om tala på skiffen, och länge stunda
 och och öfver väntat, så att alla man tröttnade, och väntat ut
 från berg och öden, och skiffen gick i Maran och ingen kunde
 finna sig i tala / I denna väntning var de i den skiffen till
 vänta, begifva sig till Stofhans, och gick i väntning till
 genom stort Akuter och ligit vänt, och stund gick skiffen
 till Stofhans, och till på Stofhans och gick till Stofhans
 och, samt och till Stofhans och till Stofhans.
 Des värdig samt skiffen var och väntig till medt gård till Stofhans
 och Stofhans och till Stofhans. Men Stofhans, genom väntning och
 skiffen gick på Stofhans och till Stofhans färd, Des värdig och
 i Suensari i färd i Couron's - 1728 Linné. i P. Af Stofhans
 Linné - 6 Linné. Des värdig samt skiffen var och till Stofhans
 värdig i Suensari, och till Stofhans samt skiffen var och till
 Stofhans och till Stofhans samt skiffen var och till Stofhans
 värdig och till Stofhans samt skiffen var och till Stofhans
 Stofhans värdig i Suensari i färd i Couron's i Stofhans den 26 Augustij
 Anno 1613

✠ ✠

Figur 24. Vittnesbörd av Lars Kouri och Nils Larsson om ett skeppsbrott utanför Barsta år 1613.

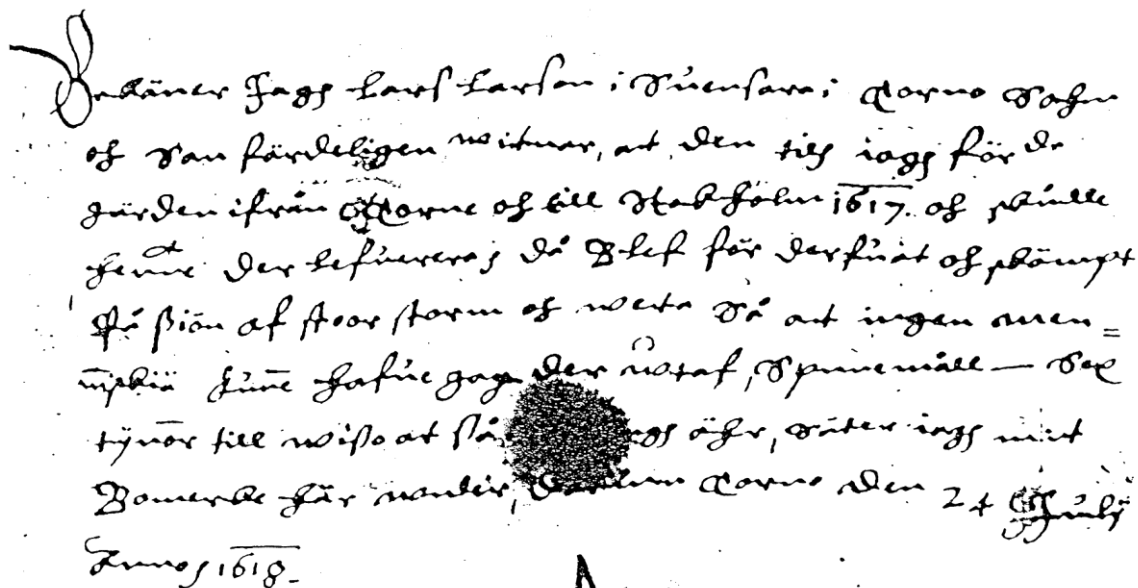
Lars Larsson från Haparanda drabbas av storm och oväder

Stockholmseglatserna var ofta vådliga vilket framgår av att Lars Larsson (Pakkainen) från Haparanda några år senare drabbades av storm och oväder varvid en del av lasten fördärvades. Då han skeppade kronans egendom blev resan dokumenterad i hans skrivelse av den 24 juli 1618, avbildad i figur 25.

Skrivelsen har följande lydelse:

Bekänner jag Lars Larsson i Suensari i Torne socken och sanfärdeligen vitnar, att den tidh iagh förde gården ifrån Torne och till Stokholm 1617 och skulle henne der lefuerera, då blef förderfuat og skämt på siön af stoor storm och weta så att ingen menniskü kune hafue gagn derutaf, spannemål -

sex tynor till wisso at så i sanningh ähr säter iagh mitt bomerke här under, datum Torne den 24 juli Anno 1618.

Jordäner Jagg Larss Larsson i Torneå; Torneå Sager
of dan färdeligen wittnar, at den sig iagg för de
gården ifrån Torneå of till Stadholm 1617. of skulle
fenne der levereras; de Blef för derfint of påmunt
fö spän af Aoor storm of weta de at ingen annan
uphän Jüne Jagne gog der restaf, Opinnemäll — Sex
tynor till wisso at så i sanningh ähr säter iagh mitt
Bomerke för under Torneå Anno den 24 July
Juno 1618.

Figur 25. Lars Larssons skrivelse angående en vattenskada till följd av oväder år 1617.

Uppgifter från 1630- och 1640-talet är få då domböcker saknas, men hösten 1633 led en Torneskuta lastad med spannmål skeppsbrott vid återresan från Stockholm vilket drabbade socknen som blev utan utsäde. Då borgmästaren Peder Perssons skuta blev på Holmö Gaddorna 1642 uti oktober förlorad är enda uppgift om skutans last att där ingick fyra tunnor kronolax och 650 lispund torr fisk som skulle levereras till Kungl. Maj:ts proviant.⁸⁶ Vittneskriften, undertecknade i Torneå den 21 maj 1643 av styrmannen Josep Persson, skepparen Jöns Matsson och båtsmännen Nils Larsson och Erik Grelsson, anger att 260 lispund torr fisk bärgats, men att den inte var till god duglighet. Året därpå drunknade Könik Persson och 8 personer utanför Torneå, men närmare uppgifter kring den händelsen saknas.

Stockholmsborgaren Lars Abrahamssons krejare som förliser 1643

Ett av de mera omtalade skeppsbrotten var förlisningen av en krejare 1643 – figur 26 – ägd av grosshandlaren Lars Abrahamsson i Stockholm. Han var son till Abraham Larsson i Haparanda och drev handel på Väster- och Österbotten dit han årligen seglade. Sommaren 1643 seglade han till Torneå och Haparanda möjligen för att fira faderns 65-årsdag men kanske främst för att assistera honom i en rättstvist med prosten Torneus. Innan avresan köpte Lars Abrahamsson den 18 juni hos kryddkrämaren Hans Kohlmäler 50 tunnor salt, 4 halvfat mumma (318 liter) och en pipa spansk vin (471 liter) till ett värde av 1123 daler och 24 öre.⁸⁷ Dryckerna var troligen avsedda att förhöja stämningen vid återkomsten till hemorten varifrån han efter sju dagars seglats skrev ett brev till hustrun Malin Matsdotter boende i Brunnsgränden i Stockholm. Brevtexten lyder som följer:

*Till min kära hustru Malin Matsdotter
Boendes i Stockholm i Brunnsgränden Detta brev käriligen tillkommandes.*

⁸⁶ FRA, Länsräkenskaper Österbottens län, LT 1106, fol. 277.

⁸⁷ SSA, Handlingar till Tänkeboken F1a:62. 1 pipa = 450 liter, 1 fat = 157 liter.

Kär hälsning med Gud allsmäktig nu och tillförende. Där hos låter jag eder kära hustru förnimma att jag är gudi ske lov väl framkommen till Tornöö och var sju dagar på vägen

Samuel skall gå till Arendt Grape och taga ut kläde fyra stycken pjuck ett stycke blått och ett stycke grönt och ett stycke rött och ett stycke svart packlakan. När gud hjälper mig hem vill jag honom betala i höst.

Än bed åt Arendt Grape om han vill göra mig den vänskap att han ville taga utav Mickel Guldsmed eller utaf en annan en silverkanna som väger 60 lod eller 70 lod och beder honom vänligt att han sänder mig med första lägenhet antingen med Ulåskutor eller med någon annan. Efter jag har ingen lägenhet nu särdeles att skriva Arendt till så visa honom detta brevet:

Vad eljest vidkommer om laxfiske så är svår elaka år vääro som det var i fiol. Om eder kära hustru fattas öl i källaren så beder Arendt Grape att han förskaffar eder.

König Persson drunknade och åtta personer med honom 3 veckor för jag kom till Tornöö och skall begravas nu om söndagen. Simon med Järhtan var kommen två dagar förr jag.

Vad eljest vidkommer är vi alla vid god hälsa. Sägen åt Wivallius att han intet förlikas med Mickel Abrahamsson med mindre han icke vill giva 20000 R:Dal: jag säger tjugo tusende R:Dr. Skriv mig till med första posten. Hälsa Wivallius och alla goda vänner. Eder nu käre hustru och barn gudi befallet.

Hastigt av Tornöö den 14 juli 1643.

E. K. M.

Lars Abrahamsson

Figur 26. Teckning visande riggingen på en krejare.

Simon som kommit till Torneå på skutan Järhtan torde ha varit Simon Eskilsson som var styrman på Abraham Larssons skuta. Samuel som ombads gå till Arendt Grape för att köpa pjuck - ett slags fint ylletyg - torde ha varit den yngre brodern som då synes ha bott i Stockholm. Påfyllning av öl i källaren torde ha behövts då cirka 500 tunnor öl årligen utskänktes på Lars krog i Brunnsgränden. Det ansenliga beloppet 20000 riksdaler Lars krävde för att förlikas i processen med rådmannen Mickel Abrahamsson, för vilken han anlitat Lars Wivallius som advokat, motsvarar baserat på konsumentprisindex drygt 8 miljoner kronor 2013. Uppgiften att König Persson med 8 personer drunknat i juni 1643 antyder att hans skuta lidit skeppsbrott. Samtidigt försvann Königs kompanjon Bengt Jönsson Bärg som torde ha varit med på skutan. Innan Lars hösten 1643 seglade från Torneå utfärdade han en skrivelse - figur 27 - som visar att han förutom kronogods, och det han och

farbrodern Lars Pakkainen medförde, samt brodern Hans gods värderat till 2000 daler, tagit gods för 1651 daler för Peder Andersson till vilken han vid återkomsten till Stockholm även skulle återbetala en skuld på 600 daler.⁸⁸

Skrivelsen har följande lydelse:

Bekännom wi undertäcknade Lars Abrahamsson och Cemetz Eskilsson, borgare i Stockholm att hafua annamat gods och penningar av W^{te} Peder Andersson inthonere i Torneå stad som löper efter kopparmynt, ettusen sexhundra och femtio och en daler, vilke vi vele och skole wara för oblierade leverera, och avbetala i Stockholm opå Skeppsholmen. Särdeles bekänner jag Lars Abrahamsson att efter min förriga gifne handskrift uppfylla och betala sexhundrade daler kopparmynt, der det icke tillförende ähre lefererade. Och såsom vi oss här uti hafuåm bepligtat att föreskrefne af skiedh och summa, skall med första, /: der Gud tackes hielpa :/ till Stockholm blifua lefuenerat, huad öfersändt ähr, så skall dätta aff oss oryggeligen, och utan någon förewändh enskyllan hållas för den skull, stadfästom wi med egna händer här underskrifuit och förseglat. Datum Torneå stad den 18 september Åhr 1643

Lars Abrahamsson
Egen hand

Cemetz Eskilsson
Signet

for den
 Bekännom wi undertäcknade Lars Abrahamsson
 och Cemetz Eskilsson, borgare i Stockholm att hafua
 annamat gods och penningar av W^{te} Peder Andersson inthonere i Torneå
 stad som löper efter kopparmynt, ettusen sexhundra och femtio och en
 daler, vilke vi vele och skole wara för oblierade leverera, och avbetala
 i Stockholm opå Skeppsholmen. Särdeles bekänner jag Lars Abrahamsson
 att efter min förriga gifne handskrift uppfylla och betala sexhundrade
 daler kopparmynt, der det icke tillförende ähre lefererade. Och såsom
 vi oss här uti hafuåm bepligtat att föreskrefne af skiedh och summa,
 skall med första, /: der Gud tackes hielpa :/ till Stockholm blifua
 lefuenerat, huad öfersändt ähr, så skall dätta aff oss oryggeligen,
 och utan någon förewändh enskyllan hållas för den skull, stadfästom
 wi med egna händer här underskrifuit och förseglat.
 Datum Torneå stad den 18 septemb. Åhr 1643.

Lars Abrahamsson
Egen hand

Cemetz Eskilsson
Signet

Figur 27. Skuldebrev lämnat vid avresan från Torneå hösten 1643.

⁸⁸ KA, Länsräkenskaper Västerbottens Landskapshandlingar, Verifikat, 1646, fol. 418.

Vid skeppsbrottet förlorades allt gods och alla ombord synes ha omkommit bland dem Lars Abrahamsson och farbrodern Lars Pakkainen. Händelsen blev året därpå föremål för en utredning varvid följande bevis lämnades till befallningsmannen.⁸⁹

Anno 1644 den 17 januari då rådstuga hölls i Tornö kom för rätten befallningsman W^{te} Ifwar Halfuander Tiönert begärande stadens bevis huru mycket cronones ränta var uppå Sal. Lasse Abrahamsons kreyare, som det Guds bätter blefuin ähr, uti förlidne höst, och medan hans kvittens Sal. Lasse Abrahamsson finns uti stadens handlingar efter inskeppningen kan därför denna ringa rätten befallningsman ej förvägra utan honom meddela detta ringa bevis att det inskeppat var lax 35 tunnor till visso med stadens vanliga signet härunder Actum et supra: Peder Pedersson borgmästare.

Kronans krav på kompensation för förlorat gods drevs oavsett vad som orsakat skeppsbrottet. Försäkringar förekom inte på denna tid vilket innebar att skepparen och de vilka lämnat sitt gods för transport tog en risk. Skepparen riskerade sitt liv och sitt skepp medan leverantörerna riskerade sina varor. För att eliminera risken kunde köpmännen sälja varorna till skepparen som räknade med att avyttra dem på destinationsorten. Lars Abrahamsson förlorade inte bara livet och skeppet utan hela hans familj - hustrun Malin med barnen, fadern och brodern Hans samt Lars Pakkainens änka Malin - kom genom skeppsbrottet i svåra skulder till kronan och borgare i Torneå och Stockholm vilka kom att förfölja dem under flera årtionden. Tullängden för Stockholm 1643 visar att borgaren Clemet Öndasson och borgmästaren Per Persson anlände till Stockholm den 31 oktober respektive den 13 medan Arendt Grape som var i Torneå hösten 1643 återkom till Stockholm den 18 november då han erlade hamnpenning för sin skuta om 50 läster samtidigt med borgaren Lorens Hartman som troligtvis också han varit i Torneå för att delta vid kompanjonen König Perssons begravning. Arendt Grape som var en nära vän med Lars Abrahamsson blev hösten 1643 förmyndare för hans barn i Stockholm.

Skeppsbrott som enbart ledde till ekonomiska problem på grund av förlust av lasten drabbade 1651 Nils Henriksson Rääfs skuta som var samägd med rådmannen Jöns Mickelsson, tullnären Per Olofsson och Östen Persson. Fyra år senare förläste Mommornas skuta med skepparen Hans Hansson Wass och styrmannen Johan Nilsson i Kvarken. Skepparen beskylldes då för att ha gjort sin skuta till krog med öl och brännvin vilket skulle vara skälet till olyckan. Wass gjorde i ett brev till Abraham Momma ett fåfängt försök att förklara det stora intaget av vin - åtskilliga åmar - med att han och besättningen blandat ut havsvattnet med vin för att det skulle bli drickbart då de blev strandsatta.⁹⁰ Att grundstötningar även kunde få andra konsekvenser visar ett brev från häradshövdingen i Njurunda till borgmästaren i Torneå angående händelser i samband med att Henrik Erssons skuta strandat vid Gaddskäret - Holmögadd - hösten 1679. Brevet som behandlades på rådstugan den 25 april 1681 anger att Torneåköpsvennerna Johan, Mickel och Lasse som stannat kvar över vintern alla tre hade gett sig i lag med pigan Karin Eriksdotter som de rått med barn.

Alexander Brandts sjöresa till Torneå år 1656

Borgaren Alexander Brandt i Stockholm hyrde sommaren 1656 en skuta av Anders Andersson Frosterus inför en handelsfärd till Torneå. Enligt hyreskontraktet skulle Brandt innan avresan leverera till Frosterus 50 tunnor salt till ett värde av cirka 500 daler kopparmynt. Vidare skulle Brandt på hösten återlämna skutan i Stockholm med träverk, tyg och tamp i ett oklanderligt skick. Innan avfärd från Stockholm gjordes den 13 juni 1656 en inventering av skutan – figur 28 – som visar att den var bestyckad med fock-, stor och mesanmast samt kompasser, lod och timglas för navigering.

Alexander Brandt ankrade upp sin skuta i Haparanda skärgård sensommaren 1656 och började sälja av lasten som bestod av 200 tunnor salt, 196 tunnor råg, några åmar spansk vin samt tyger han inhandlat av Mommorna i Stockholm.⁹¹ I konflikt med Torneå stads handelsprivilegier använde Alexander skutan som handelsplats i stället för att förtulla varorna och sälja dem i staden. På grund av den sena ankomst till socknen, som skyldes på dåligt tyg och tamp på den hyrda skutan samt tidig isläggning,

⁸⁹ RA, Länsräkenskaper Västerbotten, Verifikat 1644, fol. 274, 279.

⁹⁰ RA, Momma Reenstiernasamlingen, E2497.

⁹¹ RA, Momma-Reenstimasamlingen, E 2546.

blev skutan infrusen och Alexander kunde inte återvända till Stockholm på hösten.⁹² Kommersen fortsatte då på Herr Petrus gård i Haapaniemi - det blivande Kråklund - där varorna fanns till påseende.

*Inventarium öfver Frostens Skuta som Lappm-
 äd år 13. 1656.*

1. Hornkast och dess tillbehör, 10 gul. v. 2. och 3. skickade
2. skickade med dess tillbehör af gjuttagel skickade
3. Mottgång med dess tillbehör af gjuttagel skickade
4. Smalån 1000 - af detta 1000
5. Smalån 1000 - af detta 1000
6. gånsla Wapen 4 st. v. 2. st. Jolla 36. gånman
 11 om 35 gånman, 11 om 15 gån. af m. skickade 11
 om 50. st.
7. ett löf och en Loma
8. Compas 2 st. om 10
9. 1. sk. ringglas
10. 1. sk. ringglas

Skutan öfverskrifur sig för färdet mottagne, v. 1000 skickade
 skickade skickade till skickade skickade skickade skickade skickade
 Frostens färdet igen gånman, när för af skickade
 skickade.

Alexander Brandt

Figur 28. Inventering av en skuta hyrd av Alexander Brandt år 1656 för seglats till Torneå.

Hans Abrahamsson som inkallats till rådstugan den 27 september 1656 för att vittna om kommersen på skutan meddelade att han köpt 3 tunnor salt för vilket han betalt tull i staden samt att han sedan rest till Herr Petrus på andra sidan för att se på kläde då han ämnat köpa ett stycke. Han hade då sett en hop klädespackar ligga på bordet och även Sven Jönsson berättade att Junkkala Anna varit där och tingat på kläde. Tvister kring Alexander Brandts olagligt uppsatta krambod på Kråklund, där han drivit handel emot Torneå stads privilegier, diskuterades livligt på rådstugan men lagföringen tvingades uppskjutas i avvaktan på landshövdingens och befallningsmannens assistans då brottet skett utanför staden. Brandt hann dock den 1 oktober 1656 stämma borgmästarsonen Anders Persson för en skuld på 1000 daler vilket antyder kommersens omfattning.

Anders Torfastssons förlisning i Kemi skärgård år 1672

Ett skeppsbrott som inträffade i Kemi skärgård i november 1672 beskrivs ingående i ett protokoll från en extraordinarie rådstuga i Torneå den 25 februari 1674 då Jacob och Abraham Reenstiernas fullmäktige bruksfaktorn Johan Nilsson Arfman kärade mot förre borgmästaren Anders Torfastsson

⁹² Alexander Brandt var möjligenläkt med lappfogden Lars Henriksson vilkens efterkommande från slutet av 1600-talet använde efternamnet Palo eller Brandt beroende på om de bodde på landet eller i staden.

och rådmannen Isac Ersson angående spannmål som förlorats på deras skutor.⁹³ Enligt Arfman hade 200 tunnor spannmål inskeppats på Torfastssons skuta för leverans till Torneå men allt hade förlorats på grund av Torfastsson vårdslöshet samt av att han använt en ovan styrman med svag hjälp av sjöfolk och båtsmän. Skutan påstods också ha haft odugligt tackel och tåg och Torfastsson hade inte velat ta råd av någon utan hade själv disponerat allt vilket lett till olyckan. Han hade dessutom fällt ankar på obekant plats och gått och lagt sig. Även vakten hade lagt sig och inte förrän en båtsman vaknat av att vattnet stod över kajutgolvet hade man ingripit. Arfman menade att skepparen enligt skeppslagens 18:e kapitel var ansvarig för dessa avsteg från gott sjömansskap. Inte heller hade sjöbalkens 5 kapitel följts då skepparen underlåtit att fiska upp spannmål vilket inneburit att varor till ett värde av 2800 daler förlorats.

Arfman visade också upp en attest från Torfastssons båtsman Lars Larsson som angav att förutom skepparen och styrmannen Henrik Håkansson fanns bara båtsmännen Lars Larsson, Samuel Pulcan och Henrik Henriksson Strand. Passagerare var borgmästaren Petter Johansson med sin dräng Daniel Nilsson från Mattila, Henrik Tornström, Nils Rääf, Mickel Jönsson, Johan Hansson, Mats Sigfridsson, Bengt Henriksson, Sigfrid Jöransson, och Per Jönsson Kurki samt en bonde från Kemi. När skutan närmade sig Kemi skärgård på kvällen visste de inte riktigt var de befann sig då de hade gått slör en hel veckas tid och pressat skutan hårt. De fällde därför ankar men samma kväll började isen gå mer än då de kom. Mot natten gick skepparen och de andra till sängs medan Per Jönsson, Daniel Larsson, Sigfrid Jöransson och Kemibonden vakade med båtsmännen och styrmannen men sedan de hade vakat i några timmar och dessförinnan fått ¼ kanna brännvin satte de sig i kabyssen då det var mycket kallt. De somnade snart av trötthet efter att länge ha vakat och pressat i sjön men då en av dem vaknade hade vattnet redan kommit in på kabyssgolvet. De väckte då skepparen och de andra men sedan folket och löst gods överförts till Erik Grelssons skuta sjönk den egna skutan med det övriga godset ombord.

Torfastsson, som inte ville inlåta sig i någon skriftlig aktion, bad Arfman visa fram reversen på spannmålsmottagandet där det skulle framgå på vilka villkor godset var inskeppat, men Arfman kunde inte detta då han inte fått reversen skickad till sig. Enligt Torfastsson var Henrik Håkansson en kunnig styrman som i över 30 års tid verkat på traden Torneå-Stockholm. Man hade inte heller kunnat få någon bättre eftersom det i orten då inte fanns andra än Henrik Håkansson och Johan Nilsson. Torfastsson sade sig vidare ha haft 5 båtsmän samt goda och nya tyg vilket hela skutlaget kunde intyga. Trots att skutan då de pressat i stormen fått ett huvudtåg avskavt skedde ändå ingen skada utan han lät strax byta det. Man skulle inte heller kunna påstå att han disponerat allt ensam och inte velat lyda andras råd utan tvärtom hade han alltid rådfrågat de andra och gjort sitt allra bästa för att komma med behållen farkost till rätt hamn. Att hans och Isac Erssons skutor, liksom åtskilliga andras, i mörkret och stormen drevs mot Kemiskären förmodade han inte kunde läggas honom till last. Han hade inte heller lagt sig att sova i onödan och hade satt personer till vakt men inte långt efter att de ankrat blev skutan skadad av isen.

Då skutan började ta in vatten hjälptes alla åt att rädda henne men de kunde inte göra något utan tvingades att sätta sig i säkerhet på Erik Grelssons och Isac Erssons skuta som inte låg långt därifrån. Även den skutan blev skadad av isgången vilket inte kunde sägas ha berott på försumlighet. Vidare hade det enligt Torfastsson varit omöjligt att sätta ut märken där skutan sjönk eftersom hon drev med strömmen och isen långt bort från haveriplatsen. Den inlagda attesten av båtsmannen ansåg han vara utan värde då denne var en tjuv. Petter Johansson och de andra i skutlaget bekände också med sin ed att skutan med tamp och tyg varit oantastlig och att olyckan vare sig skett på grund av brister hos skutan eller skepparen. Torfastsson beklagade sig vidare över att Reenstiernorna uppehållit honom 14 dagar i väntan på betalning för frakten då han varit färdig att segla och därför inte hade kunnat dra nytta av den då stadiga vinden.

Kommissorialrättens sentens och dom den 25 februari 1674 blev följande: Ehuruväl Arfman menar att Torfastsson skall betala Reenstiernorna 2800 daler för spannmål som förlorades i Kemiskären då hans skuta blev sönderskuren och nedsjönk;

---

⁹³ RA, Dombok Västerbotten 1d, 1672-74, fol.41-54

- 1) emedan Torfastsson inte hade haft någon förfaren styrman,
- 2) använt odugligt skutetyg så att två huvudtåg hade brustit på fockmasten,
- 3) inte lytt andras råd,
- 4) inte hade haft tillräckligt många båtsmän,
- 5) inte haft vakt om natten då isen sönderskar skutan utan gått och lagt sig utan att säkra ankartåget och låtit skutan driva med isen,
- 6) inte sedan skutan sjönk satt ut något märke så att spannmålen senare hade kunnat bli uppfiskad vilket Arfman med Lars Larsson och Samuel Pulcans attest sökt bevisa och dessutom menar att Torfastsson förgripit sig mot sjölagen.

Likväl och såsom det av akterna har funnits:

- 1) att styrmannen Henrik Håkansson i 30 års tid har seglat mellan Stockholm och Torneå dessutom allt som oftast tidigare överstyrt Reenstiernornas gods från Torneå, varför han således ingalunda kan kallas oerfaren eller okunnig på den traden,
- 2) intyg av styrmannen och båtsmannen Daniel Larsson samt borgarna Mats Sigfridsson och Bengt Henriksson, att Torfastsson hade haft båtsmän och själv varit den 8:e sjökunnige förutom åtskilliga andra passagerare,
- 3) bekännelse av borgmästaren Petter Johansson, som var på skutan där han haft en stor mängd gods, såväl som största delen av de andra ur stadens borgerskap, att tamp och tyg varit goda, nya och oantastliga samt att skutan innan till varit garnerad,
- 4) att trots att huvudtåget sprungit av då de gick i sjön, hade det strax lagats och ingen skada hade därigenom skett vare sig på skutan eller på godset utan på lördagsaftonen hade de i mörkret drivit till Kemiskären där de kastat ankar,
- 5) att borgmästaren och de andra bekant, att skadan inte hade skett genom skepparens förvällande, och att skutlaget hade arbetat hårt för att hindra isen sedan skutan blev skadad, och att de måste rädda sina liv in på Isac Erssons och Erik Grelssons skuta som av samma is blev sönderskuren och skulle ha sjunkit om inte Torfastssons skutfolk hjälpt till med att pumpa ut vattnet, vilket således bevisar att olyckan ingalunda skett genom försumlighet,
- 6) att Reenstiernorna själva vållat olyckan då de uppehållit skutan trots att hon var segelfärdig och med den kontinuerliga vinden hade kunnat segla hem och undsluppit faran med isen,
- 7) att Lars Larssons vittnesmål var utan värde då han är en tjuv,
- 8) att Samuel Pulcan hade hållit sig undan och inte vittnat,
- 9) och inte ringa att beakta är att de andra av borgerskapet som var på skutan och förlorade sitt gods anser Torfastsson helt oskyldig till olyckan och skadan de lidit och inte anser sig ha fog att begära att han skall restituera deras skador då han själva lidit den största skadan.

Kommissorialrätten kunde därför inte tro att skadan skett på grund av stor vårdslöshet utan snarare av olyckliga omständigheter som Torfastsson varken rätt för eller kunnat undfly varför han skulle vara för ovanbenämnda spannmålsrefunderande alldeles fri och omolesterad. Arfman lämnade då in en skrift mot förre rådmannen Isac Ersson pretenderande på 35 tunnor korn à 14 daler och 35 tunnor råg à 10 daler tillsammans 820 daler. Tunnorna hade måst kastas överbord då Ersson tog ombord Torfastssons skutfolk och något av deras bärgade gods. Arfman menade att hans principaler inte hade behövt mista något om inte Ersson överlastat sin skuta med manfolk och gods vilket Arfman med styrmannen Johan Johanssons attest velat bevisa. Emot detta hävdade Ersson att han tvingats göra utkastningen även om Torfastsson skutfolk inte hade kommit ombord eftersom ett stort hål skurits upp på hans skuta av isen och inte hade kunnat täppas igen för spannmålens skull. Om inte Torfastssons skutfolk kommit ombord hade alla gått i sank och ingen människa eller något gods från de två skutorna skulle ha behållits. Vad Johan Johanssons attest anbelangar ansågs den vara utan värde då han är en tjuv.

Domslutet blev att Isac Ersson enligt sjöskadebalkens 10:e kapitel blev skyldiga att betala Reenstiernorna 651 daler för den utkastade spannmålen men Reenstiernorna skulle själva vara delaktiga i utkastningen efter sin andel av den behållna posten eftersom Ersson inte för onödig vinnings skull utan mer av rättsinigt medlidande och kristlig kärleks skull tog Torfastsson med sitt skutfolk in på skutan som annars hade blivit borta i sjön. Det hade inte heller varit försvarligt att så

många själar skulle ha omkommit bara för en ringa post spannmål. Torfastssons skutfolk hade också varit till mer nytta än skada som bistått med pumpandet och varit medhjälpiga till skutans räddande.

Förlisningen vid Jättholmarna år 1696

Ett av de större haverier som drabbade Torneåskeppare inträffade den 14 september 1696 då Hans Danielsson och Torfast Abrahamsson skuta vid seglats till Stockholm förliste vid Gästriklandskusten. 22 personer måste sätta livet till medan 7 räddades varav skepparen Abraham Torfastsson. Efter förlisningen flöt gods iland från Strömsbruk i norr till Olmarna och Hölick i söder. Vid ting i Välsta länsmansgård behandlades skeppsbrottet den 17-22 december 1696 varvid en utförlig beskrivning av händelsen görs.⁹⁴ Saken togs också upp vid Hudiksvalls rådhusrätt den 11 januari 1697. På rådstugan i Torneå behandlades uppgifter om skeppsbrottet från notarius publicus i Stockholm som i en skrivelse av den 22 oktober 1696 gjorde en förteckning över ägarna till ett antal tunnor lax, sik och smör som återfunnits bland strandgodset vilket fraktats till Skeppsbron i Stockholm. Skutfolket kunde utgående från de påsatta bomärkena på ett antal återfunna tunnorna ange att deras ägare var: skepparen Hans Danielsson, skepparen Torfast Abrahamsson, Johan Andersson, Mårten Hindersson, Hindrik Ruth, Petter Joris, Samuel Persson, Anders Andersson, Hindrik Hindersson, Olof Hindersson, rådmän Mickel Jönsson och löjtnant Blomström. Vidare fanns tunnor för vilka ägarna inte kunde anges.

Förlisningen i Larsmo skärgård år 1722

Smärre skeppsbrott noteras i domböckerna i början av 1700-talet. En skuta ägd av Israel Israelsson, Anders Samuelsson och Nils Gabrielsson strandade i Wiikinlahti 1714. Samma år förliste Nils Larsson Chores och Abraham Hellanders skuta i trakten av Kemi men alla synes ha klarat sig. En större olycka drabbade hösten 1722 en skuta ägd av borgaren Nils Larsson Chore från Haparanda och rådmännen Petter Pipping och Abraham Burman vid seglats från Stockholm till Torneå. Skutan led skeppsbrott i Larsmo skärgård utanför Gamlakarleby varvid alla 22 ombord omkom.⁹⁵ Bland de omkomna var rådmannen Abraham Burman med sonen Abraham och dottern Magdalena, Augustin Persson med sonen Petter, Nils Larsson Cohre, Henrik Reenbeck, Maria Olofsdotter, Maria Murström, Catharina Ervast, Johan Nilsson Pipping från Korpikylä, rådmannen Johan Persson Pippings barn Jacob, Sophia och Helena samt löjtnanten Carl Fredrik Godenhjelm som var Sophia Pippings trolovade. Utöver dessa namngivna personer omkom 3 båtsmän och Burmans dräng.

Olyckan inträffade så sent på hösten att skeppsbrottet först följande år i mars månad blev bekant då vraket tillfälligt upptäcktes av några säljägare. Endast fyra halvklädda lik hittades och de övriga var spårlöst försvunna. Ännu långt in på sommaren var man sysselsatt med att uppsamla det kringspridda godset. I reda mynt fann man 1562 daler. Sophia Pipping hade fört med sig fina särkar märkta S.P, förkläden av klosterlärfvt, nettelduksremсор med uddar, florshuvor, nattröjor med spetsar, snörliv med fiskben, breda spetsar, vita och röda handskar, *borderoiskor*, gördel av *gull* med silverspänne, smala silver uddar och mycket annat. Vidare återfanns en guldkedja tillhörande Sophia samt en guldring med skrift på flatan *Jesu Guds Son Regere dit Lefverne*.

Sjöfart på Estland och Livland

Norrlandsskepparna hade tidigt kontakter med Balticum. Joen Turesson i Luleå och Lasse Jacobsson i Lövånger seglade 1576 med gården till Reval. Anders Eskilsson i Tornö seglar dit 1589 och ett brev till Mäster Didrik den 3 september 1600 visar att Jöns Karlsson från Kalix detta år seglat från Stockholm till Reval med 12 hästar och i frakt fått 1 daler per häst vilket kan jämföras med 1 mark per tunna lax i frakt från Torne till Stockholm. Mårten Enevaldsson engagerades 1601 av kronan som styrman då knektar skulle överföras från Torne till Livland. Han torde därför ha känt denna trad väl i likhet med Josep Pedersson i Pålänge som blev borgare i Torneå 1621 och tre år innan seglat med gården från Torne till Reval och då råkat ut för ett svårt oväder som förstörde en del av kronans gods.

⁹⁴ Christer Westerdahl, Norrlandsleden I, Arkiv för Norrländsk Hembygdsforskning XXIV 1988-89, s. 234-236.

⁹⁵ Hjalmar Björkman, Skeppet som förgicks i stormen, Jacobstads tidnings jul- och hembygdsblad, 1919, s. 9-10.

Torneå stads privilegiebrev förbjöd borgarna att segla på andra orter än Stockholm men förbudet tycks inte ha efterlevts. Personer i släkterna Oravainen, Kouri och Kurki uppges i domboksutdrag *hava skådat både Reval och Riga*. Även Mickel Jönsson i Nedre Raumo uppges 1643 ha *dragit till Räffle, gården står öde, en Stockholmsborgare tog vad efter honom fanns*. Erik Olofsson Pulkkinen i Torneå tvistade 1651 med en Kemibo om handel de bedrivit på Tallin. Trots att handeln på Balticum inte var tillåten så synes den således ha bedrivits i viss omfattning. 1660 beviljades dock Torneåborgarna av kronan att tillfälligt få besöka Livland för att sälja trävaror och 1664 fick de tillstånd att hämta hampa och lin därifrån för fiskeverksamheten vilket Casper Eichman på Kråklund gjorde. Året därpå seglade borgarna Johan Tomasson och Christoffer Jönssons till Reval där Christoffer den 13 november 1665 efterlämnade en skuld på 80 ½ Riksdaler. Året därpå var Christoffer Jönsson åter i Reval med Erik Sigfridsson. Lars Bengtsson anklagade den 5 maj 1669 på rådstugan i Torneå skepparen Hans Hansson, på det blivande Purrahemmanet i Kiviranta, som seglat till Reval hösten året innan, för att en del av det skeppade godset fördärvats då skutan inte var försedd med någon *laja*. Lars Bengtsson krävde också rådmannen Henrik Hansson på frakt från Reval och Stockholm.

Under 1670- och början av 1680-talet var seglationen på Reval omfattande och gav upphov till tvister på rådstugan som antyder att borgarna främst köpt spannmål, hampa och tobak. En skrivelse från Kungl. Maj:t den 18 november 1671 uppger att två Torneåborgare begärt att få slippa böter för att de infört tobak från Reval.⁹⁶ Seglatsens syfte hade varit att inhandla spannmål men då skutan avseglat sent på året och uppehållits av motvind hade skepparen bytt frakten till tobak som han ansåg vore lättare att frakta efter landsvägen om skutan måste lämnas infrusen vid återfärden på hösten. Per Pålsson Jernbeck synes ha varit den flitigaste skepparen på denna trad och besökte Reval bland annat 1682, 1683 och 1684. Tullnären Johan Rist seglade dit 1670 och 1677, köpmannen Torfast Eriksson 1674, Simon Henriksson Strand 1675, 1676 och 1684 och borgmästaren Petter Johansson 1681. Hans Clemetsson Höök som 1681 seglat till Reval med frakt för Torfast Eriksson stämde året därpå på rådstugan för att han vid återfärden gått på grund vid Wargön och låtit skutan han seglat med sjunka.

Även landsköpmän uppges i saköreslängderna ha seglat till Balticum. Henning Olsson Harri i Kukkola fick 1679 dels böta 15 daler 20 öre silvermynt för 25 sjöfolks olovliga tobaksuppköp i Reval, dels 40 mark för landsköp mot förbud. Hans Johansson i Kiviranta anklagades den 29 april 1685 på rådstugan för att han vid hemresan från Riga seglat förbi Åbo utan att ha deklarerat sitt gods. Han urskuldade sig med att en stor storm blåst upp då han närmade sig Åbo varigenom han drivit ur den rätta leden då han förlorat ett ankare. Om detta var orsaken är tveksamt då tobak införts i sådan omfattning att *alla byar blev med olovlig tobak uppfyllda så ingen bonde sätter sig mer till staden och inhandlar sin Compagnie Godz*. Ytterligare ett tecken på att kontakterna med städerna i Balticum var goda antyds av borgaren Johan Hansson Kobergs - son till rådmannen Hans Koberg - begäran på rådstugan den 19 juli 1684 att få sända sin dotter Kristin till Riga. Han önskade att hon skulle få vara hos gott folk och skaffa sig en tjänst emedan han i sin fattigdom inte var mäktig att försörja sina många små barn. Borgaren Ananias Danielsson anklagade 1684 förre länsmannen Olof Persson Taro i Alkkula för att han för andra gången låtit sin bror Per Persson resa till Reval för att göra landsköp. Per Persson blev året därpå borgare i Torneå men omkom vid en seglats från Reval. Hans hustru Katarina Henriksdotter gifte om sig med Nils Jönsson Beck från Kalix som blev en mycket välbeställd rådmän och skeppare i Torneå. Styvsonen Henrik Persson som tog efternamnet Renbäck gifte sig med dottern till skepparen Torfast Abrahamsson och Annika Hansdotter Grape.

---

⁹⁶ RA, Riksregistraturet 18 november 1671, f. 583.